

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əliyev Mehman Osman oğlu

“Müəssisələrin investisiya fəaliyyəti və onun inkişaf istiqamətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma

Maliyyə nəzarəti və audit

Elmi rəhbər:

i.e.n., b/m T.T.Qurbanova

**Magistr proqramının
rəhbəri:**

prof. A.M.Kərimov

**“Maliyyə” kafedrasının
müdiri:**

i.e.d., prof. M.X.Həsənlı

BAKİ - 2015

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının mövzusu:

“Müəssisələrin investisiya fəaliyyəti və onun inkişaf istiqamətləri”

GİRİŞ	3
I FƏSİL. İnvestisiya müəssisənin iqtisadi artımının əsası kimi	
1.1 İnvestisiya anlayışı, investisiya fəaliyyətinin formalaşması və səciyyəvi cəhətləri.....	7
1.2. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti və maliyyələşmə mənbələri.....	19
II FƏSİL. Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri	
2.1. İnvestisiyaların müəssisələrin fəaliyyətində rolu.....	27
2.2. İnvestisiya fəaliyyətinin müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri.....	37
2.3 Davamlılıq - müəssisənin investisiya fəaliyyətinin yeni məzmunu kimi.....	48
III FƏSİL. Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri	
3.1. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında verginin rolu.....	55
3.2. Müəssisələrin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi yolları.....	70
NƏTİCƏ	84
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	88
PE3IOME	90
SUMMARY	91

Magistrant: Əliyev Mehman Osman oğlu

(A.S.A)

Elmi rəhbər: i.e.n., b/m T.T.Qurbanova

(A.S.A)

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı – Son illərdə Azərbaycan Respublikasında böyük uğurlarla aparılmaqda olan köklü islahatlar nəticəsində əhəmiyyətli sosial-iqtisadi və siyasi dəyişikliklər baş vermiş, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün tamamilə yeni iqtisadi mühit formalaşmışdır. Bu illər ərzində həyata keçirilən iqtisadi islahatların və neft strategiyasının uğurlu nəticələri göz qabağındadır: makroiqtisadi sabitlik və yüksək iqtisadi artım templəri təmin olunmuş, müasir infrastruktur sahələri yaradılmış, işsizlik və yoxsulluq problemləri uğurla həll olunmaqdadır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən sürətli inkişaf, iqtisadi artım templərinin yüksək göstəricilərə çatdırılması, sahibkarlığın, kiçik və orta biznesin təşəkkül tapması, regionların sosial-iqtisadi inkişafında əldə edilən nailiyyətlər də ölkəmizdə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatların nəticələrindəndir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas mahiyyəti - xalqın maddi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün milli iqtisadiyyatı yüksələn xətlə inkişaf etdirməkdir. Buna isə digər amillərlə yanaşı xalq təsərrüfatının bütün sahələrində daxili ehtiyatları və xarici investisiyaları birgə səfərbər etmək, milli iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutmasını, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təmin etmək sayəsində nail olmaq mümkündür.

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş xarici investisiyaların adambaşına düşən həcminə görə Şərqi Avropa ölkələri arasında ən qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb olunması, daxili və xarici investisiyalar hesabına struktur dəyişikliklərini həyata keçirilməsi, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində xarici investisiyalı birgə müəssisələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, investisiyaların stimullaşdırılması fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi aktual bir problem olaraq ön plana keçir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi - Azərbaycanda investisiya fəaliyyəti, investisiya mühiti, xarici investisiya müştərək müəssisələrin fəaliyyətinə dair son

illərdə bəzi elmi tədqiqat işləri yerinə yetirilmiş, mətbuatda, iqtisadi ədəbiyyatda bir sıra monoqrafik, publisistik və elmi məqalələr dərc olunmuşdur.

Azərbaycanda həyata keçirilən radikal iqtisadi islahatlar, iqtisadi strategiya və onun tərkib hissəsi kimi investisiya strategiyası, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi proqramlarının həyata keçirilməsi, ölkədə gedən struktur dəyişiklikləri bu proseslərin reallaşdırılmasında daxili və xarici investisiyaların rolunun nəzəri və praktiki aspektləri Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Ə.C.Muradovun, D.A.Bağırovun, M.X.Həsənlinin, A.A.Nadirovun, Z.Ə.Səmədzadənin və digər iqtisadçı alimlərin əsərlərində müxtəlif səpgidə araşdırılıb tədqiq olunmuşdur. Xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərindən L.I.Abalkinin, Y.V.Adjubeyin, Y.A.Afoninin, V.V.Jdanovun, V.V.Şeremetin və başqalarının monoqrafik və elmi məqalələrində investisiya fəaliyyəti, xarici kapitalın axını, investisiya proseslərinin idarə olunması, onların səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri tədqiq və təhlil olunmuşdur.

Bu müəlliflərin əsərlərindən istifadə etməklə Azərbaycan iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyəti, xarici investisiyalı birgə müəssisələrin fəaliyyəti və onların milli iqtisadiyyatın inkişafında rolunun araşdırılıb təhlil olunmasını, problemin nəzəri və praktiki cəhətdən dərinlən öyrənilməsini zəruri etmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri - Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan sənayəsində investisiya fəaliyyətinin mövcud durumunu təhlil edib ümumiləşdirmək və qiymətləndirmək əsasında onun təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir:

- ✓ investisiya anlayışı, investisiya fəaliyyətinin formalaşması, səciyyəvi cəhətləri və onun geniş istehsal prosesində rolunu aşkara çıxarmaq;
- ✓ müəssisənin investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti və maliyyələşmə mənbələri müəyyən etmək;
- ✓ investisiyaların müəssisələrin fəaliyyətində rolunu araşdırmaq;

- ✓ investisiya fəaliyyətinin müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsirini öyrənmək;
- ✓ müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini müəyyənləşdirmək;
- ✓ müəssisənin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və verginin rolunu müəyyənləşdirmək;
- ✓ müəssisələrin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi yollarını göstərmək.

Tədqiqatın obyektini - müəssisələrin investisiya fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti – müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri məsələləri və inkişafı problemlərinin tədqiqıdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını - iqtisad elmi klassiklərinin əsərləri, ölkə iqtisadçı alimlərinin elmi tədqiqat işləri təşkil edir. Elmi tədqiqat işi aparılarkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”. “Səhmdar cəmiyyəti haqqında” qanunlardan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarından, Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktlarından və digər sənədlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik statistik məcmuələri, statistik hesabat materialları, İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə Nazirliklərinin hesabat materialları, ayrı-ayrı birgə müəssisələrin illik hesabatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ Azərbaycanda investisiya fəaliyyəti və onun geniş təkrar istehsal prosesində rolu tədqiq olunmuşdur;
- ✓ Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində investisiya fəaliyyətinin rolu və yeri müəyyənləşdirilmişdir;
- ✓ Müəssisələrin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsində birgə müəssisələrin rolu müəyyənləşdirilmişdir;

✓ Müəssisəsinin investisiya fəaliyyətinin stirmullaşdırılmasında verginin rolu açıqlanmışdır.

✓ Müəssisələrdə investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mexanizmi tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın strukturu - Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təklifdən, istifadə olunmuş ədəbiyyatdan ibarətdir.

I Fəsil. İnvestisiya müəssisənin iqtisadi artımının əsası kimi

1.1 İnvestisiya anlayışı, investisiya fəaliyyətinin formalaşması və səciyyəvi cəhətləri

İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur. Maliyyə aktivlərinə investisiya qoyuluşu qiymətli kağızlara və digər maliyyə aktivlərinə yəni ssudalara, digər müəssisələrin nizamnamə fondlarına və s. qoyuluşları əks etdirir. Onlar ölkə və xarici maliyyə aktivlərinə investisiyaları birləşdirir.

Hər bir iqtisadi prosesin fasiləsiz davam etməsi üçün kifayət qədər iqtisadi ehtiyat və istehsal amillərinə ehtiyac yaranır. Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istehsal binasının tikilməsi və avadanlıqların quraşdırılmasına hər şeydən əvvəl vaxt və pul vəsaiti lazım olur. Beləki, sahibkar hər hansı bir iqtisadi fəaliyyətə başlamaq üçün ilk növbədə ehtiyatların alınmasına xərc cəkərək istehsal amillərini formalaşdırır. Ona görə də iqtisadiyyatda birinci növbədə istehsal prosesinin təmin olunması üçün vəsait qoyuluşu zərurəti yaranır və nəticədə qoyulmuş vəsaitdən proqnozlaşdırılan gəlir əldə edilir. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatda istehsal prosesinin formalaşdırılması, xammal, material təchizatı üçün yatırılmış vəsaitlə, istehsal prosesinin başlanması arasında müəyyən vaxt fərqi yaranır. Ona görə də iqtisadi prosesi daim təkrarlamaq və istehsalın fasiləsizliyini təmin etmək üçün əlavə vəsait qoyuluşuna tələbat yaranır. İstehsalın həcmnin kapital qoyuluşu hesabına artırılması investisiya adlanır.

Bu və ya digər iqtisadi proses və obyektlərə, əsas istehsal vasitələrinə, ehtiyatlara və qiymətli kağızlara uzun müddətə material və pul vəsaitinin qoyulması investisiya adlanır. İqtisadi ədəbiyyatlarda investisiya anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, Avstriyanın "son dərəcə faydalılıq" məktəbi investisiyanı bugünkü tələbatın ödənməsinin gələcək tələbatın ödənməsinə mübadiləsi kimi izah edir. Fransız iqtisadçısı P.Masse göstərir ki, investisiya özündə bugünkü tələbatın ödənməsinə gələcək gözlənilən tələbatların ödənməsinə mübadilə aktını əks etdirir. Klassik iqtisadi məktəbin banisi C.Keynsə görə, investisiya istehsal vasitələrinin

dəyərinin cari artmasıdır. Bu vəsait gəlirin istehlaka getməyən hissəsidir. Maliyyə nəzəriyyəsinə görə investisiya anlayışı real və maliyyə aktivlərinin əldə edilməsi kimi başa düşülür.

Neoklassik məktəbin nümayəndələri investisiyanı ehtiyatlara tələbatın artması kimi xarakterizə edirlər. Beləliklə, investisiya istehsal vasitələrinin bütün artımını özündə birləşdirir ki, buraya əsas dövriyyə və likvid kapital daxildir. İnvestisiyanın zəruriliyini şərtləndirən amillər müxtəlifdir və onları üç istiqamətdə qruplaşdırmaq olar: mövcud material-texniki bazanın yeniləməsi, istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi, yeni fəaliyyət növünün formalaşdırılması. Bütövlükdə cəmiyyətin iqtisadi inkişafı və hər bir vətəndaşın maddi rifah halının artması həyata keçirilən investisiya layihələrinin uğuru ilə müəyyənləşir.

İnvestisiya - müəssisənin aktivlərinə yeni məhsul buraxmaq, onun keyfiyyətini yüksəltmək, satış və gəlir həcmi artırmaq məqsədinə yönəldilən vəsait qoyuluşudur.

Müəssisə investisiyası kapitalın sadə və geniş təkrar istehsalını, yeni iş yerinin yaradılmasını, əhəlinin əməkhaqqı və alıcılıq qabiliyyətinin artmasını, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının çoxalmasını təmin edir. Eyni zamanda, investisiya risklilik xüsusiyyətinə malikdir. Ona görə də investisiya layihəsinin reallaşması istiqamətində qərar verərkən aşağıdakı amillər nəzərə alınır: investisiyanın növü, investisiya layihəsinin dəyəri, investisiya mühiti, rəqabət, maliyyə vəsaitinin məhdudluğu, bu və ya digər qərarın qəbulu ilə bağlı risk və s.

Müəssisənin investisiya fəaliyyəti özündə aşağıdakı əsas cəhətləri birləşdirir: investisiya strategiyası, strateji planlaşdırma, investisiya layihələndirilməsi, investisiyanın iqtisadi səmərəliliyi.

İqlisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin başlıca və hələdə amili fəal investisiya mühitinin yaradılması və investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsidir.

Azərbaycan Respublikası siyasi və iqtisadi müstəqillik, eləcə də dövlət suverenliyini əldə etdikdən sonra iqtisadi münasibətlərin bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında idarə olunmasını tənzimləyən qanunlar içərisində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qanunlardan biri “investisiya fəaliyyəti haqqında” qanunun (13

yanvar 1995-ci il) qəbul edilməsidir.

İqtisadi ədəbiyyatda investisiya fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra terminlər - investisiya, investisiya qoyuluşu, investisiya prosesi, investisiya fəaliyyəti və s. terminlər son zamanlar daha çox işlənməkdədir. Beləki, inzibati amillik, totalitar iqtisadi münasibətlər sistemində investisiya terminindən o qədər də istifadə olunmurdu. Bunun əvəzinə kapital qoyuluşu termini daha çox tətbiq edilirdi.

İnvestisiya fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərin təsnifatına nəzər yetirək. İnvestisiya fəaliyyəti - sahibkarların, iş adamlarının, investorların, xalq təsərrüfatının bu və ya digər sahələrinə investisiya qoymaları və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar görülmən bütün tədbirlərin məcmusudur.

İnvestisiya fəaliyyəti həm dövlət sektorunda və həm də qeyri-dövlət sektorunda həyata keçirilir. Dövlət sektorunda həyata keçirilən investisiya fəaliyyəti - dövlət orqanları, müəssisə, idarə və təşkilatların həyata keçirdiyi investisiya fəaliyyətidir. Qeyri-dövlət idarə, müəssisə, təşkilat və digər dövlət quruluşuna daxil olmayan qurumlar tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyətidir. Bunlarla yanaşı həm də xarici investisiya fəaliyyəti mövcuddur ki, buraya xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq və s. qurumların həyata keçirdikləri xarici investisiya fəaliyyətidir.

İstər dövlət və istərsə də qeyri-dövlət bölməsində xarici firmalarla yerli müəssisələrin birgə fəaliyyəti - birgə investisiya fəaliyyətidir. İnvestisiya fəaliyyəti investisiya prosesi daxlində, qapalı tsikldə investorla, investisiya obyekt arasında həyata keçirilən investisiya fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət isə investisiya mühitində baş verir. İnvestisiya mühitində investisiya fəaliyyətinin son nəticəsi isə investorun, sahibkar və ya iş adamlarının mənfəət və ya gəlir götürməsidir.

İnvestisiya həm makro və həm də mikro səviyyədə iqtisadi artımın təminatçısı, ölkədə həyata keçirilən struktur dəyişikliklərinin, eimi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin, təsərrüfat fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasının iqtisadi bazasını təşkil edir. Ölkədə həyata keçirilən radikal iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi, sosial-iqtisadi dəyişikliklər, istehsal və sosial

infrastrukturun yaxşılaşdırılması bilavasitə investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi ilə bağlıdır.

İnvestisiya elə bir elmi-texniki, iqtisadi, intellektual sərvətdir ki, onun dəyərini saxlamaq və ya artırmaq, eləcə də mənfəət götürmək üçün uzun müddətli kapital qoyuluşudur. Sərbəst pul kütləsi investisiya deyil, belə ki, nağd pulların dəyərliliyi inflyasiya sayəsində qiymətdən düşə bilər və onlar heç bir gəliri təmin edə bilməz. Əgər həmin məbləği bankda şəxsi əmanət hesabına qoysaq, onu investisiya adlandırmaq olar, belə ki həmin əmanət faiz dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən gəliri təmin edir.

Kommersiya təcrübəsində bu cür investisiyaların aşağıdakı tiplərini ayırmaq qəbul edilmişdir: fiziki aktivlərə investisiyalar; pul aktivlərinə investisiyalar; qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar.

Fiziki aktivlər dedikdə, istehsalat binaları və qurğuları, həmçinin maşın və avadanlıqların müxtəlif növləri başa düşülür.

Pul aktivləri dedikdə, digər fiziki və hüquqi şəxslərdən pul məbləğlərinin alınması hüquqları məsələn, bank depozitləri, istiqrazlar, səhmlər və s. başa düşülür.

Qeyri-maddi aktivlər dedikdə, müəssisə, idarə və təşkilat tərəfindən işçilərin yenidən tədrisi və ya ixtisasının artırılması proqramlarının aparılması, ticarət nişanlarının hazırlanması, lisenziyaların alınması və s., nəticəsində əldə etdiyi dəyərlər başa düşülür.

Qiymətli kağızlara investisiyaları portfel investisiyaları, fiziki aktivlərə investisiyaları isə real aktivlərə investisiyalar adlandırırlar.

Hər iki investisiya tipi müəssisənin yaşamaq qabiliyyətinin saxlanması və onun inkişafı üçün böyük rol oynayır. Real aktivlərə investisiyaları nəzərdən keçirək.

Real investisiyaların başlıca məqsədi vəsait və resursların əsaslı tikintiyə, məhsul istehsalı və ya xarici borcların verilməsi və səhmdarlara dividendlər verilməsi zamanı xidmət göstərilməsi üçün nəzərdə tutulmuş obyektin rekonstruksiyası və ya modernləşdirilməsinə qoyulmasıdır.

Xarici borclar qaytarıldıqca, müvafiq olaraq səhm kapitalının da dəyəri artır.

Bundan əlavə, torpaq sahələri, bina və qurğulara - bir sözlə daşınmaz əmlak hesab olunan obyektlərə investisiyalar qoyularkən daşınmaz əmlakın dəyərinin artımının dünya meyllərini nəzərdə tutmaq lazımdır.

Obyektin istismara hazırlığı dövründə avadanlığın, komplektlərin, tikinti-quraşdırma və buraxılış işlərinin yerinə yetirilməsi üçün xammal və materialların gətirilməsini təmin edən partnyorların cəlb edilməsini, sonra isə obyektin təminat xidmətini təmin etmək zəruridir.

İstismar zamanı bir qayda olaraq, müqavilə öhdəlikləri üzrə iş partnyorlarının sayı genişlənir: bir tərəfdən, hazır məhsul istehsalı üçün enerji resurslarının, komplektləşdirici dəstlərin, xammal və materialların müntəzəm surətdə daxil olması, digər tərəfdən, məhsulun (xidmətlərin) reallaşdırılması üçün zəruridir. Beləliklə, obyektin hazırlanması, tikintisi və istismarı müxtəlif təşkilat və müəssisələrin çoxlu sayda işinin dəqiq qarşılıqlı əlaqəsini tələb edir, onların qarşılıqlı fəaliyyəti qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı olmadıqda qeyri-mümkündür.

Layihənin investisiya cəlb ediliyinin qiymətləndirilməsi nəticəsində elə əsas sənəd meydana çıxmalıdır ki, həmin sənəd layihənin reallaşması üçün bütün iştirakçıların və partnyorların maraqlarını birləşdirsin, stimullaşdırsın.

Investisiyalar həm makro, həm də mikro səviyyədə mühüm rol oynayır. Mahiyyət etibarilə onlar ölkənin gələcəyini bütövlükdə ayrıca təsərrüfat subyekti kimi müəyyən edir və iqtisadiyyatın inkişafının lokomotivləri hesab edilir.

Bütün çətinlik və problemlərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında xüsusi sahibkarlıq sahəsində artıq minlərlə insan məşğuldur. Lakin biznes sərbəst qərarlar qəbul etməyə və risk etməyə hazır olmağı nəzərdə tutan tamamilə xüsusi həyat tərzidir. Bizneslə məşğul olmağı qərara alan sahibkar onun təşkilini çox ciddi planlaşdırmalıdır.

Fəaliyyətə başlayan hər bir firma gələcəkdə maliyyə, material, əmək və intellektual resurslara tələbatı, onların alınma mənbələrini dəqiq təsəvvür etmək, həmçinin firmanın iş prosesində mövcud vəsaitlərdən səmərəli istifadə edilməsini dəqiq müəyyənləşdirməlidir.

Bazar iqtisadiyyatında sahibkarlar öz fəaliyyətlərini dəqiq və səmərəli planlaşdırmasalar, məqsədli bazarların vəziyyəti, həmin bazarlarda rəqiblərinin vəziyyəti, özlərinin perspektiv imkanları barədə daim informasiya toplayıb cəmləşdirməsələr, sabit uğur qazana bilməzlər.

Sahibkarlıq formalarının çoxcəhətliliyi ilə əslində kommersiya fəaliyyətinin bütün sahələrində və müxtəlif firmalar üçün vaxtında hazırlıq işləri aparmaq, potensial çətinlikləri və təhlükələri aradan qaldırmaq, bununla da qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaqda riski azaltmaq üçün tətbiq olunan mühüm müddəalar mövcuddur. Firmanın islehsal-təsərrüfat strategiyasının və taktikasının hazırlanması istənilən biznes üçün mühüm vəzifədir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələrin işinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi prosesi intensiv gedir. İnvestisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi mühüm vəzifədir. Bunun üçün kapital qoyuluşu tələb edən təkliflərin dəqiq əsaslandırılmış tərtibi zəruridir. Yəni biznesin uğurlu formalaşması da həmçinin dəqiq və obyektiv plan layihəsi olmadan mümkün deyildir. Yeni müəssisələrin uğursuzluqları barədə statistik göstəricilər riskin kifayət qədər böyük olduğunu göstərir. Bu problemlərin qabaqcadan nəzərə alınması və mümkün qədər aradan qaldırılması üçün biznesin planlaşdırılmasından istifadə olunur.

Biznes-planın köməyi ilə firmanın fəaliyyətinin planlaşdırılması zəruridir.

Xüsusilə:

- rəhbərləri firmanın perspektivlərini əsaslı surətdə öyrənməyə məcbur edir;
- qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün sərfətilən vəsaitlərin daha dəqiq koordinasiyasını həyata keçirməyə imkan verir;
- firmanın fəaliyyətinin növbəti nəzarət üçün zəruri olan göstəricilərini müəyyən edir;
- rəhbərləri öz məqsədlərini və bu məqsədlərə çatmaq yollarını daha konkret müəyyənləşdirməyə sövq edir;

- firmanı bazar situasiyalarının (vəziyyətlərinin) qəfil dəyişikliklərinə daha hazırlıqlı edir;

İnvestisiya qoyuluşunun müxtəlif formaları mövcuddur ki, onları bir sıra amillərlə fərqləndirirlər: qiymətli kağızlara və daşınmaz əmlak; səhm və opsiyalar; az və ya çox riskli; qısa və ya uzun müddətli; birbaşa və portfel investisiyalarına və s. Şirkətdə, müəssisə və ya firmada iştirakçının hər hansı payını almaq hüququnu təsdiq edən investisiya vasitələri qiymətli kağızlar və ya fond dəyərləri ilə adlandırılır.

Fond dəyərlərinin başlıca növləri istiqrazlar, səhmlər və opsiyalardır. Şirkətin real aktivlərinə və ya şəxsi əşya əmlakı kimi əmlak dəyərlərinə kapital qoyulması əmlak qoyuluşu adlanır. Real aktivlərə torpaq, tikililər və daim torpağa «bağlı» olan hər şey aid edilir; şəxsi əşya əmlakı qızıl əşyalar, əntiq şeylər, incəsənət əsərləri və kolleksiya obyektinə ola bilən başqa predmetlərdən ibarət olur. Fond dəyərlərinə qoyuluşlar çox geniş yayılmışdır, lakin çoxları pullarını əmlak qoymağa üstünlük verir, onu mülkiyyət kimi görmək olur ki, bu da əksəriyyəti daha çox maraqlandırır.

Birbaşa investisiya investora qiymətli kağızlara və ya əmlak bilavasitə mülkiyyət hüququ verən qoyuluş formasıdır. Məsələn, investor səhm, istiqraz, qiymətli sikkə və ya torpaq sahəsi alırsa, pulun dəyərini saxlamaq və ya gəlir əldə etmək üçün birbaşa investisiya qoyuluşu həyata keçirir. Dolayısı ilə investisiya – portfel qoyuluşudur və ya başqa sözlə, qiymətli kağızların və ya əmlak dəyərlərinin yığımıdır. Məsələn, investor müxtəlif firmalar tərəfindən buraxılmış, qiymətli kağızların diversifikasiyalı yığını ifadə edən qarşılıqlı fondun səhmini ala bilər. Bunu edən investor ayrıca götürülmüş şirkətin aktivlərinə tələblərə deyil, portfeldəki payına malik olacaq. Əmlak dəyərlərinə dolayısı ilə qoyuluşlar da etmək olar, məsələn, daşınmaz əmlak, neft quyuları və s. ilə işləyən məhdud məsuliyyətli şirkətdə pay iştirakı almaq olar. Bir çox investorlar birbaşa investisiyalar qoymağa üstünlük verir, lakin dolayısı ilə investisiyaların da cəlbədicə xüsusiyyətləri vardır.

İstiqrazlar, səhmlər və opsiyalar bir qayda olaraq, investisiyalar ya kreditörün maraqları, ya da kapitalda mülkiyyətçi kimi iştirakı ilə əlaqədardır. Qeyri-maddi aktivə qoyuluş kimi borc qiymətli kağızları faiz halında gəlir almaq hüququna borc

verilən vəsait olub, göstərilən vaxtda borclunun borcu qaytarmaq öhdəliyini göstərir. İnvestor borc maliyyə vasitələrini, məsələn, istiqrazı aldığı zaman o, faktiki olaraq onu dövriyyəyə buraxanı kreditləşdirir və danışılan müddət ərzində faizləri ödəmək üçün öhdəlik götürür, vaxt ötdükdən sonra isə borcun ilkin məbləğini qaytarmağı öhdəsinə götürür.

Kapitalda iştirak və ya pay qoyuluşları şirkət kapitalının payına vaxt məhdudiyyətində hüquq deməkdir. Pay qoyuluşu müəyyən əmlaka mülkiyyət titulu formasında və ya qiymətli kağıza sahib formasında mümkündür. Adətən investor sahm adı ilə məşhur olan qiymətli kağızları alaraq, şirkətin kapitalında iştirak hüququ əldə edir. Opsionlar nə borc vəsaitlərinə, nə də pay vəsaitlərinə aid deyil: bu, investora müddət ötdükdən sonra əvvəldən qoyulmuş qiymətlə başqa qiymətli kağız və ya aktivi almaq hüququ verir.

İnvestisiya məsrəflərinin səmərəliliyinin nəzəri əsaslandırması, iqtisadiyyatda kapital qoyuluşlarının və struktur dəyişikliklərinin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı, investisiyaların sahəvi strukturunda prioritetin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin əsas xalq təsərrüfatı və onun sahələrinin daxilində əsas istehsalın, istehsal və sosial infrastrukturun mühüm problemi kimi çıxış edir. Müasir dövrdə Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyətinin formalaşması mənbələrinin və vasitələrinin tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda respublikada yaranmış sabit sosial-iqtisadi vəziyyət, investisiya fəaliyyətini xeyli genişləndirməyə imkan verir. İndi həm dövlət və həm də qeyri-dövlət, sektorunda, investisiya fəaliyyətini üzvü surətdə birləşdirən bazar münasibətlərinə müvafiq investisiya mexanizminin işlənməsi, investisiya fəaliyyətinin müxtəlif subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin optimallaşdırılması və investisiya prosesini həm ayrıca götürülmüş firma, şirkət, kompaniya və ya sahə səviyyəsində, həm də bütövlükdə milli iqtisadiyyat səviyyəsində nizamlayıcı başqa tədbirlərin görülməsi tələb olunur. Bu məsələlər mühüm olub, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf prosesləri ilə, iqtisadi sabitliyin və iqtisadi artımın əldə edilməsi ilə sıx bağlıdır. Ona görə də, müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəaliyyətinin müasir xüsusiyyətlərinin əlaqələndirilməsi

olduqca vacibdir.

Dövlətin investisiya fəaliyyətinin formalaşması və istifadə strukturuna tənzimləyici təsiri yalnız əsaslandırılmış iqtisadi alət və normativlərin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan milli iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatının tərkib hissəsi kimi təşəkkülü investisiya fəaliyyəti sferasında bir sıra mühüm ümumi qanunauyğunluqların mütləq nəzərə alınmasına əsaslanır, lakin bununla belə, o, iqtisadi prioritetlərin dəyişməsi, milli bazarın inkişafı ilə əlaqədar olan yeni məna xüsusiyyətləri doğurur. Ona görə də, investisiya fəaliyyətinin bu amillərin qarşılıqlı təsirinin, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesində düzgün əlaqələndirilməsi zəmryyəti doğurur. Ölkədə həyata keçirilən köklü iqtisadi islahatlar investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinin, həm də struktur dəyişikliklərinin təminatı olan investisiya qoyuluşlarından istifadənin səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə təkrar istehsal bazasının müasir potensialının formalaşmasına innovasiya dəyişiklikləri və meyli mövqeyindən iqtisadi islahatların gedişində investisiyalardan istifadənin iqtisadi strategiyasının hazırlanması ilə müəyyən olunur.

İqtisadiyyatın sosial yönümlülüüyünün gücləndirilməsinin zəruriliyi şəraitində investisiya fəaliyyətinin formalaşması problemləri investisiya bazarının yeni elementlərinin mahiyyətinin və funksiyalarının açılmasını, onların nəzəri əsaslarının və regional xüsusiyyətlərinin işlənməsini təkidlə tələb edir.

İctimai təkrar istehsalın baş verən transformasiyası maddi nemətlərin - müasir maşınların, texnologiyaların, işçi qüvvəsinin keçid dövrünə ardıcıl təzələnməsi prosesi kimi hər şeydən əvvəl bazar iqtisadiyyatının formalaşması ilə əlaqədar olan spesifikasiyaları kollektiv və fərdi kapitalın yaradılmasını xüsusi mülkiyyətin ayrıca forması kimi əks etdirir. Buna uyğun olaraq, ayrı-ayrı xüsusi və kollektiv müəssisələrdə istehsal münasibətləri də transformasiya olunur. Müasir elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi şəraitində kapitalın tərkibində istehsal vasitələri tədriclə təkmilləşir. Məlumat sistemlərinin tətbiqi, texniki proseslərin və əməyin təşkilinin avtomatlaşdırılması və kompüterləşdirilməsi onları xeyli dəyişdirir. Texniki tərəqqi

kapitalın tərkibində xammal və materiallar, avadanlıq, bina və qurğular arasındakı nisbəti də dəyişdirir. Məhsulun maddi tutumu aşağı düşür, kapital qoyuluşlarının texnoloji strukturu, xüsusilə onda avadanlıq payının artması təkmilləşir. Bu zaman onun mənəvi və frziki aşınmasının sürətini artırmaq zərurəti meydana çıxır ki, bu da həmin meyllərin getdikcə gücləndirilməsini tələb edir.

Eyni zamanda canlı əməyin rolu və dəyəri fasiləsiz artır. Təkrar istehsalın tərkibinə daxil olan işçi qüvvəsi köklü dəyişikliklərə məruz qalır, belə ki, təkrar istehsal prosesində şəxsi kapital fəhlənin peşə, əmək, təkrar istehsal və texnoloji intizamına daha yüksək tələblər qoyur.

İnvestisiya dedikdə, qəbul olunduğu kimi, yalnız cəmiyyətin real kapitalını artırmağa yönəldilmiş, yəni texniki təchizat, rekonstruksiya, modernləşdirmə, istehsal sahəsini genişləndirmə və təkrar istehsal prosesində əsas kapitalın artırılmasına yönəldilmiş maddi-texniki və maliyyə vəsaitlərinin məcmuusu başa düşülür. Kapital yığılımı və onun strukturunun keyfiyyət dəyişikliyi həyatın maddi səviyyəsinin sürətlə yüksəlməsinin mühüm amilidir. Və əksinə, əmanətlərin aşağı səviyyəsi onun gələcək inkişaf perspektivləri də daxil olmaqla, bütöv xalq təsərrüfatın üçün problem ola bilər. İnvestisiyaların nəinki struktur dəyişikliklərinə və təsərrüfatın ümumi səmərəliliyinə, həmçinin iqtisadi artımın mümkünlüyünə təsirini nəzərə alaraq, iqtisadi siyasətlə, investisiya fəaliyyətinin inkişafının öz xüsusi həyat təminatı ilə əlaqədar olan müxtəlif məsələlərin həllində dövlət və idarəetmə orqanlarının rolunun yüksəldilməsinin nəzərə alınması ilə respublika və onun ayrı-ayrı iqtisadi zonalarında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərinin optimallaşdırılması və radikal iqtisadi islahatların ağırlıq mərkəzinin yerlərdə ərazi səviyyəsinə regionların spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Bu günki gerçəklik elədir ki, idarəetmənin regional səviyyəsində investisiya siyasəti təşəkkül mərhələsindədir, lakin onun reallaşdırılmasının səmərəli mexanizminin işlənməsi, iri investisiya layihələri üzrə reallaşması, maliyyələşmənin müxtəlif mənbələri hesabına alınmış kapital qoyuluşlarının regional səviyyədə cəmləşdirməsi, onları daha əhəmiyyətli və daha təxirəsalınmaz (mənzil tikintisi,

sosial sahənin, infrastrukturun və s.) problemlərin həllinə yönəldilməsi vacibdir. Maliyyələşdirmə haqqında qərarın qəbul edildiyi zaman başlıca şərt hər bir investisiya proqramı tərəfindən onun sosial-iqtisadi yönümlülüüyünün ödənilməsi, investisiya layihəsinin səmərəliliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmış ekspertizası olmalıdır. Problemin həlli iqtisadi islahatlar şəraitində investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsindən, investisiyaların regionlar üzrə infrastrukturun inkişaf imkanlarını hərtərəfli təhlil etməkdən, investisiyaların maddiləşməsinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu zaman nəinki təkrar istehsal fəaliyyətinin lazımi səviyyəsini, həmçinin hər bir işçinin yüksək sosial müdafiəsini təmin edən sosial yönümlü bazar münasibətlərinin formalaşmasına diqqət yetirilməlidir.

İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin başlıca səbəbi respublika və regional səviyyədə investisiya prosesinin fəallığı olmalıdır. Lakin investisiya potensialının yetişməsi yalnız mükəmməl investisiya bazarının formalaşması, onun infrastrukturunun yaradılması və təkmilləşdirilməsi zamanı mümkündür.

İnvestisiya bazarının və onun infrastrukturunun formalaşması mexanizminin yaradılması üzrə təkrar istehsalın strukturunun dəyişdirilməsinin inkişaf perspektivləri amili kimi investisiya fəaliyyətinin sahələr üzrə prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Prioritet layihələr seçilərkən, xalq təsərrüfatının inkişafında onların rolu bu prosesin həyata keçirilməsinin konseptual müddəalarının işlənməsini tələb edir. Həm də investisiya fəaliyyətinin, investisiya layihələrinin regionlar üzrə müəyyənləşdirilməsi və tənzimlənməsi mühümdür. Bütün bunlar bülövlükdə radikal iqtisadi islahatların dərinləşməsinin iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin maddi bazasını təşkil edir.

Bəzən investisiya layihələri risk dərəcəsinə görə fərqlənir. Məsələn, belə hesab edirlər ki, səhmlərə pul qoymaq istiqrazlara pul qoymaqdan daha yüksək risklidir, lakin daha yüksək riskli istiqrazlar da tapmaq mümkündür.

İnvestisiya qoyuluşu dedikdə, elə qiymətli kağız və başqa aktivlərin alınması başa düşülür ki, bunlar barədə qətiyyətlə demək olar ki, onların dəyəri sabit qalır və

nəinki gəlirin müsbət məbləğini əldə etmək, hətta əvvəlcədən gözlənilən gəliri də almaq mümkün olur. Kommersiya da həmin aktivlərlə həyata keçirilən əməliyyatlardan ibarətdir, lakin onların gələcək dəyəri və gözlənilən gəlirin səviyyəsi heç də etibarlı deyildir. Əlbəttə, riskin daha yüksək dərəcəsi zamanı kommersiyadan daha yüksək gəlir gözlənilir.

Qüvvədə olma müddətinə görə, investisiyalar qısa və uzunmüddətli olur. Qısamüddətli investisiyaların müddəti adətən bir il, uzunmüddətli investisiyalar isə bir ildən artıq müddətə və heç bir müddətlə məhdudlaşdırılmayan adi səhmlər kimi nəzərdə tutulur. İnvestorlar çox zaman məhz elə müddətli qoyuluşları seçir ki, öz pullarına daha çox gəlir götürə bilsinlər.

Bütövlükdə investisiya fəaliyyəti öz pullarını təklif edənlərlə (müvəqqəti sərbəst vəsaitə malik olanlar) tələbin (buna ehtiyacı olanlar) bir yerə gəlməsi mexanizmidir. Hər iki tərəf adətən maliyyə institutlarında və ya maliyyə bazarında görüşürlər. Bəzən, xüsusilə də əmlak dəyərləri ilə sövdələşmələr zamanı satıcılar və alıcılar sövdəyə birbaşa girirlər.

Maliyyə institutları elə təşkilatlardır ki, məsələn, bank və ssuda əmanət assosiasiyaları adətən əmanəti qəbul edir və sonra pulu kreditə verir və ya başqa yolla vəsait qoyurlar. Maliyyə bazarları maliyyə resurslarını təklif edənlərlə fond birjası kimi vasitəçilərin köməyi ilə sövdəni axtaranları birləşdirən mexanizmdir. Maliyyə bazarlarının bir neçə növü vardır: səhm bazarı, istiqraz bazarı, opsiyon bazarı. Onların ümumi cəhəti odur ki maliyyə vasitələrinin qiyməti hər vaxt tələb və təklifin tarazlıq nöqtəsində yerləşir. Gəlirlilik, risk, inflyasiya, dünyada baş verən hadisələr və s. haqqında hər dəfə yeni məlumatlar çıxdıqca, tələb və təklif nisbətindəki dəyişikliklər yeni tarazlığa və ya yeni bazar qiymətinin müəyyənləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

1.2 Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti və maliyyələşmə mənbələri

İnvestisiya fəaliyyəti - mənfəət gətirmək üçün investisiya qoyuluşunun müxtəlif formalarıdır. İnvestisiyalar başqasının borc öhdəliklərinə, şirkətin kapital payına və ya opsiya qoyula bilər. Bütün bu növlər risk dərəcəsi ilə çox da böyük olmayandan son dərəcə yüksək riskə qədər fərqlənir. Fərdi investor həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli vasitələrdən istifadə edə bilər. İnvestisiya fəaliyyəti investisiya qoyanları buna tələbi olanlarla birləşdirən maliyyə institutları və maliyyə təşkilatları tərəfindən təşkil edilir. Bu prosesin iştirakçılarının əsas qrupları dövlət, şirkət, müəssisə və qeyri-rəsmi şəxslərdir və yalnız fərdi investorlar xalis pul vəsaiti qoyanlardır. İnvestorlar institusional və ya fərdi ola bilər. Konkret formasından asılı olmayaraq, investisiyalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsini təmin edirlər.

İnvestisiya qoyuluşu cari gəlir şəklində və ya kapital artımı və kurs gəlirləri ilə stimullaşdırılır.

İnvestisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün aşağıdakı addımları atmaq tələb olunur: öz maliyyə imkanlarını müəyyən etmək; məqsədləri müəyyənləşdirmək: maliyyə vəsaitlərini qiymətləndirmək və seçmək; diversifikasiyalasdırılmış portfeli yaratmaq və nəhayət, bu portfeli idarə etmək, investisiya sahəsində son meyllər investorlar tərəfindən fərdi kompyuterlərin tətbiqinin genişləndirilməsi, maliyyə supermarketlərinin yayılması və maliyyə bazarlarının qloballaşması ilə bağlıdır.

İnvestisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müasir investorlara geniş imkanlar açılmışdır. Qısamüddətli investisiya qoyuluşlarının riski çox da yüksək deyil və buna görə də onlar höyük olmayan nəgd pul gəliri ehtiyatı gətirən kimi istifadə edilir və ya maliyyə bazarlarında ilk addımlarını atan mühafizəkar investorlar bundan istifadə edir. Adi sahmlər iki növ gəlir almağa imkan verir; dividendlər və kurs dəyərinin artımı. Gəlir gətirən qiymətli kağızlar - istiqrazlar, imtiyazlı səhmlər, konvertləşdirilən qiymətli kağızlar başlıca olaraq onunla maraqlıdır ki, müntəzəm olaraq gəlir almağa imkan verir; halbuki kurs dəyərinin bir qədər artımı ehtimalı da

böyükdür. Gəlir və ya mənfəət götürmək investisiya fəaliyyətinin yekun nəticəsi ilə səciyyələnir. Çox vaxt gəlirlilik keçmiş göstəricilər əsasında hesablanır, sonra isə gözlənilən gəlirin planlaşdırılması üçün istifadə olunur. İnvestisiya fəaliyyətinin təmin etdiyi gəlirlilik səviyyəsi fəaliyyətin tipi kimi daxili xüsusiyyətlərdən, həm də defisit qıtlıq və s. kimi xarici təsirlərdən asılıdır. İnflyasiyanın faiz dərəcələrinə təsiri xeyli dərəcədə investisiya gəlirinə də təsir edə bilər.

Müəyyən vaxt daxilində investisiyaların qiyməti, pulla ifadə olunan dəyərin mühüm göstəricidir ki, onu investisiya gəlirlərini qiymətləndirərkən nəzərə almaq vacibdir. Əmanət qoyan şəxslərin başlıca gəlir növü olan faiz götürməyin alternativ imkanı zaman daxilində investisiya gəlirlərinin qiymətləndirilməsi prosesində pulların dəyər konsepsiyasından istifadənin əsasını təmin edir.

Faizləri ya sadə faizlər metodu əsasında, - bu zaman faizin elan edilmiş stavkası həqiqi stavkaya bərabər olacaq, ya da mürəkkəb faizlər metodu əsasında hesablamaq olar, - bu zaman ildə bir dəfə hesablanan elan edilmiş və həqiqi faizlər bərabər olacaq.

Obyektin qiymətini təyin etmək üçün bazar dəyərinin qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi metodlarını və ya pul vəsaitləri axınlarının təhlili metodunu tətbiq etmək olar. Bazar dəyərinin qiymətləndirilməsi məsrəf metodu, bazar müqayisələri metodu və ya gəlir metodu ilə həyata keçirilir. Qiymətləndirilmənin tərtibi və ya təsdiqi üçün bəzi investorlar qiymət verən analitiklərin köməyinə müraciət edirlər.

Qoyuluşların gəlirliliyinin müəyyən edilməsi üçün pul vəsaitləri axınının proqnozu verilir, ya təmiz cari dəyər göstəricisi, ya da təxmini gəlirlilik hesablanır. Bu üsullardan və konkret bazar göstəricilərindən istifadə edən investor obyektin gəlirliliyini qiymətləndirə bilər.

Daşınmaz əmlaka qoyuluşların perspektivini qiymətləndirərkən riskin səviyyəsini də nəzərə almaq zəruridir, belə ki, bu risk o cümlədən “rıçaq amilinin” tətbiqi dərəcəsindən asılıdır. Bundan başqa qərar qəbul edərkən kəmiyyət təhlili bütün subyektiv mülahizələrlə və konkret bazar situasiyasının nəzərə alınması ilə əlaqələndirilməlidir.

Bazar münasibətləri təşəkkül tapmış inkişaf etmiş xarici ölkələrdə trust investisiya rieltor fondlarına (REJT) qoyuluşlar daşınmaz əmlaka investisiya qoyulmasının əsas formasıdır ki, bu forma investora açıq satışa buraxılan səhmləri almağa imkan verir. Bu səhmləri buraxan şirkətlər öz vəsaitlərini peşəkar menecerlərin idarə etdiyi daşınmaz əmlak və ya portfel investisiyasına qoyurlar. Rieltor fondlarının səhmlərini də həmçinin başqa səhmlər, istiqrazlar və qarşılıqlı fondların səhmləri kimi arzu olunan risk və gəlirlilik səviyyəsindən irəli gələrək qiymətləndirmək olar. Daşınmaz əmlakın idarə edilməsi üzrə qapalı tipli partnyorluqlar (RELP) vəsaitlərini konkret daşınmaz əmlaka və ya investisiya qoyan professional rieltor sindikatlarında iştirak payını almağa imkan verir. Hazırda onların üstünlüyü nəinki vergi güzəştləri hüququndadır, həm də onlar kifayət qədər yüksək cari gəlir və ya kapital artımı gətirir. Bu cür partnyorluqların çatışmaması ondan ibarətdir ki, onlar bütövlükdə çox da likvid deyil.

İnvestisiya fəaliyyəti sferası bazar şəraitində, əlbəttə, hər şeydən əvvəl, özünü ödənməyi, resursların təkrar istehsalını, mənfəətliliyi təmin etməlidir.

İnvestisiya fəaliyyəti maraqlarının parametrləri müəyyən edilərkən, bu, əsas tələblərdir. Lakin həyata keçirilən tədbirlərin sosial aspektləri də nəzərə alınmalıdır. Yəni istehsal-təsərrüfat iqtisadi-sosial potensialını artırıqda sosial proqramların reallaşmasını, o cümlədən kütləvi mənzil tikilməsinin inkişafına həyata keçirməyə imkan verən iqtisadi artımın müəyyənəndirilməsi vacibdir. Digər tərəfdən, yaşayış binalarının tikintisi öz-özlüyündə investisiya tələbinin yaradılması mənbəyidir, əhəlinin və müəssisələrin investisiya vəsaitindən istifadə hesabına təsərrüfatın real sektorunda təkrar istehsal tsiklini saxlamağa və genişləndirməyə imkan verir, bununla da iqtisadi artımı təmin edir və regionlararası inkişaf disproporsiyalarını azaldır.

Kütləvi yaşayış binalarının tikintisinin inkişafı yolu ilə istehsalın artımının sabitləşməsi və təminatının dünya praktikası kifayət qədər məlumdur, lakin bizim ölkəmizdə bəzi xüsusiyyətlər vardır ki, onları nəzərə almaq zəruridir.

Hər şeydən əvvəl, multiplikasiya effektindən istifadə etmək hesabına yaşayış üçün tikintiyə kömək metodları öz aktuallığını itirməmişdir.

İnvestisiya tələbi formalaşarkən dövlətin yolların inkişafına, kommunikasiyalara, infrastruktura, yaşayış üçün tikintiyə kreditlər verilməsinə köməyə üstünlük verilməlidir. Əhalinin əmanətlərinin qanunvericiliklə təmin edilməsi, fond bazarının hərtərəfli inkişafı da mühüm şərtlərdir.

Yaşayış binalarının tikintisi investisiya tələbinin tənzimlənməsi istiqamətlərini şərtləndirir, xammal və emal sahələri də daxil olmaqla, iqtisadiyyatın bütün sektorlarının geniş inkişafına kömək edir. Bununla belə, bütövlükdə geniş təkrar istehsalın bazar münasibətləri, respublikadaxili tələbat nəzərə alınmalıdır. İstehsalın material tutumunun və enerji tutumunun aşağı düşməsinin qlobal meylləri, məhsulun dəyərində intellektual məsrəflərin payının yüksəlməsi investisiya tələbinin başqa strukturunu müəyyən edir. Təkrar istehsal prosesində əənəvi, xammal sahələrinin rolu azalır və hüquqi, maliyyə, informasiya xarakterli xidmətlərin əhəmiyyəti artır. Respublika səviyyəsində investisiya fəaliyyəti maraqlarının tənzimlənməsinin iki növünə obyektiv ehtiyac duyulur: birincisi, bazar tənzimlənməsini, o cümlədən bazar strukturlarının bütün kompleksini təşkil edən və regionların spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alan müvafiq institutların dolayı təsirinin köməyi ilə həyata keçirən mexanizmlər; ikincisi, birbaşa maliyyə yardımı vasitəsilə dövlətin investisiya prosesinə bilavasitə təsirini, güzəştli kreditlərin verilməsini, öz köhnə yaşayış yerində yaşayış hüququnu itirmiş şəxslərin köçürülməsi üçün ehtiyat mənzil fondunun yaradılması, əhalinin əmanətlərinin qanunvericiliklə qorunmasının təmin edilməşini nəzərdə tutan inzibati mexanizmlər.

Regional səviyyədə dövlətin təsiri hər iki tənzimləmə növündə özünü fəal göstərməlidir. Onun rolu getdikcə artmalıdır, belə ki, mənzil təminatı - sosial sahədir, bu sahədə isə məlum olduğu kimi, bazar münasibətləri sisteminin dəyişikliklərinin neqativ nəticələri daha kəskin təzahür edir.

Hazırda artıq hökumət və idarəetmə orqanları yerlərdə yaşayış binalarının tikintisində investisiya prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və investisiya maraqlarının formalaşması üçün tədbirlər həyata keçirirlər. Qaçqın və məcburi köçkünlər üçün regionlarda yaşayış qəsəbələrinin salınması və infrastrukturun

yaradılması və s.

Mənzil tikintisi sferasında investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin yaradılması və Azərbaycanda tətbiq olunması Rusiya Federasiyasında tətbiq olunan “Mənzil tikintisinin kreditləşməsi qaydası” mühüm əhəmiyyətə malikdir. Regional hakimiyyət və idarəetmə orqanları strukturları kimi respublika dövlət əmlakı fondu ilk dəfə olaraq mənzil tikintisi üçün əhalinin vəsaitlərini, büdcə və büdcədən kənar mənbələri cəlb etməyə, mənzil tikintisinin maliyyələşdirməsinin büdcədən kənar formalarının inkişafı üzrə şəhər və rayon təşkilatlarının fəaliyyətini əlaqələndirməyə, mənzil kreditləşməsi üçün zəruri olan normativ sənədləri hazırlamağa, kreditlərin verilməsini həyata keçirməyə məsuliyyət daşıyırlar.

İnvestisiyaların tənzimlənməsi sisteminin inkişafı üçün mənzil tikintisinə investisiya qoyuluşunda pay iştirakı ilə və kredit-nisyə ödənilməklə mənzillərin verilməsi haqqında nümunəvi əsasnamə qəbul edilməlidir ki, burada həmin sahədə vətəndaşların və müəssisələrin uzunmüddətli iştirakının qayda və şərtləri tənzimlənir.

Büdcə və büdcədən kənar mənbələrin vəsaitləri ilə təmin edilən güzəştli kreditlər almaq üçün şərait yaradılmalıdır. İpoteka elementləri - alınan mənzil və onun ödənilməsinin təminatı real gerçəkliyə çevrilməlidir. Bütün bunlar mənzil tikintisinin xeyli artacağına ümid etməyə imkan verir ki, bu da nəinki sosial vəziyyətin yaxşılaşmasına, həm də yaxın sahələrdə istehsalın genişlənməsinə və iqtisadiyyatın artan sürətlə inkişafına kömək edər.

İqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu həmişə aktual problemlərdən biri hesab olunur. Bu aktualıq müstəqillik əldə etmiş və bazar iqtisadiyyatı sistemində respublikamız üçün daha vacibdir. Beləki, iqtisadiyyatın artım sürətinin, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin tarazlı inkişafının təmin olunması, əhalinin mənafeyinə cavab verən iqtisadiyyatın formalaşması daxili və xarici investisiyanın cəlb olunması, ondan səmərəli istifadə edilməsindən bilavasitə asılıdır.

İnvestisiya milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm maliyyə mənbəyidir. İnvestisiya resursları istehsal vasitələri istehsalçıdan son istehlakçıya çatdırdıqda

istifadə olunan maşın və avadanlıqları, müəssisələri, anbar, nəqliyyat vasitələrini və satış şəbəkələrini əhatə edir. Bu istehsal vasitələrinin istehsalı və yığılı prosesini investisiya qoyuluşunu əks etdirir, investisiya resursları istehlak olunan resurslardan onunla fərqlənir, əgər birinci şəraitdə istehlak mallarının istehsalına olan tələbat dolayı yolla ödənilirsə, ikinci şəraitdə bu proses birbaşa həyata keçirilir. Belə şəraitdə həm kapitalın, həm də milli sərvətin artımı prosesi baş verir. İnvestisiya olunan kapital ehtiyatları əgər milli gəlirin artırılmasına səbəb olursa, bu nəticədə əhali gəlirlərinin artırılmasına gətirib çıxarır. Deməli, faktiki olaraq öz məzmununa görə investisiyaların maliyyə və real formasından asılı olmayaraq, onlar birbaşa milli sərvətin artırılmasına kömək edən kapitalı ifadə edir. Burada kapital ehtiyatı hərəkətdə olan və daim maşın, avadanlıq, digər istehsal vasitələrinin alınmasına və bütövlükdə istehsal və xidmətlərin görülməsinin təşkili ilə bağlı sərf olunmuş pul resursları nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə, investisiya tətbiq olunması formasından asılı olmayaraq cəmiyyətin real kapitalının artırılmasına, yəni istehsal vasitələrinin genişləndirilməsinə və onun infrastrukturunun möhkəmlənməsinə imkan yaradır. Milli iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında daxili və xarici investisiyalar mühüm struktur yaradan funksiyalar yerinə yetirir. Milli iqtisadiyyatın istər sahə strukturunun, istərsə də texnoloji və təkrar istehsal strukturunun inkişafı onun hansı sahələrinə vəsait qoyuluşunun tətbiqindən asılıdır. Məlum olduğu kimi, xüsusi təyinatlı investisiyalar, əsasən, gəlir əldə etmək məqsədi daşıyır. Deməli, milli iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsinin mənfəətlilik səviyyəsi ilə həmin sahənin investisiya cəlbediciliyinin səviyyəsi müəyyənləşir. Ona görə də milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən investisiyalar təyinatından asılı olaraq müxtəlif gəlirlilik səviyyəsinə malik olur, iqtisadiyyatın az rentabelli sahələrinə investisiyalar, xüsusən də xarici investisiyaların cəlb olunması xüsusi güzəştlər tələb edir. Eyni zamanda, investisiya qoyuluşu və onun həcmi milli mənafehlərin reallaşması ilə uzlaşmalıdır. Beləki, iqtisadiyyata tələbdən artıq investisiya qoyuluşu inflyasiya prosesinin güclənməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən isə lazım olduğundan az investisiya

qoyuluşu defliyasıyaya gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın inkişafı və formalaşması ilə əlaqədar həyata keçirilən iqtisadi siyasət tətbiq olunacaq investisiyaların həm xarici, həm də daxili mənbələr hesabına optimal həcmi müəyyənləşdirməlidir. Belə şəraitdə dövlət tərəfindən tətbiq olunan vergi dərəcələri, dövlət xərcləri, pul-kredit və büdcə-vergi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəli strategiyası ilə milli iqtisadiyyatın miqyası tənzimlənməlidir.

İnvestisiya resurslarının formalaşması və istifadəsi prosesi milli iqtisadiyyatın mərhələlər üzrə inkişaf prosesini əhatə etməlidir. Milli iqtisadiyyatın inkişafı prosesində investisiyalar əsas rol oynayır və iqtisadi artım sürəti haqqında əvvəlcədən informasiya verir.

Milli iqtisadiyyatın investisiya prosesi vasitəsilə inkişaf etdirilməsi milli gəlirin yüksəldilməsinə səbəb olur, bir sıra əmtəə və xidmətlər üzrə olan tələbatı ödəməklə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına səbəb olur. Milli gəlirin artımı hesabına yaranmış investisiyalar bir qayda olaraq daxili investisiyaların maliyyə mənbəyini təşkil edir. Qeyd etmək zəruridir ki, investisiyanın kifayət qədər yüksək səmərəliliyinə nail olunması milli iqtisadiyyatın əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsulun artmasını təmin etmiş olur.

İqtisadiyyatın inkişafına sərf edilən vəsaitlərdən istifadə səmərəliliyi nə qədər yüksək olarsa, yığımın hər bir vahidi hesabına daha çox hazır məhsul və milli gəlir yaradılacaq. Yığımın səmərəliliyinin yüksəlməsi və əmək məhsuldarlığının artım şəraitində istehsal amilləri özünün əvvəlki səviyyəsində iqtisadiyyatın artım tempinə təsir edə bilər. Yığım vəsaitinin eyni bir ölçüsündə istehsal amillərinin səmərəliliyinin yüksəlməsi natural formada daha çox istehsal və istehlak etməyə imkan verir, əmək məhsuldarlığının artımı, yalnız canlı əməyə qənaət hesabına deyil, eyni zamanda müasir texnikanın tətbiqi nəticəsində əldə olunur. Belə hallarda yığım resursları əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər. Əmək məhsuldarlığı başlıca olaraq texnikadan səmərəli istifadə əsasında artır. İstehsalın son nəticələri nə qədər çox artırsa, əhalinin istehlakının təmin edilməsi imkanları bir o qədər geniş olur. Bütün hallarda əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi yığım resurslarını artırır və bununla birlikdə istehsalın

miqyasının genişlənməsinə təsir edir.

İnvestisiyalar milli iqtisadiyyatın inkişafına uzunmüddətli perspektiv dövr ərzində təsir etməklə eyni zamanda həm əhalinin məşğulluq səviyyəsinə, həm də gəlirlərin əldə olunması səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Məsələn, əgər kənd təsərrüfatı sahəsinə investisiyalar azalarsa, onda bu sferada məşğul olanlar arasında işsizlik artacaq, eyni zamanda onların məcmu gəlirləri də aşağı düşəcəkdir. Deməli, bu sferada çalışanların nəinki başqa sahələrdə istehsal olunan mallara və xidmətlərə olan tələbatları azalır, eyni zamanda əhalinin bu sahənin məhsullarına olan tələbatı da ödənilməmiş qalacaqdır. Nəticədə həm bu sahədə, həm də bu sahə ilə bağlı olan digər sahələrdə məşğulluq səviyyəsi aşağı düşəcək və bütövlükdə gəlirlərin azalması meylə müşahidə olunacaqdır. Bundan başqa kənd təsərrüfatı sferasına investisiyanın azalması həmin sahəyə xidmət göstərən hasil və emal sahələrinə də mənfi təsir göstərəcəkdir.

Milli iqtisadiyyatın sabit artım tempinə nail olunması üçün investisiyalar bir qayda olaraq təsərrüfatın ən yüksək səmərə verən və milli mənafe baxımından fayda verə biləcək sahələrinə yönəldilməlidir. İnvestisiyaların uzun və qısamüddətli tətbiqi formasından, eləcə də daxili və xarici maliyyələşmə mənbələrindən asılı olmayaraq o dövlət tərəfindən tənzimlənir. Beləki, ölkə iqtisadiyyatında əldə olunmuş makroiqtisadi sabitlik investisiya mühitinin normal fəaliyyət göstərməsinə əlverişli şərait yaradır.

Fəsil 2. Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri

2.1 İnvestisiyaların müəssisələrin fəaliyyətində rolu

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas mahiyyəti xalqın maddi rifahının yaxşılaşdırmaq üçün milli iqtisadiyyatı qaldırmaq, onu yüksələn xətlə inkişaf etdirməkdir. Buna isə xalq təsərrüfatının bütün sahələrində daxili və xarici investisiyaları səfərbər etməklə, onlardan səmərəli istifadə əsasında nail olmaq mümkündür.

Respublikada aparılan ardıcıl və məqsədyönlü investisiya siyasəti nəticəsində milli iqtisadiyyatda makroiqtisadi göstəricilər ilbəl yaxşılaşır. Həyata keçirilən genişmiqyaslı radikal iqtisadi islahatlar dərinləşdikcə, sosial-iqtisadi inkişafında pozitiv meyllər möhkəmləndikcə, xalqın həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında irəliləyişlər müşahidə olunur.

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi investisiya siyasəti, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycana xarici investisiya axını gücləndikcə, makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq asanlaşır.

Xarici investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynadığı kimi bəm də investisiya qoyan ölkələrin respublikamızda bütövlükdə iqtisadi münasibmələrinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Heç şübəsiz ki, investisiyanın istər dövlət, istərsə də ayrı-ayrı sahibkarlar tərəfindən qoyulması, investisiya qoyan ölkə ilə gələcəkdə münasibətlərin inkişafı məqsədini güdür.

Cədvəl 2.1.1

Azərbaycan iqtisadiyyatına 2006-2013-ci illərdə yönəldilmiş xarici investisiyalar

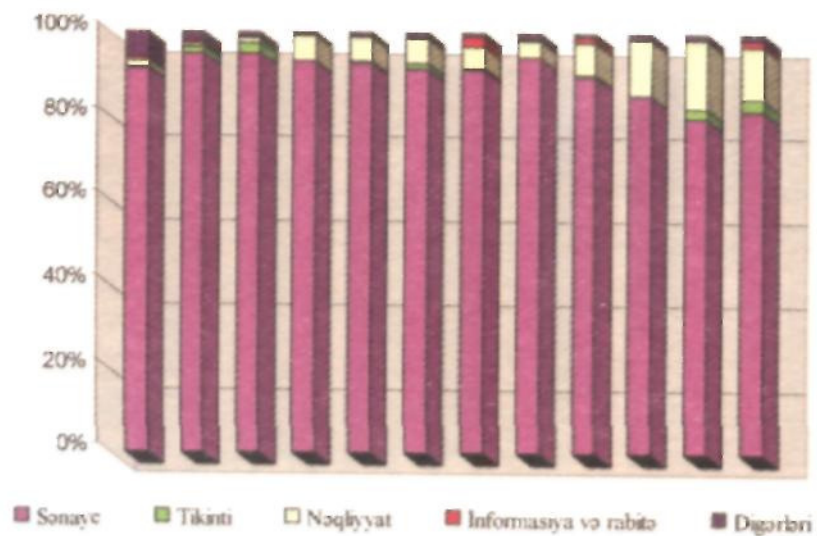
Mənbələr və ölkələr	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013-ci il baza ilinə %-lə
Cəmi xarici investisiya	927,0	1091,8	2234,9	3371,0	4575,5	4893,2	5052,8	6674,3	719,9
Ondan: Maliyyə kreditləri	262,9	192,0	223,0	238,3	293,0	698,4	983,5	1576,6	599,7
Neft sənayesinə	546,1	820,5	1693,0	2972,4	4088,1	3799,9	3422,3	4003,3	733,1
Neft borusu	-	-	-	58,6	21,6	1,0	17,0	68,2	116,4
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	118	79,3	318,9	45,4	104,2	230,5	368,4	439,1	372,1
Ondan: Türkiyə	31,6	11,8	55,6	17,1	80,1	96,2	136,6	109,2	345,6
ABŞ	11,2	16,9	41,4	4,9	8,4	24,8	70,0	78,0	696,4
İran	2,9	-	2,7	-	-	1,2	17,5	4,6	158,6
Almaniya	1,7	1,2	1,7	-	2,1	21,5	17,4	22,6	1329,4
Rusiya	-	1,4	0,7	1,2	1,8	5,1	4,6	10,7	764,3
Böyük Britaniya	6,8	15,1	108,1	9,0	4,2	39,5	39,1	80,0	1176,5
BƏB	2,8	0,7	0,2	4,4	4,4	5,7	18,3	12,3	439,3
İsveçrə	-	8,3	-	-	-	-	-	3,5	-
İtaliya	-	-	-	-	-	4,6	2,8	14,0	-
Fransa	39,3	7,6	25,7	2,2	2,2	2,6	11,1	4,4	11,2
Norveç	-	-	31,6	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	16,4	4	23,7	-	-	-	-	-	-
Sair ölkələr	5,3	12,3	27,5	6,6	1,0	29,3	51,0	99,5	1877,4
Digər investisiyalar	-	-	-	56,3	68,6	163,4	261,6	587,1	1042,8

Cədvəl 2.1.1- dən görünür ki, xarici investisiyaların mənbələri maliyyə kreditləri, neft sənayesinə, neft borusu, birgə müəssisələr və xarici firmalardır. Ölkələr içərisində Türkiyə, ABŞ, İran, Almaniya, Böyük Britaniya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri üstünlük təşkil edirlər. Cədvəldən görünür ki, 2006-2013-ci illərdə maliyyə kreditləri 5,99 dəfə, neft sənayesinə 7,33 dəfə, birgə müəssisələr və xarici firmalara 3,72 dəfə investisiyalar artmışdır. 2013-ci ildə xarici investisiyalarda aparıcı yeri Türkiyə (109,2 mln. dollar), Böyük Britaniya (80,0 mln. dollar) və ABŞ (78,0 mln. dollar) tutmuşdur. Keçid dövrünün ilk illərində dərinləşən iqtisadi böhran

vəziyyətində yaşamış Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə davam edən geriləmə prosesinin qarşısını tam almış və sabit inkişaf istiqamətində dönüş yaranmasına nail olmuşdur. İqtisadiyyatda ümumi daxili məhsulun istehsalının artmasına nail olunmuşdur. Ümumi daxili məhsul 2006-cı ildə 1995-ci ilə nisbətən 2,21 dəfə artmış, 2013-cü ildə isə 2006-cı ilə nisbətən 5,68 dəfə artmışdır.

2006-2013-cü illərdə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların artması iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Şəkil 2.1.1. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların strukturu (%-lə)

Şəkil 2.1.1-də İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların strukturu (%-lə) verilmişdir, burada tikinti, informasiya və rabitə sahələrinə xarici investisiya qoyuluşlarındakı artım meylləri bu sahələrin də xarici investorlar üçün cəlbedicilik baxımından perspektivli olmasını göstərir.

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Bu baxımdan, siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2014-2017-ci illərdə də xarici dövlətlərin Azərbaycan iqtisadiyyatına ortamüddətli və uzunmüddətli

sərmayə qoymaq üçün marağını daha da artıracaq.

Respublikada investorların hüquq və mənafeələrinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilərək hüquqi baza yaradılmışdır. Bu işin gələcək 3 ildə daha da təkmilləşdirilməsi, xüsusilə Azərbaycan hökumətinin bir sıra xarici ölkələrlə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması və investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlərin imzalanması işinin davam etdirilməsi xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artıracaq.

Son illərin tendensiyasına əsasən, qeyri-neft sektoru üzrə yönəldilmiş investisiyaların həcmi neft sektoru üzrə yönəldilmiş investisiyaların həcmi üstələyir. Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir. Qeyd olunan sahələrin gələcəkdə daha da inkişaf etdiriləcəyi nəzərdə tutulur.

Bundan əlavə, investisiya fəaliyyəti sahəsində ortamüddətli dövrdə aşağıda sadaladığımız bir sıra sahələrin prioritet təşkil edəcəyi gözlənilir:

- ✓ xarici investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında yeni sazişlərin imzalanması;
- ✓ xarici investisiyaların təşviqi sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və investorlar üçün hüquqi təminatın daha da genişləndirilməsi;
- ✓ xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə stimullaşdırıcı tədbirlərin sürətləndirilməsi (vergi sistemində və gömrük tariflərində güzəştlərin tətbiqi və s.);
- ✓ investisiyaların qeyri-neft sektoru üzrə təşviqi;
- ✓ elm tutumlu və innovativ sahələrə investisiyaların cəlb edilməsinin təşviqi;
- ✓ xarici investisiyaların ixracyönümlü sahələrə yönləndirilməsi və s.;
- ✓ Azərbaycan Respublikasında yaradılmaqda olan sənaye parklarına xarici investisiyaların cəlb edilməsi.

Respublikamızın təbii sərvətləri və ümumi iqtisadi şəraiti buraya investisiya axını üçün çox əlverişli imkan yaradır. Bundan başqa ölkədə sabitlik və əmin-amanlığın olması da zəruri şərtlər hesab edilir. Ona görə ki, heç bir investisiya sahibi siyasi hərc-mərcliyin və qeyri-sabitliyin mövcud olduğu bir ölkəyə investisiya yönəltməkdə maraqlı olunur. Respublikamızda yaradılmış stabilliyin və sağlam siyasi mühitin özü də xarici investorların ölkəmizə üz tutması üçün geniş yol açır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrini genişləndirmək üçün yeni təşkilati-hüquqi sənədlər hazırlanmışdır. Bir çox birlik və firmalar xarici bazarlarda qeydə alınmağa başlanmış və bununla da birlik və firmalar xarici müəssisələrlə sərbəst əməkdaşlıq etməsi imkanı qazanmışdır. Hazırda firmalar xarici iqtisadi əlaqələrdən alınan gəlirlərinin bir hissəsini - istehsalın inkişafına və sosial proqramların həyata keçirilməsi üçün istifadə edirlər.

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında hazırda özünü büruzə verən başlıca meyl əməkdaşlığın yeni formalarının inkişafı prosesi ilə əlaqədardır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ✓ xarici investorların sərmayələrinin tətbiqinin genişləndirilməsi;
- ✓ birgə istehsal müəssisələrinin yaradılması, formalaşması və inkişaf etdirilməsi;
- ✓ elmi-texniki korporasiyaların yaradılması və inkişafı.

Hazırda xarici iqtisadi əlaqələri səmərəli inkişaf etdirmək üçün əməkdaşlığın elə formaları inkişaf etdirilməlidir ki, onlar həm respublikada, həm də başqa ölkələdə ixrac üçün məhsul istehsalının təşkil edilməsinə və inkişafına, həm də müasir texnoloji proseslərin mənimsənilməsinə və inkişafına köməklik göstərsin. Azərbaycan Respublikasında mövcud olan siyasi və iqtisadi sabitlik, yeraltı-yerüstü təbii sərvətlərin zənginliyi, onun tutduğu coğrafi-geosiyasi vəziyyəti, nisbətən ucuz işçi qüvvəsinin, mükəmmal normativ-hüquqi sənədlərin, əlverişli maliyyə-gömrük və vergi rejiminin olması, xarici investorları ölkəmizin iqtisadiyyatına sərmayə qoymalarına marağını gücləndirir.

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatına xarici sərmayələrin cəlb

olunması bir tərəfdən xarici iqtisadi siyasətin yenidən qurulmasının və eləcə də ölkədə gedən bütöv bir iqtisadi sistemin - radikal iqtisadi islahatların, struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinin başlıca istiqamətlərini təşkil edir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatına böyük həcmdə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əsası nəinki müxtəlif mülkiyyət formalarının birgə səmərəli fəaliyyətinin, həm də əmtəə bazarının, işçi qüvvəsinin və kapitalın beynəlmilləşməsinə nəzərdə tutan, əhalinin yüksək həyat səviyyəsi ilə xarakterizə olunan, sivil sosial yönümlü cəmiyyətin yaradılmasının uzunmüddətli strateji məqsədi olmalıdır.

Xarici investorlar özləri ilə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini və qabaqcıl idarəetmə təcrübəsi gətirdiyindən Azərbaycan iqtisadiyyatına dünya təsərrüfatına integrasiya etməsi və xarici investortarın cəlb edilməsi ölkədə müasir vətəndaş cəmiyyətinin qurulması üçün zəmindir. Həm xarici və həm də daxili investisiyaların səmərəli istifadəsi orta müddətli məqsədlərin reallaşmasına müasir ictimai-siyasi və sosial şəraitin yaxşılaşdırılması, istehsalın daim artan xətlə inkişafı və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün olduqca vacibdir.

Ölkədə elə investisiya mühiti yaradılmalıdır ki, milli iqtisadiyyatın maraqları, mənafeyi, xarici investorların maraqları – mənafeyi ilə üst-üstə düşsün. Azərbaycan öz istehsal potensialının yeniləşdirilməsində, istehlak bazarının yüksək keyfiyyətli məhsullarla doldurulmasında, idxal əvəz edən siyasətinin yeridilməsində, milli iqtisadiyyata Avropa idarəetmə mədəniyyətinin gətirilməsində maraqlıdır. Xarici investorlar Azərbaycanın geniş daxili bazarının, onun təbii sərvətləri, ixtisaslı və nisbətən ucuz işçi qüvvəsinin mövduqluğu, ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında maraqlıdırlar.

Azərbaycan milli iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılmasının mühüm istiqamətlərindən biri yeni mütarəqqi texnoioji əsasda istehsal güclərinin Azərbaycan bank sistemi fəaliyyətinin normallaşması əldə olunmuşdur. Kiçik və orta müəssisələrdən başqa, bir çox iri müəssisələr özəlləşdimə prosesindədir. Onların arasında investisiya qoyuluşu baxımdan kifayət qədər cəlbedici obyektərdə vardır. Məsələn, neft emalı, neft-qaz çıxaran müəssisələr, elektrotexnika müəssisələri, qara və

əlvan metallurgiya, maşınqayırma müəssisələri və sənayenin başqa sahələri.

Strateji investorların cəlb edilməsi və köməyi üçün prioritet istiqamətləri kimi Azərbaycanın ənənəvi malik olduğu islehsallar, zəruri resurs potensialı və müvafiq məhsulla bazarın böyük tələbatını formalaşdıran, məhz neft – mədən avadanlığı istehsalı müəyyələşdirə bilər.

İnvestisiya qoyuluşları elmi-texniki tərəqqinin mühüm amillərdir. Ölkənin elmi potensialı əvvəllər öz nailiyyətləri ilə fundamental elmin müxfəlif sahələrində dünya səviyyəsindən fərqlənirdisə, investisiya fəallığının gücləndirilməsi ilə yeni üfüqlər açılacaqdır. Resurs və enerji tutumunun aşağı salınması problemini səmərəli həll etmək yalnız elmi tədqiqatların və prartikanın maraqlarının bazar tələbatları vasitəsilə bir yerə bağlamaqla, müasir texnikanın yeni texnologiyalarının geniş tətbiqi yolu ilə mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi ilə irəliləyişə nail olmaq, xalqın artmaqda olan tələbatının daha tam ödəmək olar.

İqtisadi inkişafı müasir şəraiti birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin fəal siyasətinin keçirilməsini tələb edir. Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində qanunçuluq bazası yaradılmışdır ki, o daha artıq xarici investisiya axınına nail olunması və onlardan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi investisiya siyasəti aparılmalı, investisiya proqramları elə hazırlanmalıdır ki, neft sektoru ilə yanaşı digər sahələrin inkişafı təmin edilə bilsin;

- investisiya fəaliyyəti prosesini fəallaşdırmaq üçün müəssisələrdə yığım fondu ilə istehlak fondu arasında düzgün nisbət yaradılmalı, daxili və xarici investisiyalar öz təyinatları üzrə istifadə olunmalı müəssisənin ixracat potensialı artırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların ali məqsədi ölkənin milli sərvətlərindən, yaranmış potensialdan və xarici iqtisadi əlaqələrdən səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın dinamik inkişafına və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına zəmanət verən yeni təsərrüfat sistemi yaratmaqdan ibarətdir.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq iqtisadi islahatların aparılması və buna müvafiq olaraq, istehsalın həcmnin artırılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin

aşağı düşməsinin qarşısını alınması, mövcud istehsal güclərini, yüksək ixtisaslı kadr və elmi-texniki potensialı qoruyub saxlamaqla onun daha da yüksək səviyyəyə çatdırılması iqtisadiyyatın idxaldan asılılığının minimuma endirilməsi, köhnə satış bazarını əldə saxlamaqla yenilərinin əldə edilməsi, daxili bazarın yerli xammala əsaslanan yerli istehsal hesabına doldurulması, iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üzrə olan tədbirlərin istehsal sferasına yönəldilməsi və s. respublika iqtisadiyyatında və onun sahələrində aparılacaq struktur dəyişikliklərindən asılıdır. Bir iqtisadi formasıyadan - inzibati amirlik təsərrüfat sistemindən bazar münasibətlərinə keçid respublikanın maşınqayırma sənayesinin inkişafı qarşısında böyük tələblər qoyur. Bu tələb Azərbaycan Respublikasının həm daxili və həm də xarici tələblərə cavab verə bilən maşınqayırma məhsullarının istehsalını zəruri edir.

Azərbaycan sənaye kompleksinin xammal yönümlü inkişafı ümumiyyətlə maşınqayırma sənayesinin formalaşmasına da təsir etmiş, respublikanın və onun regionlarının da istehlak bazarının tələbatının ödənilməsində özünü büruzə vermişdir. Bu sahədə olan strukturalı dəyişiklikləri birbaşa və bilavasitə təkcə respublikanın istehlak bazarının formalaşmasına, onun inkişafına deyil, həm də maddi ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsinə də təsir etmişdir. Məlum olduğu kimi investisiya fəaliyyəti nəticəsində real kapital artımına nail olunur. Yəni - investisiya sabaha ayrılan, gələcəkdə daha çox istehlak etmək imkanı yaradan resursdur, investisiyaların bir hissəsi - elə istehlak nemətləridir ki, cari dövrdə istifadə olunmayıb, ehtiyata ayrılır. Azərbaycanın milli hesablar sistemində investisiyaların statistikasını yalnız maddi məsrəfləri (maşınlar, binalar, qurğular) daxil edir, lakin «biliklərə», «idraka», elmi tədqiqatlara və təhsilə mühüm investisiyaları nəzərə almır. Bu cür yanaşma investisiyalar yalnız bilavasitə maddi komponentlər daxil olduğu zaman investisiyaların həqiqi həcmi dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir. Daha çox inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl firma və korporasiyaları kadrlarla işi gələcək elmi-texniki və iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi nəzərdən keçirirlər. ABŞ-ın xüsusi kompaniyalarının personalının hazırlığı, ixtisasının artırılması və praktiki tədrisinə olan xərcləri hər il 5 mlrd. dollara qədər təşkil edir. Bu, dünya bazarında mövqelərin

gücləndirilməsinin mühüm aspekti kimi nəzərdən keçirilir.

İnvestisiya anlayışı altında cəmiyyətin real kapitalının artırılmasına, yəni istehsal aparatının genişləndirilməsinə və ya modernləşdirilməsinə yönəldilmiş iqtisadi resurslar başa düşülür. Bu, yəni maşınların, binaların, nəqliyyat vasitələrinin alınması, həmçinin yolların, körpülərin və başqa mühəndis qurğularının tikintisi ilə əlaqədar olan xərclər, həm də təhsilə, elmi tədqiqatlara və kadrların hazırlanmasına olan məsrəfləri də daxil etmək lazımdır. Bu məsrəflər iqtisadiyyatın müasir mərhələdəki inkişafında «insan kapitalına» olan investisiyalardır.

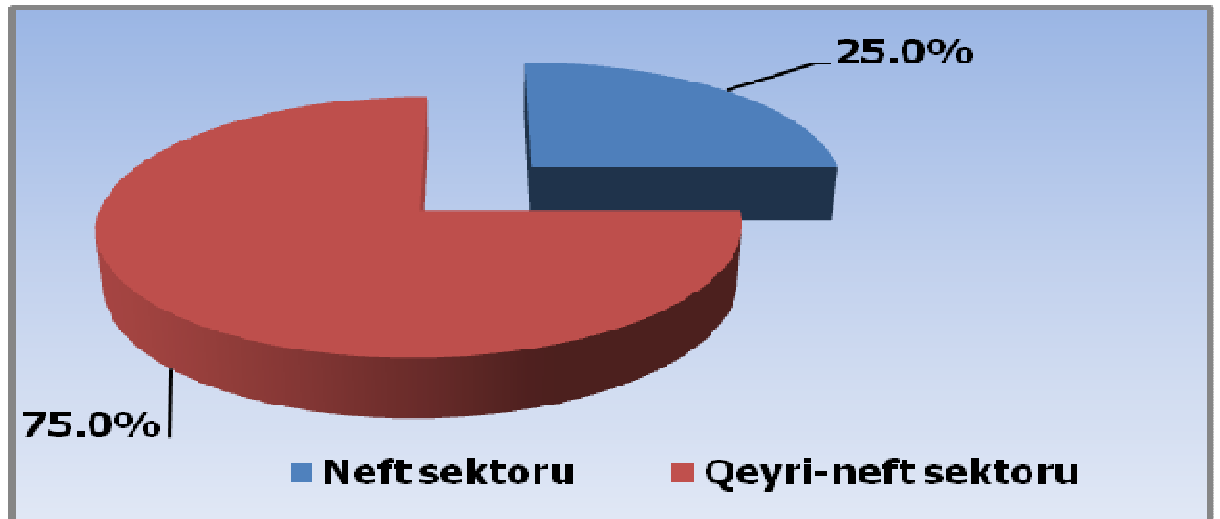
2012-ci ildə bütün maliyyə mənbələrindən ölkə iqtisadiyyatına 20250.7 mln. manat investisiya yönəldilmişdir. Daxili investisiyaların həcmi 12148.0 mln. manat, xarici investisiyaların həcmi isə 8102.7 mln. manat olmuşdur. Bütün investisiyaların 15248.3 mln. manatı qeyri-neft sektoruna, 5002.4 mln. manatı isə neft sektoruna aid olmuşdur.

2012-ci ildə əsas kapitala 15407.3 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. 2011-ci il ilə müqayisədə 18.5% artmış əsas kapitala yönəldilmiş vəsait daxili mənbələr üzrə 17.3%, xarici mənbələr üzrə isə 23.4% artmışdır. Dövlət mülkiyyətli müəssisə və təşkilatlar əsas kapitala 9420.6 milyon manat, qeyri-dövlət müəssisələri isə 5986.7 milyon manat vəsait sərf etmişlər.

Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitin 78.8%-i daxili, 21.2%-i isə xarici mənbələrdən yönəldilmiş vəsaitlər təşkil etmiş, daxili mənbələrdən yönəldilən vəsaitlərin 72.8%-i dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatların, 27.2%-i qeyri-dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisələrin payına düşmüşdür.

2012-ci ildə əsas kapitala yönəldilmiş ümumi vəsaitin 11552.9 milyon manatı qeyri-neft bölməsinin, 3854.4 milyon manatı neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

Şəkil 2.1.3. 2012-ci ildə əsas kapitala investisiyaların neft və qeyri-neft sektorları üzrə bölgüsü

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Son illərdə, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyası prosesi intensiv xarakter almışdır. 1995-2012-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş 144.4 milyard dollar investisiyanın 50.7%-i, yəni 73.2 milyard dollara yaxını xarici investisiyalar olmuşdur. Bu illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların 29.7 milyard dolları qeyri-neft sektorunun, 43.5 milyard dolları isə neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

Son illərin tendensiyasına əsasən, qeyri-neft sektoru üzrə yönəldilmiş investisiyaların həcmi neft sektoru üzrə yönəldilmiş investisiyaların həcmi üstələyir. Belə ki, 2012-ci il üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların 4.6 milyard dolları neft sektorunun, 5.7 milyard dolları isə qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir. Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir. Qeyd olunan sahələrin gələcəkdə daha da inkişaf etdiriləcəyi nəzərdə tutulur.

2.2 İnvestisiya fəaliyyətinin müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri

Milli iqtisadiyyatımızda bazar münasibətlərinin formalaşması, hökumətin yürütdüyü liberal iqtisadi siyasət, dünyada sürətlə gedən qloballaşma prosesi yerli şirkətlərin, müəssisələrin, iş adamlarının qarşısında məhsuldarlıq və rəqabətə davamlılıq problemlərini bütün kəskinliyi ilə qaldırır. Belə olduğu halda, yerli müəssisələr beynəlxalq prinsiplərdən və standartlardan istifadə etməklə dünya bazarına rəqabətə davamlı məhsul çıxara bilərlər.

Siyasi, iqtisadi və hüquqi mühitin, rəqiblərin fəaliyyətinin və istehlakçıların davranışının sürətlə dəyişməsi şirkətləri öz fəaliyyətlərini bu dəyişikliklərə uyğun və hətta onu bir qədər qabaqlayan templərlə təshih etməyə məcbur edir. Əks halda şirkətləri ən azı uğursuzluq, ən pis halda isə müflisləşmə gözləyir. Bütün bu amillər investisiya qərarlarının qəbulunda məhsuldarlıq və rəqabətə davamlılıq məsələləri ilə daha ciddi məşğul olmaq zərurətini yaradır və qeyd olunan məsələlərə elmi surətdə, başqa sözlə, kompleks (sistemli) şəkildə yanaşmağa sövq edir. Bununla yanaşı, inkişaf etməkdə olan ölkələr, xüsusilə ÜTT-yə üzv olmağa hazırlaşan dövlətlər ölkə iqtisadiyyatını gücləndirmək məqsədilə məhsuldarlığın səviyyəsini yüksəltməli və açıq bazarlara rəqabətə davamlı məhsullar (xidmətlər) təklif etməlidirlər. Qeyd edilən problemlərin kompleks həlli məhsuldarlığın və rəqabətə davamlılığın təmin edilməsinə yönələn investisiya fəaliyyətindən keçir.

Fikrimizcə, məhsuldarlıq və rəqabətə davamlılıq anlayışlarının həm qlobal iqtisadi miqyasda, həm də milli və müəssisə səviyyəsində kompleks yanaşma vasitəsilə tədqiqi investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi məzmunu barədə təsəvvürləri daha da genişləndirə bilər.

Dünya miqyasında sürətli qloballaşma prosesinin gətirdiyi bir zamanda milli rifahın və müəssisələrin rəqabətə davamlılığını təmin edən ən başlıca amilin məhsuldarlıq olduğu artıq inkaredilməzdir.

Məhsuldarlıq dedikdə bir qayda olaraq, istehsal olunan məhsulun kəmiyyət və keyfiyyət ölçülərinin onun istehsalına sərf edilmiş resurslara (həm əmək, həm də

maddi resurslar) nisbəti başa düşülür. Burada müəssisə məhsul istehsal etmək və xidmətlər göstərmək üçün bütün resursların və şəraitin cəmləşdiyi məkan olduğuna görə məhsuldarlığın mütəmadi yüksəldilməsinin başlıca tətbiq sahəsidir. Resursların mövcud makroiqtisadi, institusional, sosial və təbii mühitdə səmərəli təmərküzləşdirilməsi məhsuldarlıqda öz əksini tapır.

Ənənəvi olaraq, məhsuldarlıq müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin onun məsrəflərinə nisbəti kimi qəbul edilirdi. Bunun nəticəsi kimi, məhsuldarlıq, əsasən, istehsal yönümlü və istehsalat fəaliyyəti ilə bağlı anlayış hesab olunurdu. Lakin real həyatda müəssisənin qarşısında bir çox məqsədlər durur və bu məqsədlərə çatmaq üçün müxtəlif resurslara tələbat yaranır. Digər tərəfdən, nadir hallarda məqsədlərə bir resursdan istifadə etməklə nail olmaq mümkündür. Bundan başqa, bir sıra məqsədlərə digərlərinin hesabına nail olmaq olar. Deməli, məhsuldarlığa yeni, daha qlobal və sistemli yanaşma tələb olunur.

Müasir dövrdə investisiyalar yalnız istehsal sahələrinə deyil, idarəetmə, təchizat, marketinq, satış, müştərilərə xidmət, müştərilərlə əlaqələrin qurulması və bir çox digər fəaliyyət növlərinə yatırıldığı üçün investisiyanın məhsuldarlıq konsepsiyasını təkcə istehsal deyil, həm də qeyd edilən amilləri nəzərə almaqla daha da genişləndirmək zərurəti yaranır.

Beləliklə, məhsuldarlıq, ilk növbədə, insanın xüsusi düşüncə tərzidir ki, bu da aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- intellektin daimi inkişafı, mövcud olanların mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi;
- bu gün dünənə nisbətən, sabah isə bu günə nisbətən daha yaxşı çalışmaq qabiliyyəti;
- gələcəkdə nə dərəcədə yaxşı ola bilməsindən və nə dərəcədə real olub-olmamasından asılı olmayaraq mövcud vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönələn qəti qərarlar vermək qabiliyyəti;

- iqtisadi və sosial həyatın daim dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması, yeni texnikanın və metodların tətbiqi üçün mütəmadi çalışmalar və bəşəri tərəqqiyə olan inam.

Zaman keçdikcə məhsuldarlığın bir amildən istifadə ilə əldə edilməsi mümkün olmadığından çoxamilli məhsuldarlıq konsepsiyası yaradılmışdır. Çoxamilli məhsuldarlıq konsepsiyası müəssisələrin işçi qüvvəsinə, kapitala, texnologiyalara, idarəetməyə, təşkilatlanmaya yatırılan investisiyalardan nə dərəcədə səmərəli istifadə olunmasının mürəkkəb ölçmə sistemini ifadə edir. Hətta bu yanaşma da müəssisənin daxili fəaliyyətinə istiqamətləndiyi üçün müştərilərin maraqlarını və ehtiyaclarını kifayət qədər nəzərə almadığından, öz aktuallığını getdikcə itirir.

Müasir dövrdə müəssisələr məhsuldarlığın artımına müştərilərə yeni dəyər verə biləcək məhsullar istehsal etməklə və xidmətlər göstərməklə nail ola bilirlər. Məhsuldarlığa müasir yanaşma diqqəti resurs amillərindən əlavə dəyər yaratma amillərinə yönəldir.

Məhsuldarlığı iki aspektdən təyin etmək olar:

- Kəmiyyət baxımından;
- Keyfiyyət baxımından.

Məhsuldarlıq məhsul buraxılışının artırılması və ya məsrəflərin azaldılması hesabına artıla bilər. Bunun üçün, birinci növbədə, müdaxilə sahəsi təyin edilməli, məhsuldarlığa təsir edən amillər dəqiqləşdirilməlidir. Daha sonra təkmilləşmə üçün təsir sahələri və təkmilləşməni ölçmək üçün indikatorlar seçilməlidir. Bu indikatorlar biznesə uyğun olmalı, müəssisənin problemlə/potensiallı sahələrində cəmləşməli, asan ölçüləri olmalıdır. Məhsuldarlıq indikatorları kimi aşağıdakı göstəricilərdən istifadə etmək məqsədəuyğun hesab edilir:

- ✓ Xammalın qiyməti /Satış həcmi;
- ✓ Satış həcmi / Orta satış ehtiyatları;
- ✓ Təkrar satış məhsullarının qiyməti / Satış həcmi;
- ✓ Məhsulda istifadə edilmiş materiallar / İstifadə edilmiş materialların ümumi həcmi;

- ✓ Tullantıların həcmi / İstehsal olunmuş məhsulun ümumi miqdarı;
- ✓ İstifadə edilmiş enerji /İstehsal edilmiş məhsulun vahidi;
- ✓ Satış həcmi / Satış məntəqəsinin ümumi sahəsi;
- ✓ Şikayətlərin sayı / Xidmət edilmiş müştərilərin sayı.

Məhsuldarlıq məsrəflərə nəzərən artıqda rəqabətə davamlılıq da yüksəlir. Lakin yalnız məsrəflərin azaldılması hesabına məhsuldarlığı yüksəltdikdə bunu davamlı olaraq təmin etmək mümkün olmur. Az məsrəfli istehsala üstünlük verən şirkətlər ucuz bazarlar və ucuz texnologiyalar əldə edirlər. Məhsuldarlığın yüksəlməsi həyat səviyyəsinin yüksək səviyyəsini təmin edir. Bu gün məhz yüksək əmək verdişləri və qabaqcıl texnologiyalarla idarə olunan məhsuldarlıq rəqabətə davamlılığın həlledici amilidir. Həmçinin yüksək rəqabətə davamlılıq milli siyasətin və institutların keyfiyyətliliyinin göstəricisi olaraq millətlərin rəqabətqabiliyyətini ifadə edir. Bu mənada, milli rəqabətə davamlılığın institusional çərçivəsinə nəzər salmaq faydalı olar. Bunun üçün müasir ədəbiyyatda təklif olunan sistemli rəqabətə davamlılıq, başqa sözlə sənaye rəqabətə davamlılığı anlayışına müraciət edək.

Sənaye rəqabətə davamlılığı - dörd sosial-iqtisadi səviyyədə: meta, makro, mezo və mikro səviyyələrdə müxtəlif amillərin mürəkkəb və dinamik qarşılıqlı münasibətlərindən ibarətdir.

Metasəviyyə rəqabətə davamlılıq üçün əhəmiyyət kəsb edən sosial-iqtisadi, mədəni və siyasi amillər daxildir. Bu amillər nailiyyətlərin ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənməsini, pozitiv əmək etikasını, qənaətcilliyi, təhsilə və təlimə davamlı investisiyaları, sənayenin inkişaf etdirilməsini, dünya bazarlarına inteqrasiyanı və sosial tərəfdaşların baxış və strategiyalarını birgə işləmək qabiliyyətini əhatə edir.

Makrosəviyyə - resursların səmərəli və rəşional paylanması üçün vacib olan, əmək və maliyyə bazarlarının təməlini təşkil edən dayanıqlı və proqnozlaşdırılan makro-iqtisadi strukturun olmasını nəzərdə tutur.

Mezosəviyyədə - sənayenin rəqabət üstünlüyünü təmin edən və ona yardımçı olan müəyyən siyasətin və institutların mövcudluğudur. Belə institutlara rəqabətə

davamlılıq üzrə milli şura, məhsuldarlıq üzrə milli təşkilatlar, rəhbər vəzifəli şəxslərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, kiçik müəssisələrin inkişaf etdirilməsi üçün milli institutlar, sənayeçilər assosiasiyaları, işəgötürənlərin təşkilatları və bir çox digərlərini aid etmək olar.

Müəssisənin rəqabətə davamlılığını müəyyən edən mikrosəviyyədə təsir göstərən əsas amillərə məhsul istehsalının və xidmətlərin təşkil edilməsi, əlavə dəyər yaradan zəncirin idarəetmə sistemi, şəbəkə və alyanslar, insan resurslarının idarə edilməsi, intellektual kapitalın yetişdirilməsi, inkişaf etdirilməsi və saxlanması aiddir.

Beləliklə, rəqabətə davamlılığın sistemli quruluşunun müəyyən edilməsi onun hökumət və sahibkarlar tərəfindən dərk edilərək qəbul edilməsini asanlaşdırır, həmçinin milli iqtisadiyyatın nailiyyət qazanmasında maraqlı olan digər sosial qruplar üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Milli səviyyədə rəqabətə davamlılıq üzrə siyasət və şirkətlərin rəqabətə davamlılığı hökumətin bu sahədə apardığı siyasətin və bazar amillərinin təsirinin nəticəsidir. Bunların da təməlini rəqabət qabiliyyətinin davamlı və dinamik inkişafını təmin edən bir sıra makroiqtisadi, siyasi və infrastruktur parametrlər təşkil edir.

Bu sahədə hökumətin siyasətinin bir çox həlledici amilləri mövcuddur. Rəqabət qabiliyyətinin idarə olunması və burada üstünlüyü əldə etmək üçün dəyərin nisbi üstünlüyünün, valyuta mübadiləsi kurslarının və ixracın sürətli inkişafının əhəmiyyətli dərəcədə rolu vardır. Lakin burada da davamlı rəqabət üstünlüyünü dəyərin və qiymətlərin nisbi aşağı səviyyəsi təyin etmir. Bir qayda olaraq, bazarlarda pay qazanmış şirkətlər məhsuldarlığın və texnoloji imkanların yüksək artım templərini nümayiş etdirirlər.

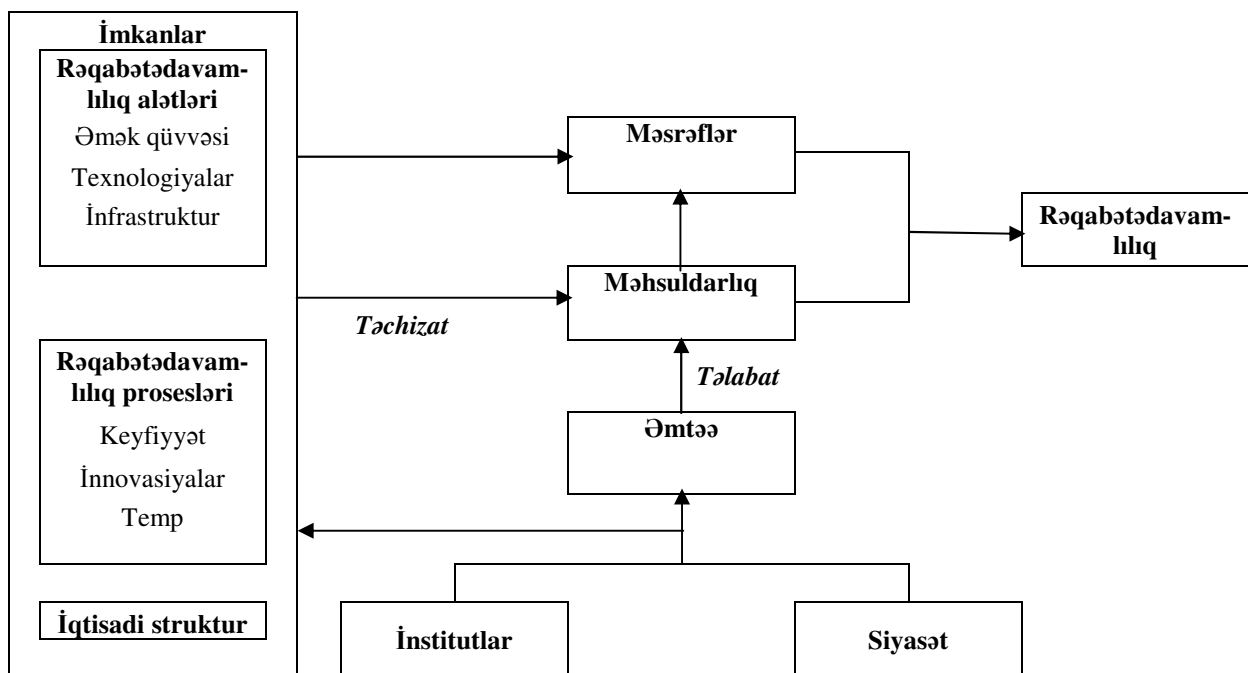
Rəqabətə davamlılıq siyasətini bir sıra siyasi alətlərin cəmi kimi də ifadə etmək olar ki, bunlar ixracın artımını və müəssisədaxili modernləşdirmə meyllərini stimullaşdırır. Siyasi alətlər arasında vergiləri, tarifləri, subsidiyaları, kvotaları və digərlərini qeyd etmək olar. Bunlar azad ticarəti və müdaxilə etməmək siyasətini

vurğulayır və heç də iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilməsi mümkün olmur.

Rəqabətədavamlılığın müəyyən edən əsas amillər bunlardır:

- İqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi və açıq olması;
- Ölkə iqtisadiyyatının səviyyəsi;
- Hökumətin siyasəti və iqtisadiyyatda iştirakı (hüquqi baza və tənzimləmə mexanizmləri, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının vəziyyəti);
- Maliyyə institutları (onların həcmi və "şəffaflığı");
- Fiziki infrastruktur, o cümlədən ətrafmühit və enerji resursları;
- Dövlət idarəetməsinin kompetentliyi;
- Elmi-texnoloji potensial;
- İnsan resursları, o cümlədən əmək vərdisləri və təhsilin əlverişliliyi;
- Məşğulluq;
- İş vaxtı;
- Sosial təminat və sosial müdafiə sisteminin vəziyyəti;
- İmkanların bərabərliyi;
- Həyat səviyyəsi və əməyə münasibət.

Rəqabətədavamlılığın ən əhəmiyyətli amili - təhsilin və əmək vərdislərinin səviyyəsidir. Rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bu proses ən yeni texnologiyaların istifadə olunmasını, əməyin təşkil edilməsinin ən yeni formalarının tətbiq edilməsini, ən yaxşı əmək vərdislərinin, həmçinin yeni davranış formalarının və münasibətlərin olmasını tələb edir.

Şəkil 2.2.1 Rəqabətə davamlılığa təsir edən əsas amillər.

Ən rəqabətə davamlı ölkələr əmtəə bazarının çevikliyi və istehsal münasibətlərinin yüksək keyfiyyətini nümayiş etdirir və yüksək iqtisadi artıma nail olurlar.

Rəqabətə davamlı sənayenin inkişaf etdirilməsi daha məsuliyyətli və daha dərin tədqiqatlar tələb edir. Rəqabətə davamlılığın mahiyyəti, məhz məlum metodları təkmilləşdirərək və yeni metodları inkişaf etdirərək yeni əmək vərdişlərinin qazanılması ilə bağlıdır. Rəqabətə davamlılığın təkmilləşdirilməsi müəssisələrin yeni texnologiyaların mənimsənilməsində zaman və mürəkkəblik amillərinin öhdəsindən necə gəlməsindən asılıdır. İnsan kapitalının toplanması və qabaqcıl texnologiyaların alınması iqtisadi inkişafın və yüksək keyfiyyətli məşğulluq imkanlarının yaradılmasının iki mühüm amilidir.

Əmək vərdişlərinin qazanılmasına yatırılan investisiyalar ixracın rəqabətə davamlılığını müəyyən edən ilkin şərtidir. İbtidai və orta təhsilə yatırılan investisiyalar istehsalat üçün çoxsaylı savadlı işçilər yetişdirməyə imkan verir, bu da əməktutumlu sənayeləşmənin təməlini təşkil edir.

Müəssisənin qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yeni texnologiyaları və əmək vərdişlərini necə qazanmaq, dəyişiklik və təkmilləşməni necə idarə etmək sualları ilə əlaqəlidir. Bazarların fəaliyyəti səmərəsiz olduqda rəqabətədavamlılığın institusional dəstəkləmə siyasəti şirkətlərə bu qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə yardımçı olmalıdır.

Azərbaycanda bu sahədə mövcud vəziyyətin araşdırılması üçün bir neçə statistik məlumatla müraciət edək (məlumatlar www.stat.gov.az saytıdan götürülmüşdür).

2011-ci ildə ölkənin sənaye sektorunda cəmi 2.508 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir.

Bunlardan,

- dövlət mülkiyyətində olan müəssisələr - 537 (22%);
- qeyri-dövlət mülkiyyətində olan müəssisələr - 1971 (78%);

o cümlədən:

- özəl müəssisələr- 1.758 (70%);
- birgə müəssisələr - 86 (3%);
- xarici mülkiyyətli müəssisələr- 127 (5%) təşkil etmişdir.

Müəssisələrin mülkiyyət formalarına görə sənaye-istehsalının həcmi isə belə paylanmışdır:

İstehsal olunmuş sənaye məhsullarının həcmi, cəmi: 30.027 mln. manat

- dövlət sektorunda istehsal olunmuşdur - 6.817 mln. manat(19,5%);
- qeyri-dövlət sektorunda istehsal olunmuşdur- 28.210 mln. manat (70,5%);

o cümlədən:

- özəl mülkiyyət formalı müəssisələr- 2.969 mln. manat (8,4%);
- birgə müəssisələr - 524,1 (1,6%);
- xarici mülkiyyətli müəssisələr - 24.717 mln. manat (70,5%).

Beləliklə, yerli özəl müəssisələrin sayının müəssisələrin ümumi sayının 70%-ni təşkil etməsinə baxmayaraq, onların istehsal həcmi ümumi istehsalın həcmnin 8,4%-

ni təşkil edir. Əksinə, xarici mülkiyyətli müəssisələrin sayı müəssisələrin ümumi sayının 5%-ni təşkil etdiyi halda, onların istehsal həcmi ümumi istehsal həcminin 70,5%-ni təşkil edir.

Özəl sektorda neft hasilatı, tütün və qida məhsulları istehsalı, geyim və dəri məhsulları istehsalı, plastik kütlədən məhsullar və mebel istehsalı, xammalın təkrar emalı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və emalı, turizm sahələri dominant mövqe tutur.

Qeyri-dövlət müəssisələri 3,2 mln. işçini əməyə cəlb etmişdir ki, bu da işləyənlərin ümumi sayının 73,9%-ni təşkil edir.

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasında ÜDM təxminən 50 mlrd. manat təşkil etmiş, bunun 82,5%-i qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür.

İxracın strukturunda mineral məhsullar, yəni neft və neft məhsulları tam üstünlük təşkil edir. İkinci əhəmiyyətli mövqe isə ərzaq məhsullarına məxsusdur. Ümumiyyətlə isə ölkə ixracının strukturu çox az çeşiddə məhsulları əhatə edir. Bütün bunlar məhsuldarlıq və rəqabətədavamlılığın ölkə iqtisadiyyatına nə dərəcədə əhəmiyyətli təsirə malik olmasını, bu sahədə problemlərin mövcudluğunu, məhsuldarlıq və rəqabətədavamlılıq üzrə milli siyasətin hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə ciddi ehtiyac olduğunu əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasında işəgötürənlərin fəaliyyətinin dəstəklənməsinə və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edən bir sıra ictimai və dövlət strukturları yaradılmışdır ki, bunlara Azərbaycan Sənaye-Ticarət Palatasını, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Departamentini, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunu, Azərbaycanda İnvestisiyaların Təşviqi və Məsləhət Fondunu (AZPROMO) və digərlərini göstərmək olar. Bununla yanaşı, respublikada sahibkarların bir sıra ictimai birlikləri, peşəkar assosiasiyaları, regional birlikləri fəaliyyət göstərir ki, bunların əksəriyyəti Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının üzvüdür və təşkilatda təmsil olunmuşlar.

Məhsulun rəqabətədavamlılığı və keyfiyyəti problemləri müasir dövrdə universal xarakter daşıyır. İstənilən ölkənin iqtisadi və sosial həyatı, hər bir istehlakçının maddi və mənəvi vəziyyəti bu problemlərin nə dərəcədə müvəffəqiyyətlə həll olunmasından əhəmiyyətli şəkildə asılıdır.

Keyfiyyət - sintetik bir göstərici olaraq bir çox amilləri özündə əks etdirir ki, bu milli iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasından və səviyyəsindən tutmuş, şirkətlərdə keyfiyyətin idarə olunması qabiliyyətinədək məsələləri əhatə edir. Beləliklə, dünya təcrübəsi göstərir ki, məhz açıq bazar iqtisadiyyatı, onun ayrılmaz atributu olan kəskin rəqabət şəraitində elə amillər üzə çıxır ki, bunlar keyfiyyəti istehsalçıların yaşamaq qabiliyyətinin, onların təsərrüfat fəaliyyətinin, bütövlükdə isə ölkə iqtisadiyyatının rifah səviyyəsinin ölçüsü kimi təsdiq edir.

Rəqabətədavamlılıq amili icbari xarakter daşımaqla, istehsalçılara bazardan çıxarılmaq təhlükəsini dərk etdirməklə, onları keyfiyyətin idarə olunması sistemləri ilə, bütövlükdə isə istehsal etdikləri məhsulların rəqabətədavamlılığı ilə ciddi məşğul olmağa sövq edir. Bazar isə onların bu fəaliyyətini obyektiv və sərt şəkildə qiymətləndirir.

Məhsulun rəqabətədavamlılığı - onun inkişaf etmiş rəqabətli bazarda müvəffəqiyyətli satışının həlledici amilidir. Bu çoxamilli bir anlayış olaraq məhsulun bazar şəraitinə uyğun olmasını, istehlakçıların konkret olaraq, nəinki keyfiyyət, iqtisadi, estetik tələblərinə cavab verməsini, həmçinin satışın digər şərtlərini (qiyməti, çatdırma vaxtını, satış kanallarını, xidməti, reklamı və s.) ifadə edir.

Başqa sözlə, məhsulun rəqabətədavamlılığı anlayışı onun bazarda müvəffəqiyyət qazanmasını müəyyən edən islehlak və dəyər (qiymət) xarakteristikaları kompleksini, yəni bazarda geniş çeşiddə təklif olunan analoji rəqib məhsullardan üstünlüyünü ifadə edir. Nəzərə alsaq ki, hər bir məhsulun arxasında onun istehsalçısı dayanmışdır, bu halda müvafiq müəssisələrin, şirkətlərin, təşkilatların rəqabətə-davamlılığı haqqında mülahizə yürütmək olar.

Bazarda mövcud olan istənilən məhsul orada ictimai tələbatı necə ödədiyinin sınağından keçir. Belə ki, hər bir alıcı onun şəxsi tələbatını daha dolğun ödəyən

məhsulu seçib alır, bütün alıcı kütləsi isə, ictimai tələbatlara digər rəqib məhsullar arasından daha uyğun olanını seçib alacaqdır. Beləliklə, məhsulun rəqabətədavamlılığını, yəni rəqabətli bazarda daha sərfəli satılmaq imkanlarını onun rəqib məhsullarla müqayisə edilməsi ilə qiymətləndirmək olar. Deməli, rəqabətədavamlılıq nisbi anlayış olaraq konkret bazardan və satış vaxtından asılıdır və hər bir alıcının öz tələbatını ödənilməsinin fərdi meyarı olduğundan, o həm də fərdi xarakter daşıyır.

Müştərinin tələbatını ödəmək üçün məhsulu alması kifayət deyildir. Əgər bu texniki cəhətdən mürəkkəb qurğudursa, onda alıcı qurğunun istismar, xidmət heyətinin əməyini ödəmək, onlara təlim vermək, sığortalamaq üçün müəyyən xərclər çəkməlidir. Beləliklə, alıcının xərcləri iki hissədən: alış məsrafləri (məhsulun qiyməti) və istehlak xərclərindən (istismar məsrafləri) ibarət olacaqdır. Lakin vacibliyinə və əhəmiyyətinə baxmayaraq, bu iqtisadi göstərici də rəqabətədavamlılıq anlayışının mahiyyətini tam əks etdirmir. Çünki, rəqabətədavamlılıq parametrlərinin sayı məhsulun texniki və istismarı nöqtəyi nəzərindən mürəkkəb olmasından, onların dəqiq qiymətləndirilməsindən, digər xarici amillərdən asılıdır.

Nəhayət, məhsulun yalnız alıcının konkret ehtiyacını ödəyən xüsusiyyətləri alıcı üçün əhəmiyyət kəsb edir. Məhsulun bu maraq dairəsindən kənarda qalmış bütün digər xüsusiyyətləri onun rəqabət üstünlüyünün qiymətləndirilməsi üçün əhəmiyyət kəsb etməyəcəkdir.

Məhsulun rəqabətədavamlılığının öyrənilməsinin investisiya fəaliyyəti üçün böyük əhəmiyyəti vardır. İnvestisiya prosesi fasiləsiz və sistemativ surətdə aparılmalı, məhsulun həyat dövrünün mərhələləri ilə sıx bağlı olmalıdır. Belə yanaşma şirkətlərə məhsulun rəqabətədavamlılıq göstəricisinin aşağı düşməsinə vaxtında müəyyən etməyə və müvafiq qərarını qəbul edilməsinə (məhsulun istehsalının dayandırılması, modernləşdirilməsi, başqa satış bazarlarında təklif olunması və s.) imkan verir. Bununla belə, bazara çıxarıldıqdan sonra, istənilən məhsul rəqabətədavamlılıq potensialını itirməyə başlayır. Bu prosesi müəyyən qədər zəiflətmək, müvəqqəti olaraq dayandırmaq olar, lakin tamamilə dayandırmaq mümkün deyil. Bunun üçün,

yeni məhsulların işlənməsi və bazara çıxarılması elə bir ardıcılıqla aparılmalıdır ki, o köhnə məhsulun rəqabətədavamlılığını tamamilə itirdiyi zamana təsadüf etsin. Buna görə də müəssisələrin rəqabətədavamlılığının təmin edilməsi investisiya fəaliyyətinin daimi və əsas vəzifəsi kimi qəbul oluna bilər.

2.3. Davamlılıq - müəssisənin investisiya fəaliyyətinin yeni məzmunu kimi

İnkişaf etmiş idarəetmə sisteminə malik olan ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrindən başlamış və "hədsiz istehlakın böhranı" adlanan global maliyyə böhranı idarəetmənin, o cümlədən investisiya fəaliyyətinin sosial məsuliyyətinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu göstərir. İstənilən hakimiyyət məsuliyyəti şərtləndirir. İnvestisiya qərarlarını qəbul edən subyektlər cəmiyyətdə kimin qarşısında və nəyə görə məsuliyyət daşıyır? İnvestisiyaların cəmiyyətə böyük təsiri nə ilə əsaslandırılır? Bütün bu suallar investisiya fəaliyyətinin sosial-etik və ekoloji cəhətləri ilə bilavasitə bağlı olaraq yalnız iqtisadi sahəni əhatə etmir.

Müasir iqtisadiyyatda bir şirkətin digəri tərəfindən alınması ilə müşayiət olunan inhisar meyllərinin güclənməsi, iri şirkətlərdə və səhmdar cəmiyyətlərdə cari mənfəət motivlərinin yüksək olması, qiymətli kağızlar, fond və əmtəə birjalarında iri həcmli spekulyativ xarakterli əməliyyatların mövcudluğu, ictimai-mənəvi, sosial-mədəni və ekoloji dəyərləri inkar edən istehlakçı cəmiyyətin formalaşdırılması, canlı və cansız təbiətlə korporativ maraqlar arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsi kimi neqativ proseslər həm təbiətin, həm də bəşəriyyətin gələcəyi üçün çox ciddi problemlər yaratmaqdadır.

Sosial-etik prinsiplər üzərində qurulan idarəetmənin əsas vəzifələrindən biri müəssisənin investisiya fəaliyyətinin cəmiyyətə və təbiətə təsirinin və bu təsire görə məsuliyyətin idarə edilməsindən ibarətdir. Hər bir müəssisə təbiət və cəmiyyətlə daim qarşılıqlı təsirdə olur. Dövlətin iqtisadi siyasətində azad sahibkarlığın dəstəklənməsi yalnız iqtisadi məqsədlərlə deyil, sosial və ekoloji amillərlə də əsaslandırılmalı, azad sahibkarlıq cəmiyyətə və ətraf mühitə fayda verməlidir. Belə faydaların

qiymətləndirilməsi isə kəmiyyət və keyfiyyətə ölçülə bilən müvafiq meyarların müəyyən edilməsini, həmin meyarlar üzrə qiymətləndirmə metodikalarının işlənməsini tələb edir.

İnvestisiya qərarlarının qəbulunda sosial-etik və ekoloji prinsiplərə riayət edən müəssisə tərəfdaşların, əməkdaşların (müddətli işçiləri) və alıcıların nəzərində cəmiyyətdə müəyyən sosial statusa nail olmağın və ictimai mövqelərin ifadə edilməsinin vasitəsi kimi qəbul oluna bilər. Müasir müəssisə iş yerlərinin və büdcəyə vergi ödəmələrinin təmin edilməsinin, sosial layihələrin, ətraf mühitə və ekoloji təmizliyə saygının mənbəyi kimi çıxış edərək cəmiyyətdə müəyyən nüfuza malik olmalı, istehlak mədəniyyətinin formalaşmasında yaxından iştirak etməli, sosial-mədəni və ekoloji dəyərlərə önəm verərək mütərəqqi cəmiyyətin formalaşmasına öz töhvəsini verməlidir.

Müasir idarəetmə investisiya fəaliyyətinin sosial-etik və ekoloji prinsiplərlə səmərəliliyin, xüsusilə ictimai səmərəliliyin təmin edilməsi kimi iqtisadi prinsipi uzlaşdırmağı bacarmalıdır. İctimai baxımdan səmərəli fəaliyyət nə deməkdir? İctimai səmərəliliyi necə ölçmək və yüksəltmək olar? Müəssisə rəhbərləri ictimai səmərəlilik göstəricilərinə görə kimin qarşısında hesabat verməlidir? İctimai səmərəliliyə nail olma müəssisəyə nə verir? "Başqaları üzərində hakimiyyət", "rəqiblərlə mübarizədə qalib gəlmək" və "yaradıcılıqdan sevinc duymaq" kimi motivlərlə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkar ictimai maraqlara xidmət etməklə hansı tələbatını ödəyəcək?

Bu sualların qoyuluşu və dəqiq cavabların bizə məlum olmaması hələ də müasir investisiya nəzəriyyəsi barədə bitkin fikrin olmamasını göstərir. Son dövrlərdə beynəlxalq təşkilatların araşdırmalarında investisiya fəaliyyətinin sosial-etik və ekoloji cəhətlərinə xüsusi yer verilməsi biznesin, xüsusilə investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələlərində mövcud boşluqların aradan qaldırılmasına böyük ehtiyacını olduğunu göstərir.

BMT-nin hesabatlarında "davamlılıq" anlayışı "bugünkü ehtiyacların ödənməsini təmin etməklə gələcək nəsillərin ehtiyaclarının ödənməsi imkanlarına xələl gətirməyən inkişafı kimi müəyyən olunmuşdur.

Davamlı investisiya fəaliyyətində ətraf mühitin qorunması, sosial və idarəçilik meyarlarının nəzərə alınması mütərəqqi yanaşma olaraq onu göstərir ki, şirkətlər fərdi maraqlara nailolma prosesində ətraf mühit və sosial problemlərin həllinə biganə qalmır, təqdim edilən məhsulların və göstərilən xidmətlərin tam dəyərini ictimailəşdirir və beləliklə müasir dövrün tələblərinə müvafiq olaraq şəffaf korporativ idarəetmə prinsiplərini həyata keçirir.

Burada "davamlılıq" anlayışı sosial, etik və ətraf mühit məsələləri ilə bağlı olduğu təqdirdə Korporativ Sosial Məsuliyyətə aid olunur. İnkişaf etmiş ölkələrin bir çoxunda əksər şirkətlər "davamlılıq" proqramlarına, Korporativ Sosial Məsuliyyət (KSM) mandatlarına malikdirlər. Buna misal olaraq "Procter & Gamble" şirkətini gətirmək olar. Bu şirkət hər il davamlı inkişaf təcrübəsi barədə hesabat təqdim edir.

Bəzi şirkətlər istehlakçıların və investorların ehtiyaclarını ödəyərkən "Korporativ Sosial Məsuliyyəti" yalnız brendlərin imicinin yüksəldilməsi naminə inkişaf etdirirlər. Bu halda "davamlı investisiya" anlayışının məzmunu ictimaidən fərdiyə doğru transformasiya olunur.

"Davamlı investisiya qoyuluşu" anlayışı BMT-nin 2005-ci ildə qəbul edilmiş Məsuliyyətli İnvestisiya Prinsipləri ilə sıx bağlıdır. Bu prinsiplər ətraf mühit, sosial və korporativ idarəetmə məsələlərini əhatə edir və hal-hazırda 850 imzaçıya malikdir. Hal-hazırda "davamlı investisiya qoyuluşları" anlayışı alternativ enerji mənbələrindən istifadə, su təchizatı, enerjiden səmərəli istifadə, tullantıların utilizasiyası və istifadəsi kimi sahələrlə daha çox əlaqələndirilir.

İnvestisiya fondları tərəfindən istifadə olunan "davamlılıq" anlayışı daha geniş əhatəyə malik olaraq "yaşıl", "məsuliyyətlik" və "ətraf mühit" kimi investisiya terminləri ilə əlaqəli şəkildə tətbiq olunur.

"Davamlı investisiya fəaliyyəti" anlayışına uyğun gələn layihələrin və fəaliyyət sahələrinin müəyyənləşdirilməsi investisiya fondlarının menecerləri üçün olduqca çətindir. Bu termin investisiya fondunun fəaliyyətinin və prosedurlarının müxtəlif aspektlərinin təsvir olunmasında istifadə oluna bilər. Unudulmamalıdır ki, biznesin davamlılığının açarı məhz uzunmüddətli iqtisadi səmərəlilikdir.

Müasir dövrdə davamlı investisiya qoyuluşları qlobal tendensiya kimi səciyyələnir. Beynəlxalq investorlar və maliyyə təşkilatları güclü sosial, etik, ətraf mühit və idarəetmə imkanlarına malik korporasiyalarda investisiya qoyuluşlarının praktiki faydalarını müşahidə etmək üçün səy göstərir və bu təcrübənin aktivlərin idarə olunması məsələlərində tətbiqinə çalışırlar.

Missiya daşıyan təşkilatlar - dini təşkilatlar, təhsil, səhiyyə ocaqları, fondlar, həmkarlar ittifaqları, sosial xidmətlər göstərən və ətraf mühiti qoruyan təşkilatlar - sosial rifahın yaxşılaşdırılması və ətraf mühitin qorunmasında davamlılığa diqqət yetirən zaman investisiyaları öz dəyərləri ilə eyniləşdirirlər. Davamlı investisiya qoyuluşu məhz bu metodu tələb edir.

Davamlı investisiya qoyuluşu cəmiyyətdə müsbət dəyişikliyə nail olunması üçün təşkilata aktivlərini öz dəyərləri və inancları ilə uyğunlaşdırmağa imkan yaradır. Bu yanaşma "portfel" riskini və müflisləşmə hallarını azaltmaqla vergi daxilomalarının dayanıqlığının təmin edilməsinə şərait yaradır. Belə yanaşmanın məqsədi nədir - ətraf mühitin, sosial vəziyyətin və idarəçilik təcrübələrinin yaxşılaşdırılması istiqamətində səylərin göstərilməsi və yaxud kiminsə aktivlərinin dəyərinin qorunması? Fikrimizcə, koramersiya müəssisələrində fərdi, ictimai və ümumbəşəri maraqların uzlaşdırılması müasir dövrün əsas və obyektiv tələbinə çevrilməkdədir.

Bu yanaşma özündə aktivlərin ənənəvi yerləşdirilməsi üsullarını və menecerlərin yeni maliyyə faktorları (ətraf mühit, sosial və idarəçilik məsələləri) ilə işləməsi imkanlarını cəmləşdirir.

"Davamlı investisiya qoyuluşunun" əsas modeli uzun-müddətli investisiya qoyuluşlarında öz əksini tapır. Bu model yaradılan sərvətin indiki və gələcək nəsillər üçün səmərəliliyini və ədalətli bölgüsünü nəzərdə tutur. Biz investisiya qoyuluşlarını davamlı şəkildə təmin edərkən, şüurlu şəkildə bu günümüzü və gələcəyimizi planlaşdırırıq. Yeni dünyada sosial məsuliyyətli investisiya (SMİ) qoyuluşları artıq meydanı məsuliyyətli investisiya (Mİ) qoyuluşlarına təhvil verməkdədir. Məsuliyyətli investisiya (Mİ) qoyuluşunun əsas dəyəri ondan ibarətdir ki, o, ətraf mühit, sosial və

idarəçilik məsələlərində qərar qəbul etmək və investisiya qoyuluşlarının mənfi təsirlərin qarşısını almaq imkanlarına malikdir.

Əksər davamlılıq modellərində iki cəhət xüsusi əhəmiyyəti ilə seçilir:

- uzunmüddətli strategiya;
- ətraf mühit, sosial və idarəçilik faktorları və mülkiyyət məsələlərinin təhlili.

Bu gün və gələcəkdə investisiya qoyuluşlarının davamlılığının təmin edilməsi üçün geniş və uzunmüddətli investisiya strategiyasının işlənməsinə zərurət yaranır. Uzunmüddətli strategiya dəyərin yaradılması konsepsiyasına əsaslanır VD gələcək nailiyyətlərə xələl gətirmədən qısamüddətli dövrlərdə də uğura təminat yaradır. Ətraf mühit, sosial və idarəçilik faktorları VB mülkiyyət məsələlərinin təhlili komponenti investorları investisiyaların yarada biləcəyi kənar amillərin səmərəli və ədalətli şəkildə nəzərə alınması ilə fəaliyyət göstərməyə vadar edir. Davamlı investisiya qoyuluşu modelində global iqlim dəyişmələri və təbii sərvətlərin tükənməsi məsələlərinin baxılmasına yönəldilən məsuliyyətli investisiya kodekslərinə də geniş yer verilir.

Davamlı investisiya qoyuluşları iqtisadi və maliyyə bazarlarının formalarına təsir edər, yaxşı iqtisadi və sosial nəticələrin əldə olunmasına şərait yarada bilər.

Dövlət ictimai institut olduğu üçün dövlət investisiyalarının "məsuliyyətli investisiya" anlayışının tələblərinə uyğunlaşdırılması imkanları daha çoxdur.

Davamlı İnvestisiya Aləti. Müxtəlif fiskal strategiyaların (o cümlədən dövlət investisiyaları ssenarilərini) makroiqtisadi və fiskal təsirlərini təhlil etməyə imkan verən dinamik stoxastik ümumi tarazlıq modeli (DSGE, Berq, 2012) davamlı investisiya aləti kimi qəbul olunur. Bu model aşağıdakıları müəyyən etməyə imkan verir:

- iqtisadi artıma yatırılan investisiyalar və təbii resurslarla bağlı olmayan gəlirlərin makro nəticələrini;

- səmərəsiz investisiyaları və iqtisadiyyatın həzmetmə imkanları ilə bağlı məhdudiyyətlərini;

- holland xəstəliyini, təbii resurslardan əldə edilən dəyişkən gəlirlərin xərclənməsi nəticəsində yarana biləcək makroiqtisadi qeyri-sabitliyi;

- təbii resurslardan qaynaqlanan gəlirlərin tükənməsindən sonra kapital səviyyəsini saxlamaq üçün zəruri olan maliyyələşmə ehtiyaclarını. Bu model daha yüksək dövlət kapitalı ilə daha yüksək qeyri-neft ÜDM-nin əldə edilməsi üçün əsasən iki istiqaməti özündə ehtiva edir:

- böyük həcmli dövlət investisiyaları istehsal amillərinin (əmək və özəl kapital) marjinal məhsuldarlığını artırır. Özəl sektorda məsrəflərin daha səmərəli olması öz növbəsində özəl investisiyaların və məhsul buraxılışının daha çox artması ilə nəticələnir;

- daha yüksək məhsuldarlıq əməkhaqqı səviyyəsini və ev təsərrüfatlarının gəlirini yüksəldir və beləliklə, ümumi istehlakın artmasına rəvac verir.

Təbii sərvətlərdən əldə edilən gəlirlərin səmərəli idarə edilməsi adambaşına düşən ÜDM-in davamlı artımı və iş yerlərinin yaradılmasının dəstəklənməsi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu gəlirlərin düzgün istifadəsi və yeraltı aktivlərin məhsuldar aktivlərə çevrilməsi, ixracın, büdcə gəlirlərinin və dövlət investisiyalarının neft-qaz amilindən asılılığının azaldılması Azərbaycanda aparılmaqda olan uğurlu iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən hesab olunur.

Ölkəmizdə neft gəlirlərinin səmərəli idarə edilməsi UDM-nin yüksək tempə artmasına və adambaşına düşən ÜDM səviyyəsinin yüksək olmasına imkan vermişdir.

Davamlı İnvestisiya Alətinin Azərbaycana tətbiqi: İki fiskal strategiya (investisiya ssenariləri)

1. Qənaətin edilmədiyi yanaşma: dövlət kapitalın qısa zamanda yaradılması üçün yumşaq büdcə siyasətini və böyük dövlət investisiya proqramını dəstəkləyir.

2. Davamlı investisiya yanaşması: bu halda dövlət investisiyaları daha məhdud səviyyədə saxlanılır, eyni zamanda, neft gəlirlərinin bir hissəsinin qənaət edilərək neft fondunda saxlanılması siyasəti həyata keçirilir. Qənaətin edilmədiyi yanaşma qısa müddətli dövrdə davamlı investisiya yanaşması ilə müqayisədə özünü

daha üstün göstərə bilər. Lakin daha uzun müddətli dövrdə, neft gəlirləri və neft fondu tükəndikdə kapitalın yaranmış səviyyəsini və onun artımından irəli gələn faydaları davamlı saxlamaq mümkün olmaya bilər.

Davamlı İnvestisiya yanaşması zəmanət neft gəlirlərinin investisiya edilməsi hesabına əldə edilən iqtisadi artıran faydaları uzun müddət ərzində saxlanıla bilər. Bu halda səmərəlilik yüksəlir və əhəmiyyətli fiskal imkanların formalaşmasına imkanlar yaranır. Nəticədə kapital səviyyəsini və onun artımındakı əldə edilən faydaların səviyyəsini saxlanması üçün tələb olunacaq maliyyə ehtiyatları formalaşır.

Neft qiymətlərində mənfi şok ilə bağlı olan alternativ ssenaridə davamlı investisiya yanaşmasının faydaları daha qabarıq görünür və belə yanaşma aşağıdakı strateji xarakterli sualların cavablandırılması zərurətini yaradır:

- Neft iqtisadiyyatında büdcə-vergi siyasəti qeyri-neft sahəsində özəl sektorun fəaliyyətini necə stimullaşdırır?
- Dövlət sektoru və özəl sektor arasında tərəfdaşlıq əsas infrastruktur investisiyalarının və idarəetmənin səmərəliliyini yüksəldə bilərmi?
- Neft qiymətlərində mənfi şok ssenarisində qənaətin edilmədiyi yanaşmanın təsirlərini necə məhdudlaşdırmaq olar?

Azərbaycanda aparılan büdcə-vergi və maliyyə siyasəti göstərir ki, dövlət həm iri həcmli investisiya proqramlarını həyata keçirir, həm də Dövlət Neft Fondu vasitəsilə neft gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini akkumulyasiya edir. Daha dəqiq desək, iqtisadi siyasət qeyd edilən yanaşmaların optimal sintezini təmin etməyə yönəlir.

FƏSİL 3

Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

3.1 Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında verginin rolu

Vergi - dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Vergi – dövlətin ən önəmli gəlir qaynağıdır. Vergi ölkənin dövlət suverenliyinin əsas təzahür formalarından biridir. Məlum olduğu kimi bütün iqtisadi fəaliyyətlərin başlıca məqsədi və son nəticəsi gəlir əldə etməkdir. Hər bir şəxs, müəssisə, təşkilat, şirkət və s. iqtisadi sistem daxilində müəyyən münasibətlərə malikdir. Bu münasibətləri saxlamaq üçün hökmən gəlir və xərclərə malik olmaq lazımdır. Hər bir şəxsin ən mühüm məqsədi isə xərcləri üçün lazım olandan daha çox vəsait – gəlir əldə etməkdir. Bütün iqtisadi fəaliyyətlərdə maddi maraq məhz gəlirin artırılmasıdır. Gəlir çox olarsa istehlak da çox olar, yığım da. İstehlak istehsalı, yığım isə investisiyanı stimullaşdırır. Yəni hər bir iqtisadi prosesin əvvəli də, sonu da gəlirlə bağlıdır.

Dövlət də şəxslər kimi həmişə öz gəlirini artırmağa çalışır. Belə ki, gəlirsiz heç bir dövlət yaşaya, müdafiə oluna və inkişaf edə bilməz.

Dövlət həmişə və hər şeydən daha çox gəlir əldə etməyə can atır. Bu səbəbdən də dövlət gəlirlərinin mənbələri müxtəlif və çoxsaylıdır. Bu mənbələrin bir çoxu tarixi olaraq lap qədim zamanlardan yaranıb inkişaf etsə də, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə yeni – yeni gəlir mənbələri yaranmaqda və dövlət gəlirlərinin tərkibi genişlənməkdədir. Bu baxımdan da inkişaf etməkdə olan ölkələr, ilk növbədə, onlara daha çox gəlir gətirən və gəlirlərini artıracaq sahələri inkişaf etdirməyə çalışır, həmin sahələrə böyük həcmdə sərmayə ayırırlar. İqtisadi inkişaf və artım baş verdikdə isə dövlətin gəlirləri artır, əksinə böhranlar baş verdikdə isə dövlət gəlirlərində azalma başlayır.

Dövlətin sərvətindən istifadəyə görə tutulan gəlirlər dövlətin sahib olduğu daşınan və daşınmaz sərvətlərin istifadəsindən götürülən gəlirlərdir. Meşələrin oduncağının satışından və ya istifadəsindən, balıq ovundan, çöllərdəki ovdan, həmçinin dövlət əmlakının istifadəsindən gələn gəlirlər bu gəlirlərə aiddir. Bu gəlirləri vergi ilə qarışıq salmaq olmaz. İndiki dövrdə bu gəlirlər, həcmcə xeyli artsada, ümumiyyətlə götürdükdə dövlət büdcəsində çox az yer tutur. Bu payın azalmasının ən mühüm səbəblərindən biri vergi obyektlərinin genişləndirilməsi və vergilərin ən əsas dövlət gəlirinə çevrilməsidir.

Keçid dövrünü yaşayan bir qrup ölkələr yaranmış konkret tarixi şərait üzündən bir qayda olaraq, inkişafın başlanğıc mərhələlərində dövlət büdcəsi gəlirlərini daha çox vergi və rüsumları artırmaq yolu ilə qaydaya salmaq istəyirlər. Dövlət büdcəsi gəlirləri bölməsində toplanan maliyyə vəsaitləri müxtəlif mənbələrdən yığılır. Məhz belə gəlir mənbələrindən biri və başlıcası vergilərdir. Biz vergi, rüsum, gömrük rüsumu və s. adı altında istər dövlət büdcəsi, istərsə də büdcədən kənar fondlara bu və ya digər ölkədə qüvvədə olan vergi, rüsum barədəki normativ aktlara əsasən və həmin qanunverici aktlarda qoyulan hədlərə, səviyyəyə uyğun tutulan məcburi ödəmələri başa düşürük. Bundan əlavə nəzərə almalıyıq ki, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən vergi və dövlət maliyyə rüsumları adlanan vəsaitlərin toplanma mənbəyidir. Vergiyə verilən tərifi doğru və dolğun olmasından ötrü, tərif bir neçə vacib və zəruri cəhətləri: vergilərin tutulma məsrəfləri; onların tutulma xarakteri və icra etdiyi funksiyaları ehtiva etməlidir. Vergilər dövlətin öz funksiyalarını icra etməsindən ötrü zəruri olan, bu ölkənin qanunvericiliyinin tabeliyində olan fiziki və hüquqi şəxslərdən dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən məcburi qaydada tutulan vəsaitlərdir. Vergilər iqtisadiyyatın inkişafında qüdrətli bir iqtisadi alət kimi fəaliyyət göstərir. O, ölkə gəlirlərinin və maliyyə resurslarının yenidən bölgüsü əməliyyatlarını yerinə yetirir. Belə bir yenidən bölgüyə ehtiyac və zərurət ondan irəli gəlir ki, bəzi işləri öz daxili imkanları hesabına görə bilməyən qurumlar, fiziki şəxslər maliyyə resursları baxımından ehtiyac duyurlar. Yenidən bölgü həmin boşluğu doldurmaqda əhəmiyyətli rol oynayır. Vergi münasibətləri bir tərəfdən hüquqi, digər tərəfdən

iqtisadi münasibətləri tərənnüm edir. Məsələyə hüquqi qütbdən yanaşdıqda dövlətlə vergi subyektləri arasındakı təəhhüdlü münasibətləri, iqtisadi cəhətdən yanaşanda büdcə gəlirləri təminatçısı və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi münasibətlərini görürük. Ən vacibi odur ki, iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsində vergi funksiyaları arasında ən əlverişli əlaqələndirmə yaradılsın, məkan və zamana görə funksiyalardan hər hansı birinə üstünlük verilsin, dövrün nəbzini tutub, əsas halqa seçilsin. Həmin funksiyalar düzgün əlaqələndiriləndə vergilər istehsala başlıca olaraq stimullaşdırma, investisiya həcmi, istehsal maliyyəsi vasitəsi ilə birbaşa təsir göstərə bilər və nəticə uğurlu olur. Bir sözlə, iqtisadiyyatın keçid dövrünə uyğun vergi siyasəti olmalı, maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi o, həmin dövrün spesifik cəhətləri və əlamətlərini özündə reallıqla əks etdirməlidir. Başqa cür hərəkət keçid iqtisadiyyatlı ölkəyə zərər gətirər və iqtisadiyyata güclü zərbə vura bilər.

Məlumdur ki, dünya bazarlarında neft məhsulları üçün yaranmış əlverişli konyunktur Azərbaycanın ticarət balansında müsbət saldonun təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanda aparılan uğurlu sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsidir ki, neft sektorunun inkişafı "holland sindromu"na deyil, digər sahələrin inkişafına təkan verməkdədir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı üçün böyük töhfələr vermiş neft sektoru özünün artan tələbatları ilə qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı üçün münbit zəmini formalaşdırır. Digər tərəfdən, sosial və investisiya yönümlü büdcə xərclərinin artımı da daxili tələbatın kəmiyyət və keyfiyyətə sürətli artmasına gətirməklə bu prosesə böyük dəstək verməkdədir.

Vergi sistemi iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizminin əsas hissələrindən biri olaraq sahibkarlığın, innovasiyaların inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın vergi sistemində inkişaf etmiş ölkələrin vergi alətlərindən istifadə üzrə təcrübəsinin mənimsənilməsi, tətbiq olunan vergi sisteminin və vergi inzibatçılığının ölkə iqtisadiyyatına təsirinin obyektiv qiymətləndirilməsi və bu əsasda daim təkmilləşdirilməsi, innovativ inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələləri günümüzün aktual problemlərdən hesab oluna bilər.

Bu baxımdan, müəssisələrin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən olan mənfəətin vergiyə cəlb olunması və bu zaman sahibkarların investisiya motivasiyasının stimullaşdırılmasının nəzərə alınması məsələlərinin araşdırılması yerinə düşərdi.

Azərbaycanın sənaye sahələrində istehsalın texniki səviyyəsinin müasir standartlarla müqayisədə nisbətən aşağı olması, əsas vəsaitlərin fiziki və mənəvi aşınma səviyyəsinin yüksəkliyi, işçilərin ixtisas səviyyələrinin və peşəkarlıq qabiliyyətlərinin arzu olunan səviyyədə olmaması ümumi məhsuldarlığın artımına maneə yaradan amillər kimi qəbul oluna bilər. Bununla bağlı olaraq, müəssisələrin yeni texnologiyalardan istifadə və investisiya fəallığının stimullaşdırılması mühüm vəzifə kimi qarşıda dayanır. Deməli, fəaliyyətdə olan vergi sistemi geniş təkrar istehsalı və modernləşdirməni dəstəkləməlidir. İnvestisiya güzəştlərinin tətbiqi qeyd olunan məsələnin həllində daha səmərəli ola bilər.

Vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsirinin müəyyən edilməsi istiqamətində ekonometrik metodlardan istifadə olunmaqla bir sıra nəzəri tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədqiqatlardan bir neçəsini göstərək:

1. Akselerator modeli (Amerika iqtisadçısı Con Beyts Klark (1847-1938)). Bu modelə görə, vergilərin investisiyalara təsiri onların məcmu tələbə təsiri vasitəsilə reallaşır.

2. Neoklassik model (Amerika iqtisadçısı Deyl Jorqenson (1933)). İstehsal amillərinin qarşılıqlı əvəz edilməsini nəzərə alan ilkin istehsal funksiyası əsasında yaradılmışdır. Bu modelin əsasında belə bir mülahizə dayanır: öz mənfəətini maksimuma çatdırmaq istəyən müəssisə istehsal amillərini o vaxta qədər istehsala cəlb edəcək ki, "istehsal həcmi həddi"nin bazar qiyməti həmin istehsal amillərinin qiymətindən aşağı olmasın. Burada "istehsal həcmi həddi" dedikdə, bütün digər amillərdən istifadə həcmi sabit qaldığı halda eyni növ istehsal amilinin hər əlavə vahidindən istifadə olunmaqla istehsal olunan və natural ölçülərlə ifadə olunan istehsal həcmi artımı nəzərdə tutulur. Vergilərin həm "istehsal həcmi aşağı olması, əsas vəsaitlərin fiziki və mənəvi aşınma səviyyəsinin yüksəkliyi, işçilərin ixtisas

səviyyələrinin və peşəkarlıq qabiliyyətlərinin arzu olunan səviyyədə olmaması ümumi məhsuldarlığın artımına maneə yaradan amillər kimi qəbul oluna bilər. Bununla bağlı olaraq, müəssisələrin yeni texnologiyalardan istifadə və investisiya fəallığının stimullaşdırılması mühüm vəzifə kimi qarşıda dayanır. Deməli, fəaliyyətdə olan vergi sistemi geniş təkrar istehsal və modernləşdirməni dəstəkləməlidir. İnvestisiya güzəştlərinin tətbiqi qeyd olunan məsələnin həllində daha səmərəli ola bilər.

Məlumdur ki, hər bir sahənin investisiyalar üçün cəlbediciliyi beş amilin təsiri altında formalaşır: "mövcud rəqiblər", "potensial rəqiblərin bazara daxil olma maneələri", "istehsal amillərini bazaratəklif edən təchizatçıların gücü", "alıcıların müəssisənin qiymətlərinə təsir gücü" və "əvəzedici məhsullar".

Yüksək vergi dərəcələri riskləri artırdığı üçün potensial rəqiblərin digər sahibkarların bazara daxil olma maneələrindən biri kimi qəbul olunur. Yeni rəqiblərin bazara daxil olma maneələri güclü olduqda isə həmin bazarın investisiya cəlbediciliyi artır (rəqabətin intensivliyi azaldığına görə). Deməli, yüksək vergi dərəcələri bazarın cəlbediciliyini artırmaqla investisiyaları stimullaşdırı bilər.

Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün ən səmərəli vergi növü mənfəət vergisi hesab olunur. İqtisad elmində aparıcı fikirlərdən biri də budur ki, mənfəət vergisi qiymətlərin artımına, əməkhaqqı səviyyəsinin aşağı düşməsinə və iqtisadiyyatın real sektoruna investisiyaların azalmasına gətirir. Mənfəət vergisi üzrə dərəcələrin aşağı salınması ideyasının aktuallığının əsasında məhz bu mülahizə dayanır.

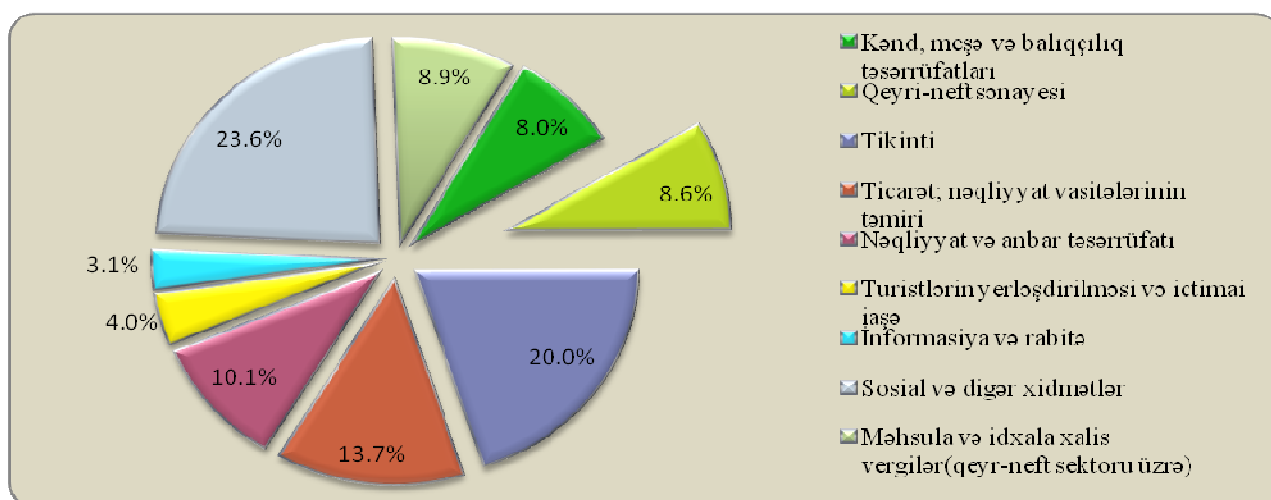
İqtisad elmində mövcud olan əsas nəzəri baxışlara diqqət yetirsək görürük ki, bu nəzəriyyələrdə mənfəət vergisinin fiskal funksiyasının mövqeyi onun tənzimləyici funksiyasının mövqeyi ilə müqayisədə xeyli zəifdir. Belə halın yaranması onunla əsaslandırılır ki, mənfəət bazar iqtisadiyyatı sistemində sahibkarların əsas hərəkətverici motivi, iqtisadi resursların istehsalə cəlb olunması və bölgüsünə ən güclü təsir göstərən amil hesab olunur. Deməli, mənfəətdən vergitutmanın

xüsusiyyətləri də investisiya proseslərinə, kapital qoyuluşlarının istiqamətlərinə və strukturuna bilavasitə təsir göstərəcəkdir.

Məlumdur ki, yeniliklərin yaranması istehsal prosesində yaradılan əlavə dəyərin artmasına gətirməklə iqtisadi resurslardan məhsuldar istifadənin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Əlavə dəyər dedikdə, istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin dəyəri ilə (ümumi buraxılışla) istehsal prosesində tam istehlak edilən məhsul və xidmətlərin dəyəri (aralıq istehlak) arasındakı fərq nəzərdə tutulur.

2013-cü ilin yanvar-iyun ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 14779.2 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 57%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

Qrafik 3.1.1.Qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü

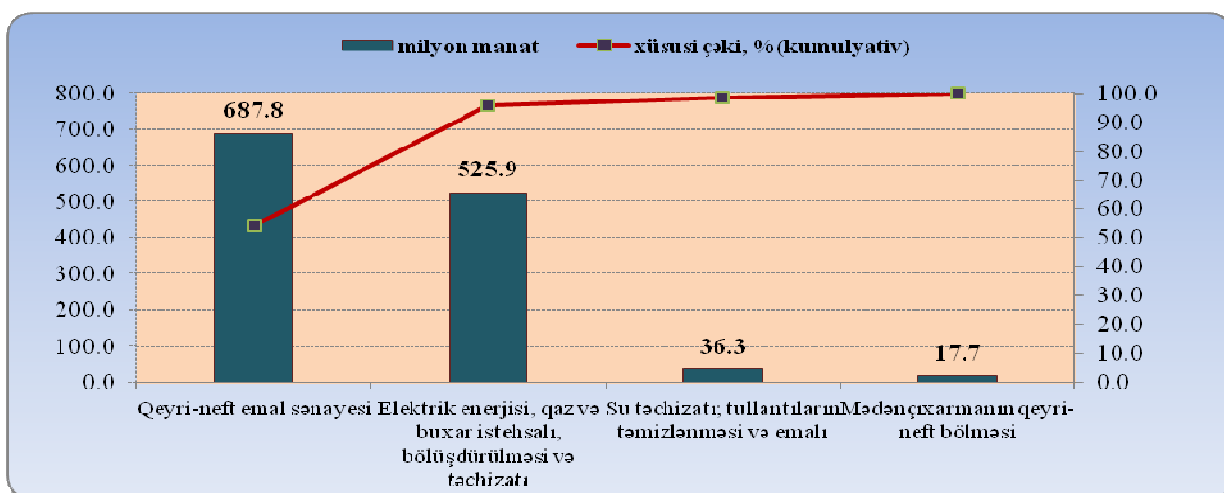
2013-cü ilin yanvar-iyun aylarında ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.9% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5.0 faiz bəndi artaraq 54.3% təşkil etmişdir. 2013-cü ilin birinci yarısı ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan ÜDM-in 5.0% artımı tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir. Belə ki, qeyri-neft sektorunun ÜDM-in

artımına 5.4% artırıcı təsirini neft sektoru 0.4% azaltmışdır. Qeyri-neft ÜDM-nin artımına ən böyük müsbət töhfəni tikinti sahəsi (5.9%) vermişdir.

2013-cü ilin yanvar-iyun ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.2% artaraq 1267.7 milyon manata çatmışdır. Hesabat dövründə yaradılmış ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 0.2 faiz bəndi artaraq 4.7%-ə yüksəlmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı 1.2 faiz bəndi artaraq 9.6% təşkil etmişdir.

Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 1.4% və ya 17.7 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 54.3% və ya 687.8 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 41.5% və ya 525.9 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 2.8% və ya 36.3 milyon manat təşkil etmişdir. Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisi 3.2 faiz bəndi artmışdır

Qrafik 3.1.2. Qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin strukturunu

2013-cü ilin yanvar-iyun aylarında qeyri-neft sənayesində 3373.7 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və bu ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 20%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 2.9 faiz bəndi artmışdır. Yanvar-iyun ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışında yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi 37.6% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.3%, emal sənayesinin xüsusi

çəkisi 68.4%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 27.3%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.0% təşkil etmişdir.

2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə hesablamalara görə, cari ilin yanvar-iyun ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.6 faiz bəndi, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 0.3 faiz bəndi, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 0.1 faiz bəndi artmışdır.

Məlumdur ki, vergi daxilolmalarında sənaye, ticarət və xidmət sahələri mühüm yer tutur. Son dövrlərdə ticarət, xidmət və tikinti sektorunda müşahidə olunan artım bu sahələrin daha da sürətlə inkişaf etməsini göstərir. Qeyd olunan sahələrin innovasiya tutumunun məhdudluğu onların inkişafının ümumi innovativ inkişaf indikatoru kimi qəbul edilməsini inkar edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ticarət, xidmət və tikinti sektorları əsasən daxili tələbata istiqamətlənən sahələrdir. Neft sektorundan gələn gəlirlərin daxili tələbatı artırması bu sektorların inkişafında böyük rol oynayır. Həmin sahələr innovasiyaların yaradılması və yayılması infrastrukturunun inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin (vergi güzəştlərinin, vergitutma bazasının və s.) sahələr üzrə differensiasiyası tətbiq olunmadığı üçün vergilərin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin fərqli inkişafına təsirinin əsaslandırılmasında çətinliklər yaranır.

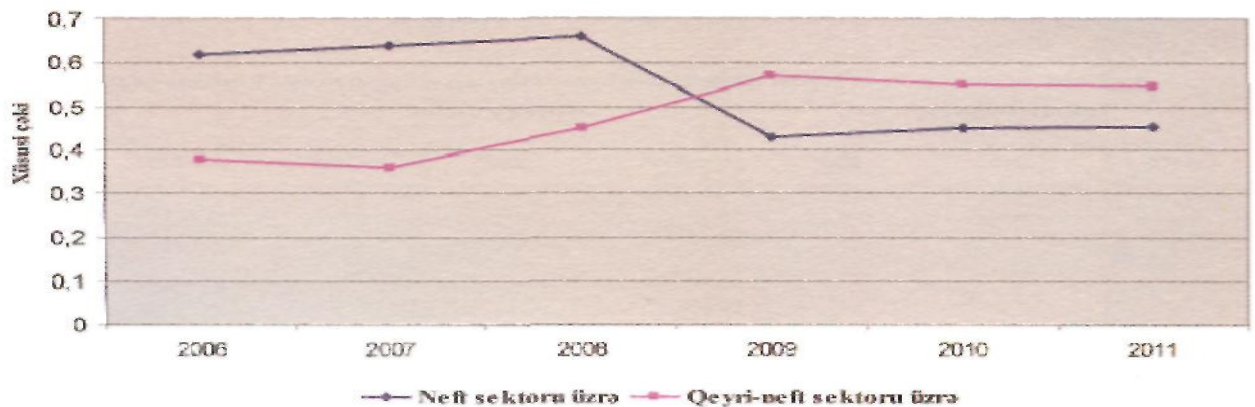
Cədvəl 3.1.1. 2009-2014-cü illərdə Azərbaycanda əsas vergi növləri üzrə vergi daxil olmalarının dinamikası

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Mənfəət vergisi	1329,2	1429,9	2134,0	2252,0	2374,8	2302,9
Aksizlər	417,4	452,0	417,4	454,6	512,0	740,3
ƏDV	1180,3	1271,5	1387,7	1483,6	1723,9	2048,7
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	581,9	590,2	715,7	813,0	859,7	980,2
Digər daxilolmalar	604,6	549,2	817,1	1022,3	1193,6	1041,5
Cəmi	4113,4	4292,8	5471,9	6025,5	6664,0	7113,6

2013-cü ilin ilk 6 ayı ərzində Vergilər Nazirliyi tərəfindən büdcəyə təmin edilmiş vergilərin 928,3 milyon manatı və ya 27,9 faizi dövlət sektoruna, 2397,8 milyon manatı və ya 72,1 faizi isə qeyri-dövlət sektoruna aiddir. Qeyri-dövlət sektoru üzrə daxilolmaların həcmi 2012-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 12.0 faiz (256.2 milyon manat) artmışdır.

Qeyri-neft-qaz sektorunda fəaliyyət göstərən və qeyri-dövlətə məxsus vergi ödəyicilərindən 2013-cü ilin 1-ci yarımilliyi ərzində büdcəyə 1378,1 milyon manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə daxil olmuş 1219,2 milyon manat vəsaitdən 158,9 milyon manat və ya 13,0 faiz çoxdur.

Qrafik 3.1.3. Neft və qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmalar

Sevindirici haldır ki, 2009-cu ildən başlayaraq qeyri-neft sektorundan vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi neft sektorunun müvafiq göstəricisindən daha böyük olmuşdur. (Qrafik 3.1.3.) Bu meylin sonrakı illərdə də davam etməsini isə milli iqtisadiyyatda digər sahələrin inkişaf templərinin əhəmiyyətli artımının təzahürü və ölkəmizdə əlverişli sahibkarlıq mühitinin yaradılması siyasətinin nəticəsi kimi təqdim etmək olar.

Mənfəət vergisinin tənzimləmə imkanlarının səviyyəsi onun konstruktiv elementlərinin və tətbiq olunan güzəştlərin investisiya qərarlarına təsir göstərən risklərin səviyyəsini nə dərəcədə nəzərə alması ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar mənfəət

vergisinin əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşu ilə bağlı risklərə təsirinin tədqiq edilməsi zərurəti yaranır.

1. İnnovasiya layihəsinin səmərəliliyinin azalması riski - layihənin reallaşdırılması nəticəsində gəlirin itirilməsi (əməliyyat mənfəətinin azalması) ilə bağlı olan risklər. Amerikan iqtisadçısı Teodor Levitin (1925-2006) təklif etdiyi "məhsulun həyat dövrü" modelinə görə, yeni məhsulun bazara daxil olma dövründə tələbatın həcmi və artım tempi az olur. Bu dövrün müddəti yeni məhsulun alıcı üçün faydalılığının dərəcəsi, faydalılığın alıcılar tərəfindən qavranılmasının asanlıqı, yeni məhsuldan istifadəyə keçid xərclərinin həcmi, yeni məhsulun alıcının istehlak və istehsal vərdişlərinə uyğunluğu kimi amillərdən asılı olaraq dəyişir. İnstitusional alıcılar faydalı yenilikləri daha tez qəbul edirlər. Bazarın rəqabət mexanizmi belə alıcıları daha səmərəli məhsulları almağa və köhnə məhsullardan qısa müddət ərzində azad olmağa vadar edir. Yeni məhsulun bazara daxil olma dövrü bazarda informasiya qıtlığı, rəqiblərin və bazar segmentinin sərhədlərinin qeyri-müəyyənliyi ilə səciyyələnir. Bu mərhələdə istehsal texnologiyaları təkmilləşmə dövrünü yaşayır. Bazara daxilolma mərhələsində müəssisənin xərcləri yüksək, gəlirləri isə nisbətən az olur. Bazarın məlumatlandırılması və satışın həvəsləndirilməsi üçün iri həcmli marketing xərclərinə zərurət yaranır. Tələbatın azlığı və istehsal imkanlarının məhdudluğu ilə şərtlənən kiçik istehsal həcmi isə məhsul vahidinə düşən daimi xərclərin (əsas vəsaitlərin amortizasiyası, ETSKI (elmi-tədqiqat və sınaq-konstruktor) xərcləri, reklam və digər şərti-daimi xərclər) artmasına səbəb olur və məhsulun maya dəyəri yüksəlir.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, yeni məhsulların yaradılması ilə məşğul olan müəssisələr ilk dövrlərdə bu məhsullardan mənfəət əldə etmir, əksinə iri həcmli zərərlərlə qarşılaşırlar. Bazarın rəqabət mexanizmi tərəfindən yenilikçiliyə istiqamətləndirilən müəssisələr bu zərərləri rentabelli məhsullardan əldə etdikləri gəlirlər hesabına kompensasiya edə bilirlər. İlk dəfə istehsal fəaliyyətinə başlayan yeni müəssisələrin maliyyə vəziyyəti isə daha gərgin olur. Borcların ödənilməsi, iri həcmli istehsal və marketing xərcləri ilk dövrlərdə mənfəəti olmayan yenilikçi

müəssisələrin maliyyə vəziyyətini xeyli gərginləşdirir. Beləliklə, bazarın yeni məhsullara müqavimətini və yeni müəssisələrin maliyyə çətinliklərini innovasiyalara investisiyalar üzrə riskləri artıran amillər kimi qəbul etmək olar.

Mənfəət vergisinin strukturu, vergi bazasının çəkilmiş xərclər qədər azaldılması və itkilərin gələcək dövrlərə keçirilməsinin nəzərdə tutulması investisiya risklərinin azaldılmasına kömək edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 142.2-ci maddəsində aktivlərin təqdim edilməsindən yaranan zərər aktivlərin təqdim edilməsindən daxilolmalarla həmin aktivlərin dəyəri arasındakı mənfi fərq kimi müəyyən edilir. Burada aktivlərin dəyəri dedikdə (Vergi Məcəlləsi, 143-cü maddə) onların alınmasına, gətirilməsinə, istehsalına, tikilməsinə, quraşdırılmasına və qurulmasına, həmçinin vergi ödəyicisinin gəlirdən çıxmaq hüququna malik olduğu xərclər (nəmunə üçün, aktivlər kreditlər hesabına alındığı halda kredit faizləri) və əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artım (yenidən qiymətləndirmə nəticəsində yaranan müsbət fərq) istisna olmaqla aktivlərin dəyərini artıran digər xərclər (nəmunə üçün, Vergi Məcəlləsinin 115-ci maddəsində göstərilmiş məhdudlaşdırmadan artıq təmir xərcləri) daxil edilir.

Vergi Məcəlləsinin 121-ci maddəsində göstərilmişdir ki, müəssisələrin zərəri (gəlirdən çıxılmasına yol verilən xərclərin gəlirdən artıq olan hissəsi) beş ilədək olan sonrakı dövrə keçirib və illər üzrə məhdudiyyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilə bilər. Fiziki Şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən zərərləri yalnız Vergi Məcəlləsinin 99.2-ci maddəsində göstərilmiş (fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirləri) fəaliyyət növləri hesabına üç ilədək davam edən sonrakı dövrdə kompensasiya edilə bilər. Bu maddə fiziki şəxsin Vergi Məcəlləsinin 99.3-cü maddəsində göstərilən qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən (faiz, dividend, əmlakın icarəyə verilməsi, royalti, bağışlanmış borc, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istifadə olunmayan aktivlərin təqdim olunması, hədiyyə və mirasların məbləği, aktivlərin ilkin qiymətinin artdığını göstərən hər hansı digər gəlir (təqdim olunduğu təqdirdə),

həyatın yığım sığortası üzrə) və s.), muzzdlu işdən və vergidən azad edilməyən digər gəlirlərindən belə zərərin ödənilməsi üçün istifadə olunmasını istisna edir.

Vergi Məcəlləsinin 113-cü maddəsində qeyd olunur ki, gəlir götürmək məqsədilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla) gəlirdən çıxılır.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş vergitutma mexanizmi investisiya layihələrinin icrası zamanı yaranan itki və zərərlərin gələcək dövrlərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilməsinə, elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılmasına hüquqi imkan yaratmaqla investisiya risklərinin azaldılması üçün əlverişli şərait yaradır.

2. Aktivlərin mənəvi və fiziki aşınma dövrünün qeyri-müəyyən olması ilə bağlı olan kapitalın itirilməsi riski

Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsində təsbit olunmuş əsas vəsaitlərin amortizasiya mexanizmi "azalan qalıq dəyəri" metodunun təkmilləşdirilmiş forması olaraq müəssisələrə yüksək amortizasiya normalarından istifadə etmək imkanını verir. Lakin bu normaların qalıq dəyərində tətbiq olunması əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşlarının böyük hissəsinin ilk illərdə geri qaytarılmasını təmin etsə də, onların tam dəyərinin amortizasiya müddətinin artmasına gətirir.

Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər əsas vəsaitləri təqdim edərkən hər hansı vəsaitin ilkin qiymətinin artdığı (yenidən qiymətləndirmə nəticəsində) müəyyən edilərsə, onda bu artım qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti kimi illik 14% dərəcə ilə vergitutmaya cəlb olunur. Fiziki şəxslər əsas vəsaitləri digər subyektlərə təqdim edərkən isə satış qiyməti ilə həmin vəsaitin qalıq dəyəri arasında müsbət fərq sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlir kimi vergiyə cəlb olunur (Vergi Məcəlləsi, maddə 99.2.3).

Hüquqi şəxs üçün əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən əldə edilən məbləğlə həmin əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri arasında yaranmış müsbət fərq həmin hüquqi şəxsin gəlirinə daxil edilməklə vergitutmaya cəlb olunur, mənfə olduqda isə gəlirdən

çıxılır (Vergi Məcəlləsinin 114.7 və 114.9-cu maddələri). Yəni, Vergi Məcəlləsi əsas vəsaitlərin satışı zamanı müəssisələrin çəkdiyi zərərin gələcək illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilməsini deyil, birbaşa həmin ilin gəlirindən çıxılmasını nəzərdə tutur. Bu isə müəssisələrə əsas vəsaitlərin dəyərdən düşməsi riskini müəyyən qədər azaltmağa imkan verir.

Mövcud amortizasiya mexanizmi investisiyaların bazar dəyərini deyil, qalıq dəyərini əsas götürür. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin yüksək inkişaf templəri əmək alətlərinin mənəvi aşınmasının fiziki aşınmadan daha böyük sürətlə baş verməsinə gətirmişdir. Texnoloji inkişaf istismar dövrü uzunmüddətli olan texniki elementlərin istehlak xassələrinin mənəvi aşınmasına, belə avadanlıqların xüsusilə yeni məhsulların istehsalında tətbiqinin səmərəliliyinin azalmasına gətirməklə onların bazar qiymətlərinin sürətlə azalmasını şərtləndirir. Buna görə də qalıq dəyəri əsasında hesablanan amortizasiya əsas vəsaitlərə investisiyaların ödənilməsini təmin etmir və amorlizasiya prosesinin əsas vəsaitlərin modernləşdirilməsi üçün əhəmiyyətini azaldır.

3. Maliyyə riski - müəssisənin kreditlər və qiymətli kağızlar üzrə faizlərin və əsas borcun ödənilməsi qabiliyyətinin olmaması.

İnvestorlar borcların və faizlərin qaytarılmaması risklərinin və borclunun müflisləşməsi ilə bağlı xərclərin yaranması risklərinin azaldılması üçün, adətən, yüksək faizlər tələb edirlər. Maliyyə riski borc vəsaitlərinin dəyərini artırır. Vergi Məcəlləsinin 143-cü maddəsində aktivlərin kreditlər hesabına alındığı təqdirdə kredit faizlərinin vergi tutulan gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsinə icazə verilir. Mənfəət vergisi müəssisənin xüsusi maliyyə resurslarının azaltmaqla maliyyə dayanıqlılığını zəiflədir. Nəticədə müəssisənin ödəmə qabiliyyəti azalır ki, bu da maliyyə risklərinin artmasına gətirir. Mənfəət vergisinin dərəcəsinin son 10 ildə 27%-dən 20%-dək azaldılması sahibkarlıq fəaliyyətində belə risklərin də azalması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

4. İnflyasiya riski. Bu risk inflyasiya nəticəsində kapitalın real dəyərini və gözlənilən gəlirlərin qiymətdən düşməsi ilə bağlıdır. Nümunə üçün, inflyasiya

səviyyəsi gözlənilmədiyindən yüksək olduqda müəssisənin mənfəəti süni qiymət artımı vasitəsilə yüksələcək ki, bu da vergi ödənişlərinin məbləğini artırır. İnflyasiya ilə bağlı qiymət artımı kapitalın yenilənməsi xərclərini də artırmış olur. Digər tərəfdən isə, inflyasiya investisiyalarla bağlı olan borc öhdəliklərinin real dəyərini azaltmaqla kapitalın artımına şərait yaradır. İnflyasiyanın gəlirlərə və investisiya məbləğlərinə təsiri kapitalın vergi cərimələnməsini artırır, borc öhdəliklərini dəyərsizləşdirməsi isə inflyasiyanın investisiyalara mənfi təsirini azaldır. Belə halda inflyasiyanın investisiyalara təsiri hər hansı müəssisənin konkret vəziyyəti ilə müəyyən olunur. İnvestisiyaları borc öhdəlikləri hesabına maliyyələşdirən müəssisələr kapitalın real dəyərini artırmaq imkanı qazanır, öz vəsaitləri hesabına reallaşdıran müəssisələr isə bu dəyəri itirmək riski ilə qarşılaşırlar. Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi idarə olunan və nisbətən aşağı səviyyədə olduğu üçün inflyasiya itkilərinin baş vermə ehtimalı nisbətən aşağıdır.

5. Siyasi risk. Hal-hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti vergi ödəyiciləri üçün əlverişli və şəffaf vergi mühitinin yaradılması, vergi yükünün azaldılması, vergilərin könüllü ödənilməsi səviyyəsinin artırılması, vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi, vergi ödəyicilərinin uçuşunda, vergilərin ödənilməsi və hesabatların təqdim edilməsində elektron vasitələrdən istifadənin genişləndirilməsi, vergi ödəyicilərinin vergilər və hüquqları barədə maarifləndirilməsi və digər belə mühüm sahələrə istiqamətlənmişdir. Bütün bunlar Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin sahibkarlıq mühitinə müsbət təsirini şərtləndirməklə vergitutma ilə bağlı siyasi riskləri minimuma endirir.

Vergi Məcəlləsinin mənfəət vergisi ilə bağlı müddələrinin innovasiya risklərinə təsirinin tədqiqi göstərir ki, mövcud vergitutma mexanizminin amortizasiya mexanizmi istisna olmaqla bütün elementləri müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır.

Müəssisələrin bu istiqamətdə mövcud olan vergi güzəştlərindən lazımi səviyyədə istifadə etməməsi faktı isə ölkəmizdə innovasiya fəallığının zəifliyini vergitutma səbəbləri ilə əlaqələndirməyə imkan vermir.

Vergi daxilolmalarının dövlətin cəmiyyətdə, xüsusilə sosial sahədə və iqtisadi sistemin tənzimlənməsində rolunun səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsi və vergi yükünün bu mövqedən çıxış etməklə müəyyən edilməsi daha məqsədəuyğun yanaşma hesab olunur. Beləliklə, iqtisadi sistemin vergi alətləri ilə stimullaşdırılması vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təkan verən vergi güzəştləri, vergi bazasının genişləndirilməsi və zəruri hallarda vergi dərəcələrinin artırılması ilə də həyata keçirilə bilər.

Innovasiya fəaliyyətində mühüm rol oynayan ixtiralar, sənaye nümunələri və faydalı modellər kimi sənaye mülkiyyəti obyektlərinin - qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya qaydalarında aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsi məqsədəuyğun ola bilər:

- istismar müddəti məlum olmayan ixtiralar, sənaye nümunələri və faydalı modellər kimi qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya normalarının əsaslı şəkildə artırılması;

- qeyri-maddi aktivlər üzrə amortizasiya ayırmalarının istifadəsinin xüsusi uçotunun aparılması və onların təyinatı üzrə istifadəsindən asılı olaraq gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsi və s.

Mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazasının müəyyən edilməsi zamanı innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı xərclərin (elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor xərcləri, qeyri-maddi aktivlərin yaradılması və istifadəsi xərcləri, innovasiyalarla bağlı zərərlərin növbəti illərə keçirilmiş məbləğlərinin və s.) uçotunun aparılması və sahələr üzrə ümumiləşdirilməsi bu istiqamətdə verilən vergi güzəştlərindən istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə və müvafiq tənzimləmə tədbirlərinin işlənməsi üçün məlumat bazasının hazırlanmasına imkan yarada bilər.

3.2. Müəssisələrin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi yolları

Azərbaycan Respublikasında yaradılmış siyasi və iqtisadi sabitlik, xarici potensial investortarı ölkəmizin təbii sərvətləri, onun coğrafi vəziyyəti, nisbətən ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu, elmi-texniki kadr potensialının olması, xarici investisiyaların qorunmasına dair təkmil normativ hüquqi bazasının olması, xarici investorların milli iqtisadiyyata yönəldikləri investisiyaların qorunmasına dair dövlət təminatının olması sayəsində 1995-ci ildən başlayaraq, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axını ilbəil artan xətt üzrə inkişaf edir.

Xarici investisiyalı birgə müəssisələrin milli iqtisadiyyatın müxtəlif səhələrində fəaliyyət göstərmələri, iqtisadiyyatın inkişafına, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinə, məşğulluğun artmasına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, onlar bəm də özləri ilə yeni texnika, mükəmməl texnologiya və idarəçilik metod və üsulları gətirirlər.

Bütün bu amillər şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir. Uzun müddət ölkəmizdə xarici tərəfdaşlarla münasibətlər sahəsində xarici ticarət fəaliyyəti inhisarı hökmranlıq etmişdir, yəni bütün növ xarici ticarət əlaqələri və münasibətlərinin həyata keçirilməsi üçün dövlətin müstəsna rolu olmuşdur. Lakin dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra Azərbaycan radikal iqtisadi islahatlar həyata keçirilməyə başlayır, dövlət xarici ticarət təşkilatları, həm də inkişafda olan biznesin sahəvi, respublika və regional, bələdiyyə nümayəndələri xarici kapitalla birgə müəssisələr yaratmaq hüququ qazanır. İxracat yönümlü sənaye məhsulları istehsalçıları da bilavasitə xarici bazara çıxış hüququ alırlar.

Xarici investisiyası, kapital payı, maddi və maliyyə vəsaitləri olan birgə müəssisələri bəzi güzəştlər - lisenziyasız ixrac, öz tələbatlarının ödəmək üçün mal idxal etmək hüququ, valyuta qazancını öz sərəncamında saxlamaq hüququ nəzərə alınmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici əlaqələrin qurulmasında çətinliklər və vəzifələr, birgə müəssisələrin yaradılması respublikanın ümumi iqtisadi vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. Hətta indi, sosial iqtisadi sistemin dağılmasından sonra Azərbaycan respublikasının dünya ticarətində bərabərhüquqlu iştirakı problemi, yeni ümumdünya

əlaqələrinin və beynəlxalq müəsisələrin yaradılması aktual olaraq qalır.

Bazar münasibətlərinin inkişafına yönəldilmiş radikal iqtisadi islahatların aparılması şəraitində ölkəmizdə mülkiyyətin müxtəlif formaları yaranmışdır: xüsusi, kooperativ, səhmdar cəmiyyətlər, yoldaşlıqlar, icarə müəsisələri, mülkiyyətin bələdiyyə formaları və s. Bunların arasında birgə müəsisələr (BM) xüsusi əhəmiyyət kəsb edərək müəyyən yer tutmuşdur ki, onlar yerli iqtisadiyyatın inkişafına kömək edir. BM - beynəlxalq sahibkarlığın nisbətən yeni, təşkilati-sosial formasıdır.

Birgə müəsisə xarici tərəfdaşla təsərrüfat və hüquqi əməkdaşlığın elə formasıdır ki, bu zaman istehsal, elmi-texniki, xarici ticarət və başqa funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan maddi və maliyyə resursları ilə ümumi mülkiyyət yaradılır. BM-in səciyyəvi xüsusiyyəti odur ki, istehsal olunan mal və xidmətlər yerli və xarici tərəfdaşların ümumi mülkiyyətindədir. Bütün növ məhsulların satışı həm BM-in yerləşdiyi ölkədə, həm də xaricdə həyata keçirilir. Birgə müəsisələr - müxtəlif ölkə mülkiyyətçiləri tərəfindən yaradılan təsərrüfat vahidləridir. Birgə müəsisələrdən başqa, AR ərazisində bütövlüklə xarici investorlara sahibkarlara məxsus olan təsərrüfat subyekti meydana gəlmişlər.

Birgə müəsisələrin yaradılması və formalaşması onların sosial mahiyyətinin müəyyən edilməsi məsələsini ortaya çıxardı. Birgə müəsisədə mülkiyyətçilərin sosial statusuna görə eynicinsli maddi və maliyyə vəsaitləri birləşdiyi zaman bu məsələnin həlində heç bir çətinlik yoxdur. Lakin BM-də müxtəlif mülkiyyətçilərin vəsaitləri qoyularsa, bu zaman burada formasına görə iki müxtəlif mülkiyyət fəaliyyət göstərir, onların birləşməsi baş verir və bu mülkiyyətin birgə formasının bazası yaradılır ki, onun sahibləri həm qoyduqları maddi və maliyyə vəsaitləri üçün ümumi israfəyə, həm də bu paya uyğun olaraq istehsal olunmuş mal və xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirlərə öz hüquqlarını saxlamış olur.

Deməli, mülkiyyətin birgə xarakteri BM-in xarakterik cəhətlərindən biridir, başqa sözlə desək, birgə müəsisələr beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq şəraitinin gedişində yaranan spesifik mülkiyyət növüdür.

İstehsalın beynəlxalq kooperasiyasının təşkili, o cümlədən birgə müəsisələr

vəsitəsilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin inkişafı son on iki il ərzində daha çox yayılmaqdadır. Buna sövq edən şərtlərdən biri də ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsünün (BƏB) inkişafı ilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirakının bütün problemlərini həll etməyin qeyri-mümkünlüyüdür. Beynəlxalq əmək bölgüsü ilə müqayisədə BM beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın mürəkkəb formasıdır ki, müxtəlif ölkələrin təsərrüfat tərəfdaşlarının sıx əlaqələrini nəzərdə tutur. BM-in iştirakçıları gəlirləri birlikdə bölüşdürür, zərər və riskləri, itkiləri barədə bir-birinə məlumat verir, bütün istehsal və satış tsikllərini idarə edir, BM-in yerləşdiyi ölkələrdə siyasi vəziyyətin dəyişməsinə tez bir zamanda reaksiya verirlər. Lakin bütün bunlarla yanaşı, tərəfdaşlardan hər biri öz şəxsi maraqlarını da realizə edir.

BM-ə xarici investisiyaların axını ölkəmiz üçün maddi və maliyyə vəsaitlərinin elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsini təmin edən istiqamətlərdə cəmləşməsinin mümkün üsullarından biridir. Həmçinin qabaqcıl texnologiya və texnika ilə birgə istehsal vahidlərinin yaradılması onların rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

BM-lər ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafını çətinləşdirən müxtəlif növ maneələrin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamağa qadırdırlar. BM-in yaradılması beynəlxalq istehsal kooperasiyasının inkişafını bildirir, lakin tərəfdaşlardan biri öz iştirakını baş müəssisəyə mal göndərilməsi məqsədilə detal və digər məmulat hissələrinin istehsal üçün istifadə edə bilər. Bu zaman birgə müəssisə beynəlxalq istehsal kooperasiyasın iştirakçılarından birinə, yəni beynəlxalq əmək bölgüsünün sahədaxili formasında dərinləşmə subyektinə çevrilir. Bir çox hallarda birgə müəssisələrin yaradılması zərurəti BM-in təşkili haqqında məsələnin həlli zamanı yaradılmış xüsusi iqtisadi şərtlərdən meydana çıxır. Bu şərtlərdən biri optimal ölçülərdə müəssisə yaradılması üçün mövcud vəsaitlərin çatışmazlığı və ya vəsaitlərə qənaət ola bilər.

Xarici tərəfdaşını cəlb edilməsi yeni sahibkarının yeni müəssisə yaradılması və ya mövcud müəssisənin genişləndirilməsi üçün maliyyə yükünü aşağı salır. Birgə müəssisələrin müxtəlif növ yerli birlik və firmalarla qarşılıqlı fəaliyyəti problemi iki mühüm məqamdan ibarətdir ki, bunların həlli üçün iqtisadi və hüquqi şərtləri təmin

etmək zəruridir. Onlardan birincisi ölkənin yaşadığı tarixi və vəziyyətilə müəyyən edilmişdir.

Milli iqtisadiyyatın bazar sisteminə keçidi ilə əlaqədar olaraq, heç də bütün müəssisələrin bu addımı atmadığı bir zamanda BM-in öz bazar prinsiplərində fəaliyyəti üçün spesifik şərtləri təmin etmək zəruridir. İkinci məqam kapital qoyuluşları siyasətilə sıx bağlıdır. Mahiyyətə BM-in AR iqtisadiyyatında investisiya prosesinin güclü elementi olduğuna görə, tamamilə aydındır ki, bunun iştirakçılar üçün eyni şərtlərlə dövlət tənzimlənməsini təmin etmək zəruridir. Bir tərəfdən, dövlət tənzimlənməsi AR ərazisində yaradılan BM-lərin təsərrüfat müstəqilliyini təmin etməlidir, digər tərəfdən, dövlət təsərrüfat müstəqilliyi prinsipini pozmadan bu prosesin kənar tamaşaçısı kimi qala bilməz və BM-in fəaliyyətini cari və ya perspektiv əhəmiyyətli mühüm iqtisadi və sosial inkişafın həllinə yönəltməlidir, yəni müəssisələr müstəqil təsərrüfat subyekti kimi bu və ya başqa cür AR-in milli iqtisadiyyatı strukturuna uyğunlaşdırılmalıdır.

Azərbaycan ərazisində BM-lər və ya bir neçə xarici firma-şirkətlərin və ya hüquqi şəxs olan bu qədər yerli müəssisə, birlik və ya başqa təşkilatların iştirakı ilə yaradılır.

Azərbaycan ərazisində müxtəlif formada BM-lər yaradıla bilər. Yaranma xarakterindən asılı olaraq, hər şeydən əvvəl, xarici kapitalın müəyyən pay iştirakı ilə yeni müəssisənin təsis edilməsi seçilir. Bu zaman yeni formalaşan birgə müəssisənin filial və ya törəmə şirkətlərinin yaradılması da nəzərə alınmalıdır. Birgə müəssisələr çox zaman xarici kapitalın istehsalın həcmnin genişləndirilməsi, mövcud müəssisə və birliklərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün yaradılır. Bu, ümumi kapitalla xarici sahibkar tərəfindən müəyyən payın qoyulması, ya fəaliyyətdə olan müəssisənin müəyyən qədər səhmlərinin alınması vasitəsilə, ya da yerli firmanın əmlakının alınması yolu ilə həyata keçirilir. Bu yolla yaradılan BM, bir qayda olaraq, tərəfdaşlar tərəfindən xarici investorun avadanlığından istifadə edilməsini nəzərdə tutan kapital tutumlu obyektlərin mehmanxanaların, ofislərin, sənaye müəssisələrini və ya ayrı-ayrı istehsal obyektlərinin inşası barədə bağlanmış müqavilə əsasında həyata

keçirilir. Birgə fəaliyyət haqqında müqavilə birgə fəaliyyətin istehsal həcmlərin müəyyən edilməsi, məhsulun bölüşdürülməsi və satışı, vergilərin ödənilməsi qaydası, idarəetmə sistemi və əməkdaşlığın müddətləri kimi məsələlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

BM-lər müstəqil təsərrüfat subyekti kimi təsis kapitalına nizamnamə fonduna malikdirlər ki, bu da iştirakçıların ilkin kapitalı və əlavə ödənişlər hesabına yaranır. Nizamnamə fonduna ödənişlər müəssisə iştirakçılarının milli valyufası ilə pul vəsaiti şəklində, binalar, qurğular, avadanlıqlar və başqa maddi dəyərlər şəklində, həmçinin torpaqdan, sudan və başqa təbii resurslardan istifadə hüququ şəklində qoyula bilər.

Bir qayda olaraq, xarici iştirakçının nizamnamə fonduna qoyuluşu məşin, avadanlıq, lisenziya və s. şəklində qoyulur və həm milli, həm də xarici valyutada qiymətləndirilir.

Azərbaycan iştirakçısı tez-tez BM-in nizamnamə fonduna torpaq, təbii resurslar, bina və qurğuları təqdim edir. Yerli tərəfdaşın nizamnamə fonduna qoyuluşu xarici tərəfdaşın qoyuluş qaydasında edilir. Bu zaman hər iki israfın maddi dəyərlərinin qiyməti dünya bazarı qiymətləri nəzərə alınmaqla, müqavilə qiymətləri üzrə müəyyən edilir. Əgər dünya bazarı qiymətləri məlum deyilsə, qoyulan əmlakın dəyəri tərəflərin razılığı ilə müəyyənləşdirilir. Birgə müəssisələr yalnız qoyuluş növləri ilə deyil, həm də iştirakçıların mülkiyyət paylarının nisbəti ilə fərqlənir, ilkin olaraq ölkə qanunvericiliyi ilə təsis kapitalının nizamnamə fondunda Azərbaycan tərəfinin payının yarısından az olmayaraq müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Hazırda Azərbaycan tərəfi birgə müəssisələrdə öz kapitalının xeyli az iştirakına da razı olur. Çünki şirkətə nəzarət yalnız kapitalda iştirakın səviyyəsi ilə deyil, həm də kimin avadanlıq, ehtiyat hissələri, texnologiya, başqa istehsal amilləri təqdim etdiyi ilə də müəyyən edilir. Bundan başqa, heç də həmişə məsuliyyətin böyük hissəsini öz üzərinə götürməyin mənası yoxdur, xüsusilə də yeni məhsullarla xarici bazarlara çıxış zamanı. Bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, xarici tərəfdaşı mülkiyyət paylarının nisbəti deyil, həmin payın sərbəst çıxarılmasına, mənfəətin ixracına təminat, mübahisələrin həllinin qəbul olunmuş üsulları və başqa praktiki məsələlər

maraqlandırır.

Formalaşmış təsis kapitalı – birgə müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin bünövrəsidir. O, mütəmadi olaraq BM-in istehsal və ya kommersiya fəaliyyətindən daxil olan mənfəət hesabına çoxaldılır. BM-lərin müstəqil balansı olur, onlar kommersiya hesabları, öz xərcini çıxarma və özünümaliyyələşdirmə əsasında fəaliyyət göstərir, onlar müstəqil olaraq istehsal fəaliyyəti proqramlarını hazırlayır və həyata keçirir, öz məhsulunun satışını təşkil edir.

Birgə müəssisələr öhdəliklərinə görə özlərinə məxsus əmlak üçün cavabdehdir və dövlət onların fəaliyyətlərinin nəticələri üçün məsuliyyət daşıyır. Lakin onların əmlakı məcburi sığortalanmalı və qüvvədə olan qanunvericiliklə müdafiə olunmalıdır. Eyni zamanda müvəqqəti olaraq dövlət tərəfindən alına və ödəniş üçün məcburi kənarlaşdırıla bilməz.

BM-in fəaliyyət sistemini iştirakçılar tərəfindən hazırlanmış gəlirlərin bölüşdürülməsi qaydası müəyyən edir. Dövlət tərəfindən nəzərdə tutulmuş vergilər ödənildikdən sonra, həmçinin ehtiyat, sosial və istehsal inkişaf fondlarına ayırmalar ödənildikdən sonra müəssisənin götürdüyü mənfəət müqavilənin şərtlərinə müvafiq olaraq paylaşdırılır: pay yoldaşlıqlarında - qoyulmuş əmlakın payları üzrə, səhmdar cəmiyyətlərdən səhmlər üzə, kontrakt müqavilələrində - razılaşma üzrə.

Azərbaycan xarici tərəfdaşlara maneəsiz olaraq aldığı mənfəət payının hamısını xarici valyutada xarici ölkəyə köçürmək imkanı verir. Bu zaman BM-in bütün valyuta xərcləri daxili bazarda məhsulun satışından əldə edilmiş vəsaitlər hesabına həyata keçirilməlidir.

BM-in idarə edilməsinin mühüm aspekti onun yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsidir. Birgə müəssisələrdə çalışmaq – işləmək, hətta xaricdə təhsil almış azərbaycanlılardan da xüsusi hazırlıq tələb edir. Birgə müəssisələri idarə etməyin digər mühüm cəhəti tərəfdaşlar arasında rəhbər funksiyaların bölgüsüdür.

Müəssisənin fəaliyyətinin ümumi nəticələri və onun hər bir işçisinin maraqlarının təmin edilməsi ondan çox asılıdır. Ona görə də bu problemlər ciddi tənzimlənir. Birgə müəssisənin operativ fəaliyyəti ilə yerli və xarici vətəndaşlardan

ibarət olan müdiriyyət məşğul olur. Bu zaman birgə müəssisənin idarə heyətinin sədri və baş direktoru yerli kadr və ya xarici vətəndaş ola bilər. Səmərəli birgə müəssisələrin təşkilinin zəruri iqtisadi zəmini indi milli iqtisadiyyatın istehsal və sosial imkanlarını, istehsalın inkişafının cari və perspektiv problemlərini yaxşı bilməkdir.

Adətən BM-ə o şəxslər rəhbərlik edirlər ki, onlar iqtisadiyyatın konkret vəziyyətini və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətləri prosesinə daxil olması imkanlarını müəssisənin perspektiv inkişaf xəttini qabaqcadan müəyyənləşdirə bilər.

BM-in formalaşmasının yaxşı düşünülmüş və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış dövlət strategiyası onların sürətlə yaranması və fasiləsiz fəaliyyətinin mühüm şərtidir. BM-in fəaliyyət göstərməsi uzunmüddətli işdir ki, bu, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin etməsi və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində fəal daxil olmasına kömək etməlidir. Məhz bu perspektiv inkişaf əlaqədar olaraq Azərbaycan müəssisəsi tərəfindən etibarlı və faydalı xarici tərəfdaşın seçimi mühüm iqtisadi və sosial amilə çevrilir.

Bazar münasibətləri şəraitində mülkiyyətin müxtəlif formaları tətbiq olunduğundan səmərəli təsərrüfat qərarlarının qəbul edilməsinin stimulları və onların məhsullarının xarici bazarlara çıxarılmasında BM-lərin xüsusi maraqları vardır.

Azərbaycan milli iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyətinin müasir durumu, daxili və xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı rol təhlil olunmaqla belə qanunə gəlinir ki, iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün daxili investisiyalar çatmadığından, xarici investisiyaların xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə cəlb olunması stimullaşdırılmalı və fəal investisiya mühiti yaradılmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün daxili və xarici investisiyaların birgə səfərbər edilməsi, xarici iş adamlarının, sahibkarların, investorların öz investisiyalarının qarşılıqlı fayda əsasında, ölkəmizin iqtisadiyyatına qoymalarına bütün səviyyələrdə şərait yaradılmalı və stimullar gücləndirilməlidir.

Azərbaycanda daxili və xarici investisiyaların kompleks proqramlarının stimullaşdırılmasının reallaşdırılmasında investisiya fəaliyyətinin qanunvericilik

bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi zəruri təşkilati tədbirlərin keçirilməsi mühüm yer tutur. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsində onlardan başlıcaları aşağıdakılardır:

- investisiyaların maliyyə, valyuta, vergi, gömrük, tarif və qeyri-tarif tənzimləməsi bəqında qanunvericilik aktlarının və digər nomnativ sənədlərin sabitliyi;

- hüquqi-normativ sənədlərdə tutulan dəyişikliklər haqında informasiyanın mövcudluğu;

- investisiyaları idarəetmə orqanlarının müfəssəl idarəçilik sistemi və mexanizmlərinin olması.

Daxili və xarici investisiyaların stimullaşdırılması proqramının təşkilati-hüquqi təminatı qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsinin mövcud sistemi çərçivəsində formalaşmalıdır. İstənilən təşkilatın fəaliyyətinin mühüm sahələrindən biri investisiya əməliyyatlarıdır, yəni təşkilat tərəfindən müəyyən dövr ərzində gəlir əldə edilməsini təmin edəcək layihələrin reallaşdırılmasına pul vəsaiti qoyuluşu ilə əlaqədar əməliyyatlardır. Bir qayda olaraq, hər bir layihə iki dəfə qiymətləndirilir: hazırlıq mərhələsində onun reallaşdırılması və kommersiya partnyorlarının cəlb edilməsi barədə qərarın qəbul edilməsi üçün və geniş biznes planının hazırlanması üçün layihə hazırlığının nəticələri üzrə. Bununla yanaşı bəzən layihənin istismarı dövründə gələcək genişləndirmə və inkişaf məqsədilə onun təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Layihələrin investisiya cəlbəediciliyin qiymətləndirilməsinin başlıca vəzifəsi kapital qoyuluşlarının məqsədyönlüliyünün bir sıra meyarlarının müəyyənənləşdirilməsindən ibarətdir. Son illər yerli və xarici ədəbiyyatda Qərbi Avropa və ABŞ-ın aparıcı firma və bankları tərəfindən istifadə edilən müəssisə və sahibkarlığın fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün bir sıra meyarlar təklif edilir.

Tədqiqatların aparılma mərhələsindən asılı olaraq, istifadə edilən meyarların miqdarı da müxtəlif ola bilər. Layihənin ilkin işlənmə mərhələsində onun

investisiya cəlb edilişinin qiymətləndirilməsi üçün cəlb edilən partnyorların hamısı üçün zəruri olan aşağıdakı əsas qrupların meyarlarının müəyyən etmək kifayətdir:

- kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- səhm kapitalından istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- kapital qoyuluşlarının mənfəətliliyinin qiymətləndirilməsi. Göstərilən tip meyarlar üçün investisiyaların əlverişli olmayan nəticəsinin mümkünlüyünə və vergi qanunvericiliyinin mümkün dəyişiklikləri zamanı kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin sabitliyini də nəzərə almaq zəruridir.

Bundan başqa, obyektin istismarı zamanı müqavilə münasibətləri üzrə partnyorlar üçün fəaliyyət göstərən obyektin maliyyə durumunu xarakterizə edən bir sıra meyarların əlavə əhəmiyyətlərini də, xüsusilə istehsalın rentabelliği, likvidliyi, pul ödəmək qabiliyyəti, maneərliliyi istifadənin səmərəliliyini və s. müəyyən etmək zəruridir. Beləliklə, layihələrin investisiya cəlb edilişinin qiymətləndirilməsi üzrə vəzifə çoxmeyarlıdır.

İnkişaf etmiş ölkələr öz bizneslərinin səmərəli dövlət dəstəyi sistemini yaratmışlar və buraya subsidiyalar və ya qadağa tədbirləri bir qayda olaraq, daxil edilməmişdir. Təəssüf ki, respublikada hələ bu cür sistem işlənməmişdir. Bu ona görə baş verir ki, dövlət siyasəti yerli şirkət və firmaların maraqlarına deyil, hər şeydən əvvəl, dövlət maraqlarının müdafiəsinə yönəldilmişdir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, yerli şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər, bir qayda olaraq, öz istehsalçılarına kömək məqsədilə xarici firmaların maraqlarının məhdudlaşdırılmasından daha çox səmərə verir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici kapitalın daha fəal cəlb edilməsi məqsədilə əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasını sürətləndirmək, xarici investorlara sabitlik şəraitinin, təminatların, şəxsi təhlükəsizliyin, qoyduqları vəsaitlərin qeyri-ticarət risklərindən, diskriminasiyada müdafiəsi də daxil olmaqla, təmin etmək üçün investisiyaları tənzimlənmənin normativ-hüquqi bazasının formalaşmasını başa çatdırmaq zəruridir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axını ölkənin sosial-iqtisadi

inkişafını, Azərbaycan məhsullarının və texnologiyalarının xarici bazara hərəkəti, ixracat potensialının genişləndirilməsi, idxalı əvəz edən istehsalların inkişafı, əmək ehtiyatları artıqlığı olan regionlarda kapital axınına kömək, sahibkarlıq sahəsində müasir bazar münasibətlərinin mənimsənilməsi kimi problemlərinin həllinə kömək etməlidir.

Yaxın xarici ölkələrlə investisiya əməkdaşlığı bu ölkələrə zəruri olan məhsul növlərinin ixtisaslaşmasını, kooperasiyanı və istehsalını nəzərə alan razılaşdırılmış iqtisadi siyasət əsasında qurulmalıdır. Bu cür əməkdaşlığın əsas formaları:

- investisiya layihələrinin birgə dövlət kommersiya maliyyələşdirilməsi;
- Azərbaycan müəssisələrinin və maliyyə institutlarının, həmçinin MDB ölkələrinin müəssisələrinin, xüsusilə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm tədarükü olanların iştirakı ilə beynəlxalq maliyyə-sənaye qruplarının yaradılması;
- beynəlxalq maliyyə lizinqi;
- investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün korsorium tipində birgə müqavilə təşkilatlarının yaradılması.

İnvestisiya siyasətinin reallaşdırılması və perspektivdə nəzərdə tutulmuş investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiya fəallığının stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində, mütəxissəslərin rəyincə investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi yüksələr və çox güman ki, investisiya sahəsinə xüsusi investorların vəsaitlərinin, hər şeydən əvvəl, iri korporativ milli kapitalın cəlb edilməsinin həcmələrinin artımı baş verər.

Yaxın perspektiv üçün dövlət investisiya siyasətinin başlıca əsasları bunlardır: təsərrüfatçılıq subyekllərini kapital qoyuluşlarının, həmçinin mənfəət və yeni amortizasiya fondları hesabına artması, dövlətin iri infrastruktur obyektlərinin əsaslı tikintilərinin büdcə maliyyələşdirilməsi həcmələrinin artırılması vasitəsilə investisiya prosesinin fəallaşmasına təsirinin güclənməsi və investisiyaların büdcə maliyyələşdirilməsinin kredit əsaslarının işə salınması; kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditlərinin cəlb edilməsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya və innovasiya fondlarının fəallıyyətinin qaydaya salınması, fond bazarında və əhalinin

əmanətləri hesabına formallaşan investisiya resurslarının aparılması; daxili və xarici investisiyaların risklərinin iqtisadi sığorta mexanizmlərinin qaydaya salınması; sənaye və bank kapitalın integrasiyası məsələləri, iqtisadiyyatın prioritet sahələrində səmərəli investisiya layihələri üzrə vəsaitlərin səfərbər edilməsi üçün müvafiq institutların yaradılması.

Respublikada xarici iqtisadi fəaliyyətin sabitləşməsi və liberallaşması, gömrük və qiymət siyasətinin tarazlığı üzrə iş aparılır, vergi sisteminin istehsalçıya təzyiqinin azaldılması isfiqamətində iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi həyata keçirilir, normativ-hüquqi baza təkmilləşdirilir.

İnvestisiya fəaliyyətinin mərkəzləşdirilmiş mənbələrdən qeyri-mərkəzləşdirilmiş mənbələrə ötürülməsi investisiya prosesinin idarə edilməsinin bir qədər itirilməsinə, yığım və təkrar istehsalın vahid və lokal proqramlarının kortəbii formalasmasına, bu məqsədlərə hətta müəssisələrin sərəncamında olan imkanlarla müqayisədə kifayət qədər cüzi vəsaitlərdən istifadə edilməsinə gətirib çıxarır. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş yığımın xeyli hissəsi birincisi, maşın avadanlığın daha üstün sürətlə bahalanması, ikincisi, maddi resursların çatışmazlığı, üçüncüsü, sürətli texnoloji təzələnməyə lazımi maraqların olması nəticəsində istifadə olunmur, çünki bazar mexanizmləri belə tam qüvvəsi ilə işləmir, enerji resurslarının, xammal, material və kompleksləşdirici məmulatlarının tədarükçüləri ilə kooperasiya pozulmuş, etibarlı sifarişçilərin olmamasıdır. Öna görə də, pulun böyük hissəsi reallaşmamış qalır, yığılmış maliyyə resursları isə investisiyaların real həcmi bir neçə dəfə üstələyir. Lazımi bazar mexanizmi olduqda bu, nəinki həyat üçün zəruri investisiya strukturlarını saxlamaq və inkişaf etdirməyə, həmçinin investisiya prosesinin özünü fəallaşdırmağa stimulu gücləndirir.

Bunun üçün investisiya fəaliyyətinin gücləndirici tənzimləyicilərini həqiqi mənada işə salmaq, onu yalnız vergilərdən azad etməklə deyil, həm də kifayət qədər iri büdcə və büdcədən kənar investisiya və innovasiya fondlarının formalaşması ilə, sahələrarası və regionlararası kooperasiya və integrasiyası ilə xarici investorlar üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması ilə stimullaşdırılmaq zəruridir. Bu zaman

iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aparılmasına bankların uzunmüddətli kreditlərini yönəltmək vacibdir. Belə ki, hazırlanan məhsula istifadə olunan avadanlığın dəyəri bir çoxlarının səhv hesab etdiyi kimi, onun təcili əvəz edilməsi demək deyildir. Sonra avadanlığın kütləvi əvəz edilməsini deyil, onun optimal müddətlərdə keçirilməsini sfimullaşdırmaq lazımdır, belə ki, bu zaman maksimum dərəcədə sosial-iqtisadi səmərə təmin olunur. Və nəhayət, aşınmış və köhnəlmiş texnikanın kütləvi əvəz edilməsi şərti yeni yaradılan müəssisələri əsassız olaraq sürətli amortizasiya hüququndan məhrum edir.

Sürətləndirilmiş amortizasiyanın üstünlüklərini müəssisənin texniki inkişafına faizsiz ssuda ilə müqayisə etmək olar. Yeni daxil olan əmək vasitələrinin xidmət müddətinin birinci yarısında süni olaraq məhsulun maya dəyəri yüksəlir. Yüksək amortizasiya ayırmaları hesabına müvafiq olaraq, mənfəət aşağı düşür və texniki inkişafın maliyyələşdirilməsi üçün daha çox vəsait qalır. Xidmət müddətinin ikinci yarısında əks mənzərə müşahidə olunur. Beləliklə, sürətləndirilmiş, amortizasiya digər vergi güzəştləri qarşısında üstünlüklərə malikdir, belə ki, müəssisələrə verilən əlavə resurslar, onun tətbiqi hesabına sonradan dövlət büdcəsini qaydırır.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının bütün sahələrində əmək vasitələrinin təkrar istehsalının ağır vəziyyətini və inflyasiyanın templərini nəzərə alaraq, yeni işə salınan əsas istehsal fondları üçün sürətləndirilmiş amortizasiyanı hər yerdə, həm köhnə, həm də yeni müəssisələr üçün həll etmək məqsədəuyğundur. Bununla belə, onu əsas istehsal fondlarının yalnız aktiv hissəsi üçün deyil, bütün qrupları üçün tətbiq etmək lazımdır. Bundan əlavə, prioritet sahələrin müəssisələri üçün yüngül və yeyinti sənayesi, maşınqayırma, metallürgiya, energetika və s., yeni işə salınan əmək vasitələrinin dəyərinin onların köməyi ilə hazırlanan məhsulun maya dəyərində silinməsinə icazə vermək olar. Bu zaman müəssisələrin zərurət olduqda, kiçik məbləğləri də hesablaya bilməsi üçün amortizasiya ayırmalarının yalnız maksimum məbləği məhdudlaşdırılır.

Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin fəallaşmasına həmçinin avadanlığın modernləşdirilməsinə olan xərclərin ödənilməsinin mövcud qaydaları da kömək

etmir. Bu məqsədlərə olan xərclər böyük kəmiyyətlərə çata bilər və əksər hallarda yüksək səmərəliliklə seçilir. Hazırda modernləşdirilməyə olan xərclər modernləşdirilmiş avadanlığın normativ xidmət müddətinin başa çatmasına qədər məhsulun maya dəyərində tam keçirilməyə də bilər.

Modernləşdirmə xərclərinin və vaxtında məhsulun maya dəyərində əks olunması üçün əmək vasitələrinin balans dəyərini yalnız onların kəmiyyəti qədər artırmaq deyil, həm də amortizasiyanın mövcud illik normasının qaldırılması tərəfinə təsbit etmək lazımdır.

İqtisadi təhlildə ümumi daxili məhsulun funksional strukturunun, onun kapital qoyuluşları üçün istifadə olunan payını nəzərdən keçirməyin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu məlumatların əsasında inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi inkişaf materialları üzrə investisiyaların, ümumi daxili məhsulun dinamikası və sonuncunun strukturu arasında yaranan qarşılıqlı əlaqəni izləmək olar.

Inkişaf etmiş ölkələrdə müharibədən sonrakı illərdə kapital qoyuluşlarının səviyyəsi ikinci dünya müharibəsindən əvvəlki illərdə olduğundan yüksək olmuşdur ki, bu da daxili bazarının genişləndirilməsinin əsas amili və bu ölkələrdə istehsalın templərinin bir qədər sürətlənməsinin başlıca səbəbi olmuşdur.

Kapital qoyuluşlarının nisbətən yüksək səviyyəsi istehsalın köklü yenidən qurulmasına iri qoyuluşlar və yeni sahələrin inkişafı hesabına saxlanılır. Dövlət siyasəti də vergi mexanizmlərinin, xüsusilə sürətləndirilmiş amortizasiyanın köməyi ilə böyük rol oynayır, firma və şirkətləri investisiya qoyuluşlarını artırmağa sövq edir. Əsas inkişaf etmiş ölkələrdə kapital qoyuluşlarının 30-40%-i dövlətin özü tərəfindən həyata keçirilir. Onun hesabına istehsal və sosial infrastrukturun bəzi sahələri, bir sıra ölkələrdə isə həm də mənzil tikintisi maliyyələşdirilir.

Milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin, müasir maşın və avadanlıqlarının mütərəqqiləri ilə yenidən təchiz edilməsi ilə xalq təsərrüfatının bütün sahələrində əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə imkan genişlənir. Lakin bu zaman tam məşğulluq halında əlavə investisiyalar istehsal imkanlarından asılı olaraq, istehlakın müvafiq ixtisasını doğruracaqdır ki, bu da investisiya qoyuluşlarının iki istiqaməti

arasında seçmək imkanı yaradacaq. Cəmiyyət özünün hər bir inkişaf mərhələsində bu variantlardan hansılarının kombinasiyasını arzu etdiyini müəyyənləşdirməyə məcburdur. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatına, onun inkişaf etdirilməsinə ayrılan investisiya qoyuluşu ilə istehlak predmetləri arasında müəyyən nisbətən gözlənilməsi vacibdir. İnvestisiya qoyuluşunun artırılması istehlakın azalması ilə və əksinə istehlakın artırılması, yığım fondunun azalmasına səbəb olduğundan hər bir dövlət müəyyən mərhələlərdə yığım ilə istehlak arasında mütənasibliyin gözlənilməsində maraqlı olmalıdır.

Azərbaycanda yaranmış sosial-iqtisadi durum investisiya fəaliyyətini stimullaşdırır. Bu isə öz növbəsində həm dövlət və həm də qeyri-dövlət sektorunda investisiya fəaliyyətinin üzvü surətdə birləşdirilməsini, bazar münasibətləri tələblərinə müvafiq investisiyaların stimullaşdırılması mexanizminin işlənilib hazırlanmasını, investisiya fəaliyyətinin müxtəlif subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin optimallaşdırılmasını, müvafiq qanunvericilik aktlarının normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsini, həm makro və həm də mikro səviyyədə, yəni bütövlükdə milli iqtisadiyyat və hər bir firma, müəssisə, şirkət və sahə səviyyəsində iqtisadi artıma, yüksəlişə stimullaşdırıcı investisiya siyasəti aparılmalıdır.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasında mövcud olan siyasi və iqtisadi sabitlik, yeraltı-yerüstü təbii sərvətlərin zənginliyi, onun tutduğu coğrafi-geosiyasi vəziyyəti, nisbətən ucuz işçi qüvvəsinin, mükəmməl normativ-hüquqi bazanın mövcudluğu xarici investorların ölkəmizin iqtisadiyyatına sərmayə qoymalarına marağını gücləndirir.

Azərbaycan respublikasının milli iqtisadiyyatına xarici sərmayələrin cəlb olunması bir tərəfdən xarici iqtisadi siyasətin yenidən qurulmasının və eləcə də ölkədə gedən bütöv bir iqtisadi sistemin radikal iqtisadi islahatların, struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinin başlıca istiqamətlərini təşkil edir.

Azərbaycanın öz qapılarını xarici iş adamlarının, investorların üzünə açması, “açıq qapı” siyasətinin yeridilməsi, onun dünya iqtisadiyyatına integrasiya etməsinə, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsinə təkan verən mühüm amil, məhz ölkədə ardıcıl və məqsədyönlü daxili və xarici siyasətin düzgün aparılmasıdır.

Azərbaycan sənaye istehsalında struktur dəyişiklikləri aparılarkən, bu məqsədlə daxili və xarici investisiyalar ayrılarkən, prioritet sahələrinə üstün sürətlə inkişafına, xüsusilə maşınqayırmanın - neft maşınqayırması, elektrotexnika, elektronika, cihazqayırma, dəzgahqayırma və digər sahələrin inkişafına bütün səviyyələrdə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Xarici investisiyalı birgə müəssisələrin milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində yaradılması, fəaliyyəti və bu zəmin əsasında ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirmək, beynəlxalq standsartlara cavab verən məhsullar istehsalını artırmaqla, xarici bazarlara çıxarıla biləcək, rəqabət qabiliyyətli məhsullarla respublikanın ixracat potensialını gücləndirmək vacibdir.

Xarici investorlar, iş adamları və sahibkarların öz investisiyalarını Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəltmələrinə stimül gücləndirilməlidir. Bunun üçün siyasi və iqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, xarici investisiyaların qorunması – mühafizəsi haqqında dövlət qanunu ilə tənzimlənməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Digər bir tərəfdən xarici investisiyaların ölkəmizə axınını stimullaşdıran amillər, hər

şeydən əvvəl, Azərbaycanın geosiyasi vəziyyəti, zəngin təbii resurslara malik olması, yüksək ixtisaslı elmi-texniki və digər olkələrə nisbətən ucuz işçi qüvvəsinin olması və s. amillərlə bağlıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatına daha iri həcmdə xarici investisiyaların cəlb edilməsi, bir tərəfdən daxili investisiya fəaliyyətinin canlanmasına və digər bir tərəfdən xarici investisiyalı birgə müəssisələr vasitəsilə müxtəlif mülkiyyət formalarının birgə səmərəli fəaliyyətini, əmtəə bazarının, işçi qüvvəsinin və kapitalın beynəlmilləşdirilməsini nəzərdə tutan, əhalinin normal həyat səviyyəsi ilə xarakterizə olunan sivil, sosial yönümlü cəmiyyətin yaradılmasının uzunmüddətli strateji xətti olmalıdır:

- xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatın neft-qaz sektoru ilə yanaşı digər sahələrinə yönəldilməsinə, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə daha fəal qoşulmasına, integrasiyasına nail olmağa;

- ölkə iqtisadiyyatında xarici investisiyalı birgə müəssisələrin müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyini, onların özləri ilə yeni texnika, mükəmməl texnologiya və ən əsası mütərəqqi təsərrüfatçılıq metod və üsulları gətirmələrini əsas götürərək, onların yaradılması, formalaşması və milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində fəaliyyət göstərməllərinə dövlət nəzarəti və dövlət qayğısı artırılmalı;

- düzgün investisiya siyasətinin aparılması mərkəzlə yanaşı ölkənin regionlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilməli, eləcə də xalq təsərrüfatının ümumi inkişaf istiqamətində prioritet sahələrin inkişaf etdirilməsinə, ixracat yönümlü məhsullar istehsal edən sahələrin üstün inkişaf etdirilməsi üçün ilk növbədə investisiyaların həmin sahələrə yönəldilməsinə;

- yerli və xarici investisiyaların mühüm hissəsinin müəssisələrin texniki silahlanmasına, onların modernləşdirilməsi, rekonstruksiyası və yenidən qurulmasını, mütərəqqi texnikanın alınması və mükəmməl texnologiyaların tətbiq edilməsinə yönəldilməsinə;

- investisiya mühitinin sağlamlaşdırılması, xarici investorların Azərbaycana maraqlarını artırmaq üçün normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, xarici-iqtisadi əlaqələrin, tənzimlənməsinin mükəmməl təşkilati-idarəetmə sisteminin yaradılması;

- investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq dövlət idarəetmə strukturunun və qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi, bazar infrastrukturunun formalaşmasını, radikal, iqtisadi islahatların getdikcə dərinləşdirilməsi, özəlləşdirməyə dair ikinci dövlət proqramının yerinə yetirilməsi, orta və iri dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının stabil inkişafının təmin etmək, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə xarici investisiyaların cəlb olunması üçün güzəştli vergi qoyma, ikiqat vergi qoymadan azad etməklə, xarici investorlarda öz investisiyalarını Azərbaycan iqtisadiyyatına qoymalarına stimulu gücləndirmək olar.

Xarici investisiyaların axınını gücləndirmək, onların vahid dövlət orqanı tərəfindən idarə olunması və müvafiq sahələrə yönəldirilməsi tənzimlənməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici kapitalın daha fəal cəlb edilməsi məqsədilə əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasının sürətləndirmək, xarici investorlara sabitlik şəraitinin, təminatların, şəxsi təhlükəsizliyin, qoyduqları vəsaitlərin qeyri-ticarət risklərindən, diskriminasiyadan müdafiəsi də daxil olmaqla, təmin etmək üçün investisiyaları tənzimləmənin normativ-hüquqi bazasının formalaşmasını başa çatdırmaq zəruridir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axını ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını, Azərbaycan məhsullarının və texnologiyalarının xarici bazara hərəkəti, ixracat potensialının genişləndirilməsi, idxalı əvəz edən istehsalların inkişafı, əmək, ehtiyatları artıqlığı olan regionlarda kapital axınına kömək, sahibkarlıq sahəsində müasir bazar münasibətlərinin mənimsənilməsi kimi problemlərinin həllinə kömək

etməlidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və onun praktikada reallaşdırılması və perspektivdə nəzərdə tutulmuş investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiya fəallığının stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində, investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi yüksələr və investisiya sahəsinə xüsusi investorların vəsaitlərinin, hər şeydən əvvəl, iri korporativ milli kapitalın cəlb edilməsinin həcmələrinin artımı baş verər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏBƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov A.B. Sahibkarlıq fəaliyyəti: növləri, təşəkkillü və inkişaf problemləri.- Bakı: AzDİİ, 1998.- 212 s.
2. Abdullayev A.A., Məmmədov İ.S. Azərbaycanda milli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində investisiya siyasəti. «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf problemləri» elmi-praktik konfransının materialları.- Bakı, 2003.- s. 45-46.
3. Abdullayev A.A., Məmmədov İ.S. Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafında xarici və daxili investisiyaların rolu. Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksəliş yolunda (məqalələr toplusu) I (X) buraxılış.- Bakı: Elm, 2002.- s.86-95.
4. Abdullayev Z.S., Abbasov A.V. Neft sənayesinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi.- B., 2000.- 488 s.
5. Məmmədov Ə., Seyfullayev İ. Vergi və investisiya mühiti. Azərbaycan Respublikasında əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasında vergilərin rolu. Bakı 2013. 376 s.
6. Abdullayev A.A. Azərbaycan milli iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyətinin strategiyası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat).- Bakı: Elm, 2002.- №1, s, 59-68.
7. Abdullayev A.A., Məmmədov İ.S. Azərbaycanda investisiya siyasəti. Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksəliş yolunda (məqalələr toplusu) VI (XV) buraxılış.- Bakı: Elm, 2003, s. 492-503.
8. Alekseva A.İ. Təsərrüfat fəaliyyətinin kompleks iqtisadi təhlili.- M., 2013.-s.672
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan statistik göstəriciləri.- Bakı: Səda, 2001.- 2002
10. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə.- Bakı: “Səda”, 2013.- s. 332.
11. Əliyev R., Məmmədov M. Novruzov N. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi.- Bakı, 2005.- s. 355.
12. Filip Kotler. Marketingin əsasları (rusca tərcümə).- B., 1993

13. Hacıyev F.Ş. Sənayedə istehsal güclərindən istifadənin təhlili metodikası və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.- Bakı, 2003.- s. 250.
14. Hacızadə E.M. Nefqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli.- Bakı: “Elm”, 2002.- s.472.
15. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı (dərslik).- B., 2006.- 667 s.
16. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında. Azərbaycan Respublikasının Qanunu.- Bakı,1999.- s.37.
17. Lixaçeva O.N.,Şurov S.A. Müəssisənin maliyyə siyasəti.- M., 2009.- s 560
18. Məmmədov İ.S. Azərbaycan iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılmasında investisiya siyasətinin rolu. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf mərhələləri.- B.: Elm, 2001
19. Muradov Ş.M. Azərbaycanda demiqrafik inkişaf və məşğulluq problemi. Əmək bazarının formalaşması. Azərbaycan iqtisadiyyatı.- B.: Ağridağ nəşriyyatı, 2007
20. Novruzov V. Sahibkarlığın inkişafında bazar infrastrukturunun rolu.- B., 2003.- s.21-25

Rus dilində

21. Алиев Т., Абдуллаева Н. Адаптация организационно-производственных систем промышленных предприятий к условиям рыночных преобразований.- Баку: елм, 2001.- 128 с.
22. Бланк, И.А. Основы инвестиционного менеджмента.- Киев: Ника-Центр ельга-Н, 2001.- 536 с.
23. Кулиев Т.А. Регулируемая рыночная экономика.- Б., 2007.- 450 с.
24. Управление инвестициями /ред.В.В.Шеремета, том 1.- М.: Высшая школа, 2002.- 512 с.
25. www.maliyye.gov.az
26. www.azstat.gov.az

Резюме

В настоящей диссертационной работе были рассмотрены актуальные проблемы деятельности, развития и расширения инвестиций и усовершенствованию механизма их использования.

Особое внимание уделено развитию экономики страны, использованию иностранных инвестиций, развитию регионов страны, росту рабочих мест.

Наряду с вышеуказанным рассмотрены вопросы связанные с настоящим положением дел в области инвестиций в Азербайджане, их сущность на современном этапе развития предприятий. Доведены до сведения значение Азербайджанской республики в области развития инвестиций и раскрыты неизбежные проблемные механизмы.

Кроме того, в диссертации раскрыто понятие налогов, широко показана их сущность и развитие налоговой системы в области инвестиций.

Summary

In the real dissertation work actual problems of activity, development and expansion of investments and improvement of the mechanism of their use were considered. The special attention is paid to development of national economy, use of foreign investments, development of regions of the country, growth of workplaces. Along with the above the questions connected with a present state of affairs in the field of investments in Azerbaijan, their essence at the present stage of development of the enterprises are considered. Are brought to the attention value of the Azerbaijan Republic in the field of development of investments and inevitable problem mechanisms are opened. Besides, in the thesis the concept of taxes is opened, their essence and development of tax system in the field of investments is widely shown.